

Eesti Kunstiakadeemia

Magistritöö

LINNAEHITUSLIKULT MILJÖÖVÄÄRTUSLIKUD ALAD

Hindamise alused ja metoodika

Restaureerimise eriala magistrand Lilian Hansar

Juhendaja Prof. Veljo Kaasik

Tallinn, 2002

SISUKORD

1. Sissejuhatus	
1.1. Magistritöö eesmärgid	2
1.2. Töö koosseis ja ülesehitus	2
1.3. Probleemi asetus	3
2. Teoreetilised alused	
2.1. Keskkonnaaesthetika erinevad suunad	5
2.2. Maastik – keskkond	7
2.3. Ruum ja koht	12
2.4. Linn kui semiootiline mehhanism	16
2.5. Keskkonna hindamine – väärtusotsustused	17
2.6. Teaduslik mõtlemine ja süsteemne lähenemine	21
3. Mõistete tähendused	
3.1. Miljöö	24
3.2. Sümbol ja märk	25
3.3. Struktuur ja muster	27
3.4. Autentsus	29
3.5. Identiteet	34
3.6. Ratsionaalne ja irratsionaalne	36
4. Praktilised näited keskkonna väärtuste hindamisest	
4.1. Esimesi keskkonna uurimusi Eestis	38
4.2. Vanalinnade kompleksne uurimine ja kaitse Eestis	39
4.3. Kuressaare vanalinna hoonestuse ja tänavavõrgu väärtuste hindamine	40
4.4. Taani Inter SAVE süsteem	43
4.5. Taani CHIP süsteem	50
4.6. Väärtuslike maastike määratlemine Viljandi maakonna näitel	53
4.7. Linnapildi hindamisest Soome näitel	59
4.8. Linnaruumi kognitiivne analüüs	63
4.9. Erinevate keskkonna hindamise meetodite võrdlus	67
5. Linnaehituslikult miljööväärtuslike alade hindamise metoodika	
5.1. Alused ja eesmärk	68
5.2. Protsess ja metoodika	68
5.3. Kokkuvõte seitsme Eesti väikelinna identiteedi projektist	71
6. Kokkuvõte	73
7. Kasutatud kirjandus	79
8. Ingliskeelne resüme e	81
9. Lisad	87

1. SISSEJUHATUS

1.1. Magistritöö eesmärgid

Käesolev magistritöö teenib eelkõige praktilisi eesmärke, keskendudes aktuaalsetele probleemidele linna ehituskeskkonnas, mis tulenevad selle renoveerimisest ja väärtustamise vajadusest.

Magistritöö põhieesmärgiks olen seadnud linnaehituslikult miljööväärtuslike alade hindamise meetodika koostamise. Tulenevalt muutustest tänases Eestis, peab meetodika haarama linnaehituslikke väärtusi üldistavalt ning võimaldama töö läbi viia lühikese perioodi vältel. Meetodika alusena analüüsin varasemaid keskkonna hindamise süsteeme ja teemaga seonduvaid keskkonnaaesthetika teooriaid.

Sihiks on avardada traditsioonilist muinsuskaitse suhtumist, mis väärtustab ehituskeskkonda kindlates ajalistes või füüsilistes piirides. Käsitlen linneehituslikke väärtusi terve linnaruumi ulatuses ning terviklikumalt, kui seda seni on tehtud. Miljööväärtuslike alade kaitsmise eesmärgiks ei ole nende säilitamine muutumatuna. Väärtuslike alade uuendamisel on oluline säilitada neile iseloomulik linnaruumi struktuur ning miljööd kujundavad elemendid ja tegurid.

Oma praktilises töös linnaarhitektina olen tihti probleemi ees, kuidas selgitada linnaehituslikke ja arhitektuuriväärtusi majaanikele. Püüan leida teoreetilisi aluseid, millega põhjendada väärtushinnanguid ning otsin praktilisi võimalusi, et tagada väärtusliku keskkonna mõistmine ja säilitamine elanike poolt.

1.2. Töö koosseis ja ülesehitus

Magistritöö koosneb teemasse puutuvate teooriate ülevaatest, neis kasutatavate aktuaalsemate terminite seletusest, Eestis ja Skandinaaviamaades kasutatud keskkonnaväärtuste hindamise süsteemide analüüsist ning eelneva alusel koostatud linnaehituslikult miljööväärtuslike alade hindamise meetodikast.

Kuna linnaehituslikku keskkonda kui tervikut käsitlevad teooriad ja väärtuste hindamissüsteemid on alles välja kujunemas, olen analüüsinud mitmete erinevate teemasse puutuvate valdkondade teoreetilisi aluseid. Neile tuginedes olen püüdnud leida põhjendusi oma praktilistele kogemustele ja professionaalsele tunnetusele linnaehitusliku keskkonna hindamisel. Põhjalikumalt olen tutvunud keskkonnaaesthetika teooriaga ning analüüsinud selle seoseid erinevate

keskkonnahindamissüsteemidega. Olen jõudnud järeldusele, et varasemad meetodid esindavad analüütilist lähenemist, uuemad fenomenoloogilist, kus keskkond sisaldab peale nähtava ka inimeste poolt tunnetatavat.

Keskkonnaaesthetika teooriates ja hindamissüsteemides kasutatavatesse uuematesse mõistetes nagu miljöö, autentsus, identiteet, ruum ja koht, maastik ja keskkond, sümbol ja märk, muster ja struktuur, ratsionaalne ja irratsionaalne, olen süvenenud eesmärgiga täpsustada terminite sisulist tähendust. Mõistete sisu täpsem tundmine võimaldab keskkonnaväärtusi põhjalikumalt analüüsida ja mitmekesisemalt kirjeldada.

Linnaehituslikult miljööväärtuslike alade hindamise meetodika tugineb keskkonnaaesthetika teoreetilistele alustele ning varasematele keskkonnaväärtuste hindamise süsteemide võrdlusele ja analüüsile. Meetodika väljatöötamisel ja ülesehitusel olen arvestanud süsteemse käsitluse printsiipe. Hindamise meetod on loodud eelkõige analüüsi läbiviimise lihtsustamiseks. See täpsustus ja kujunes lõplikult välja praktilise katsetamise käigus Eesti väikelinnades.

Magistritöö on üles ehitatud selliselt, et iga peatüki alguses kirjeldatakse teema käsitlemise põhjuseid ning tehakse järeldused või kokkuvõtte.

1.3. Probleemi asetis

Tänapäeva arengutendents on globaliseerumine mitte ainult poliitilises ja majanduslikus, vaid ka kultuurilises mõttes. Politoloog Francis Fukuyama¹ on esitanud idee “ajaloo lõpust”, mis tähendab poliitilist ja majanduslikku stabiliseerumist ning keskendumist moraali ja kultuuriprobleemidele ehk identiteedipoliitikale.

Igale rahvale on oluline tema kultuuriline identiteet - oma näo säilimine läbi kultuurilise ja pärandilise mitmekesisuse. Jukka Jokilehto arvates on identiteedi ja autentsuse otsingutel kõige olulisem hoolitseda möödunud aegade pärandi autentse säilitamise eest. “Sellest kujuneb tuleviku mälu võti, mis vajab alalhoidmist tulevaste põlvete tarvis.”² Reeglina on võimatu globaalseid protsesse nagu areng ja progress peatada. See ei olegi eesmärk omaette – eesmärgiks peaks olema panna alus niisugusele planeerimisele ja juhtimisele, mis võtaks arvesse kultuuripärandi väärtust ja autentsust kui üht tähtsamat osa pärimuslikust tervikust.

¹ Väljataga, Mart. Francis Fukuyama : Paljude sündmuste allikaks on ideed. – Areen 17.mai 2000.

² Jukka Jokilehto loengute “Authenticity, A General Framework for the Concept” ja “Conservation Ethics” põhjal refereerinud Elo Raukas, 1999, EKA Restaureerimiskooli arhiiv.

Kultuuripärandi kaitse on keskendumas peale ajalooliste ehitiste ka ajaloolistele aladele – kultuurkeskkonnale üldiselt. 1994. a vastu võetud Nara dokument peab tähtsaks kultuurilist mitmekesisust, laiendades pärandi mõistet vaimsesse sfääri. Dokumendis öeldakse, et materia, mis kannab väärtust, ei ole “asi iseenesest”, vaid asub kontekstis, moodustades terviku ja kõneleb seeläbi.

Viimase kolmekümne aasta jooksul on keskkonnaliikumine järjest aktiveerunud. Varasem keskkonna seisundi pelk diagnoosimine on asendunud küsimusega, kuidas muuta looduse ja inimese suhet. Laienenud on ka keskkonna tähendus, hõlmates nii füüsilist kui vaimset sfääri. Inimene loob keskkonna, keskkond kujundab inimest. Küsimus on selles, kuidas inimestele selgitada keskkonna, mille osa ta on, väärtuslikkust ja selle säilitamise vajadust.

Tänases Eesti muutused on nähtavad eelkõige meid ümbritsevas keskkonnas. Ehitustegevus on kontsentreerunud olemasolevate linnaosade renoveerimisele, tundmata ja arvestamata nende linnaehituslikke ja arhitektuurseid iseärasusi. Sellest tulenevalt lõhutakse väljakujunenud linnaruumide struktuuri ja iseloomulikke arhitektuurset ilmet. On oht, et meie linnad võivad muutuda ühetaolisteks. Kadumas on nende omapära, autentsus ja linnaehituslik identiteet. Selle säilitamise üheks võimaluseks on linnadele iseloomuliku ehituskeskkonna väärtustamine. Linnaehituslik keskkond kui kultuurikeskkond vajab tähelepanu ja kaitsmist. Sarnaselt looduskeskkonnale on ehituskeskkond taastumatu väärtus. Alalhoidlikkus, säilitamine, loodu väärtustamine peaksid olema laiemalt arusaadavad ja kasutatavad mõisted – see on terve kultuuri probleem. Nõuavad seda ka tänase maailma arengu eesmärgid, mille märksõnadeks on säästlikkus ja tasakaalustatus.

2. TEOREETILISED ALUSED

Järgnevaid teoreetilisi aluseid käsitlen eelkõige eesmärgiga leida põhjendusi oma praktilistele kogemustele ja professionaalsele tunnetusele linnaehitusliku keskkonna analüüsil ja hindamisel. Jane Rendell³ arvab, et kui lähtuda mingist kindlast seisukohast, võib teooria aidata seda seisukohta selgemalt väljendada. “Teooria ja praktika peab asetama kõrvuti.”⁴ Rendelli huvitab teooria ja praktika suhe, mis on tema arvates koha- ja ajaspetsiifiline. Ta leiab, et teooria lugemine paneb maailmast teisiti mõtlema, “muudab minu mõtteviisi, pöörab asju pea peale”⁵.

Lisaks eelnevale püüan leida teoreetilisi aluseid, millega põhjendada väärtushinnanguid ning selgitada, millal ja miks meid ümbritseb keskkond on väärtuslik. Kuna linnaehituslikku keskkonda kui tervikut käsitlevad teooriad ja väärtuste hindamissüsteemid on alles välja kujunemas, olen analüüsinud mitmete erinevate teemasse puutuvate valdkondade teoreetilisi aluseid.

2.1. Keskkonnaesthetika erinevad suunad

Viimase kolmekümne aasta jooksul on keskkonnaliikumine järjest aktiviseerunud. Varasem keskkonna seisundi pelgas diagnoosimine on asendunud küsimustega, kuidas muuta looduse ja inimese suhet. Oluline ei ole niivõrd see, milline keskkond on, vaid see, milline on inimese suhe keskkonnaga.

Inimese ja keskkonna suhet ning sellega kaasnevaid esteetilisi aspekte käsitleb uus, alles kujunemisjärgus olev esteetikaharu – keskkonnaesthetika.

Kaia Lehari sulest on ilmunud rida kirjutisi, mis käsitlevad keskkonnaesthetika ainet, meetodeid ja uurimisobjekte. Väljaandes “Ruum. Keskkond. Koht” märgib autor: “Keskkonnateadvusel on esteetiline aspekt ja keskkonnakogemusel esteetiline iseloom”⁶. Keskkonna esteetilise aspekti teadvustamine on viinud kokku geograafia, antropoloogia, psühholoogia, kunstiajaloo ja filosoofia, seega on keskkonnaesthetikal interdistsiplinaarne iseloom.

³ Jane Rendell - arhitekt ja teoreetik, kes õpetab University College Londoni Bartletti arhitektuurikoolis.

⁴ Kurg, Andres. Teooria lugemine paneb mind maailmast teisiti mõtlema. Intervjuu briti arhitektuuriteoreetiku Jane Rendelliga. – Maja, 1-2002 (32), lk 38-40.

⁵ Samas.

⁶ Lehari, Kaia. Ruum. Keskkond. Koht. Eesti Kunstiakadeemia, Toimetised 5, 1997, lk 25.

Üheks vaidlusaluseks probleemiks on saanud keskkonnaesthetika uurimisobjekti määratlemine – kas see on loodus, keskkond, maastik või midagi muud? Objekti ja aine määratlemine sõltub lähenemisviisist ja uurimismeetodist.

Keskkonnaesthetikas on käibel mitmed lähenemisviisid keskkonnale, milledest juhtivaks on kujunenud analüütiline ja fenomenoloogiline. Järgneva ülevaate aluseks on 1998.a Eesti Kunstiakadeemias toimunud seminari “Koht ja paik” kohta koostatud ettekannete kogumik ja Lehari poolt koostatud väljaanne ”Ruum. Keskkond. Koht.”

Analüütilisele lähenemisele on iseloomulik keskendumine objektile. Loodust käsitletakse objektiivse reaalsusena väljaspool inimest. Maastik on inimese ühest punktist avanev vaade või panoraam, nähtav sektor loodusest. Keskkond on objektidega kujundatud ning subjektile vastanduv füüsiline ja väline reaalsus. Objekt on siin abstraktne ja matemaatiliselt määratletud ruum. Seega on analüütilise lähenemise aluseks kultuuri ja looduse, inimese ja keskkonna dihhotoomia.

Lehari⁷ lisab, et analüütiline esthetika rõhutab mõistete teadusliku analüüsi ja uurimismeetodite määratlemise vajadust. Ta tsiteerib analüütilise esthetika üht juhtfiguuri Mourve Beardsley`d, kes on väitnud, et uurimisväljana koosneb esthetika hulgast sellistest probleemidest, mis sünnivad tõsisest püüdlusest ütelda midagi tõest ja õigustatud kunstiteose kohta. Analüütilise filosoofia ehk instrumentaalse esthetika esindaja Carlsoni seisukohalt ei saa loodust hinnata sarnaselt kunstiga, kuna kunst kui *artefakt* on inimese loodud eriline maailm. Lehari⁸ tutvustab Jürjo Sepänmaa kui ühe analüütilise filosoofia järjekindlama esindaja vaateid, kes arvab, et keskkonda ei saa jagada ning inimest ja loodust ei saa eraldada. Ta näeb loodusliku ja kultuurmaastiku vahel fundamentaalset sarnasust ning leiab, et keskkonna esthetiline objekt on tervik. Kõik keskkonnale suunatud tegevused peaksid aga vastavate teaduste alusel saama esthetilise põhjenduse. Sepänmaa arvates ei ole esthetilisus objekti omadus, vaid selle tundmaõppimise viis, lähenemiskanal. Et teada saada, milline on keskkond esthetilise objektina, peaks objektiivse hinnangu saamiseks omama asjakohaseid ja väärtuslikke teadmisi loodusest ja kultuurist. Lehari tsiteerib Sepänmaad: “Keskkond ei ole kunstiteos, aga samuti ei ole ta mõistetav üksnes loodusteaduste alusel – ta on esthetiline tervik või osa tervikust. Kultuurikeskkond sarnaneb rohkem kunstiteosele,

⁷ Lehari, Kaia. Ruum. Keskkond. Koht. Eesti Kunstiakadeemia, Toimetised 5, 1997, lk 27.

⁸ Samas, lk 32—35.

kuna siin esineb palju märgikeelt, sümboleid jne, mis on kultuuriloo aineks. Seega on teadmised kultuurist olulisemad isegi loodusteaduslike teadmiste kõrval”⁹.

Fenomenoloogilisel lähenemisel on rõhk asetatud objekti ja subjekti suhtele.

Ruumi käsitletakse kunstliku abstraktsioonina, põhimõisteks on koht, mis on reaalne, kogetud ja tähenduslik. Tähendus sünnib meelte, mälu, kujutluse ja mõtte koosmõjus. Maastik ja keskkond on sageli käibel sünonüümina, neid ei mõisteta mitte inimesele vastanduvana, vaid inimest sisaldavana, teda läbivana ja hõlmavana. Inimene loob keskkonna nagu keskkond inimesegi. Oluline ei ole, milline keskkond on, vaid milline on inimese suhe keskkonda.

Lehari kirjutab tuginedes Edmund Husserlile ja Martin Heideggerile: “Fenomenoloogia on nii olemuse filosoofia kui ka olemise filosoofia”¹⁰. Ta peab fenomenoloogilise lähenemise puhul kõige tähtsamaks seda, kuidas inimesed kogevad ja mõistavad maailma. Fenomenoloogia hõlmab asjade mõistmist ja kirjeldamist lähtuvalt subjekti kogemustest. Lehari jätkab: “Olla inimene, tähendab luua distants enda ja maailma vahel ning sillutada seda vahet erinevate vahenditega – taju, kehalised toimingud ja liikumine, intentsionaalsus, emotsioonid ja teadvus, usk ja otsustused, mälu ja väärtused”¹¹.

2.2. Maastik – keskkond

Eestis tuntakse sõna maastik vähem kui sajand, maastikke kui selliseid aga senikaua kui maapeal elatud on. Juba Johannes Gabriel Granö¹² aegadest 1920ndate alguses, on üritatud selgeks teha, mida me tegelikult mõtleme, kui ütleme maastik.

Termin maastik on tulnud käibe 16. saj Madalmaade maalikunstist, kus hollandikeelne *landschap* tähistas idüllilist maalitud vaatepilti. Sealt võeti mõiste kasutusele germaani keeltesse, vastavalt ingliskeelne *landscape* ja saksakeelne *Landschaft*. Maastikumaali terminist sai inglise aiakunstis ja ka väljaspool seda maalilise loodusvaate tähistaja reaalses füüsilises keskkonnas. Prantsuskeelne *paysage* ja itaaliakeelne *paesaggio* on pärit ladinakeelsest tüvest *pagus*, mis tähendab maatükki, millega seal elavad inimesed ennast identifitseerivad. 20. saj tekivad uued maastiku mõisted, mis on seotud arhitektuuriteooria ja urbanismiga: linna-, tehis-, kultuur-, ja inimmaastik (*townscape, cityscape, humanscape*). Tänapäeval räägitakse

⁹ Samas, lk 35.

¹⁰ Samas, lk 39.

¹¹ Samas.

hingemaastikust, mõttemaastikust, aga ka poliitilisest maastikust. Seega on terminil maastik säilinud ajalooline kahetähenduslikkus – maastik kui visuaalne kujutis või pilt ja maastik kui inimese poolt tajutav keskkond.

Erinevad maastiku käsitlused

Järgnevalt kirjeldan erinevaid maastikukäsitlusi, mida Eestis selle temaatikaga tegelevad spetsialistid on avaldanud.

Lehari¹³ esitab fenomenoloogilise lähenemise, mille puhul on kirjelduse objektiks inimese tegevuse poolt kujundatud ja seda tegevust mõjutanud maastik. Maastik on mõiste, millesse inimene lahutamatu kuulub.

Lehari tugineb keskkonnaesthetika fenomenoloogilise suuna ühe nimekamale esindajale Arnold Berleant`ile, kes on välja töötanud pidevuse (*continuity*) kontseptsiooni. Ta teeb rõhuasetuse mitte keskkonna komponentidele, osadele või struktuuridele endile, vaid nendevahelistele seostele ja seoste järjepidevusele. Berleant on öeldud: “Keskkonna pidevus viib meid tõdemusele, et iga keskkond, mille osaks me oleme – seega iga inimkeskkond – on elav maastik”¹⁴. Keskkond ei ole ümbrus, mis on ainult väline nähtus. Keha ja keskkonna suhe on vastastikune. Keskkond loob meid, meie loome keskkonda.

Keskkonnauurijad on väljendanud arvamust, et maastikud, ehitised, kohad ja paigad on kaotamas oma eripära. Lehari tsiteerib Christopher Tilly`t, kelle arvates seisneb moodsate maastike paradoks selles, et nad on ebainimlikud, kuna nad on muudetud liiga inimlikeks. Eemaldudes inimestest, müütidest ja ajaloost, “kaotab ta oma pühitsetuse”¹⁵. Ajalooline elamiskogemus on keskkonnaga suhtlemisel oluline, kuna maastik on nii tegutsemise vahendiks kui tulemuseks. Lehari kirjutab: “Maastikul on ontoloogiline tähendus, kuna sellesse elatakse sisse, elatakse läbi, seda töödeldakse ja muudetakse, selle abil suheldakse, see täitub kultuuritähenduste ja sümboolikaga. See ei ole pilt ega vaade, tema esteetiline funktsioon on lahutamatu kõigist inimaktiivsuse vormidest”¹⁶.

¹² Granö poolt esitatud maastiku tähendus on antud peatükis 6.1.

¹³ Lehari, Kaia. Ruum. Keskkond. Koht. Eesti Kunstiakadeemia, Toimetised 5, 1997, lk 48 – 62.

¹⁴ Samas, lk 41.

¹⁵ Samas, lk 55.

¹⁶ Samas, lk 56.

Hannes Palang¹⁷ toetub oma kirjutises “Maastikest siin raamatus” Michael Jonesile, kes eristab maastikel kolme lähenemisviisi: loodusteaduslikku, rakenduslikku ja humanitaarset. Loodusteaduslik uurimisviis vaatab maastikku objektiivsena, sellisena nagu ta on. Maastiku moodustab kõik, mis seal näha. Uurimisprobleem on see, kuidas üksikutest tükkidest tervikut kokku panna. See on eelkõige geograafide pärusmaa. Rakenduslik lähenemisviis vaatab maastikku küll objektiivsena, kuid siiski väärtustatuna. Maastikku käsitletakse sellisena nagu ta peaks olema. Maastiku moodustavad selle üksikud elemendid. Uurimisprobleem on nende kriteeriumite valik. Selline lähenemine väljendub planeerimises. Humanitaaride jaoks on maastik subjektiivne, see on vaatlemisviis. Maastik koosneb sümbolitest ja tema uurimise problemaatika on sotsiaalsete ja kultuuriliste gruppide leidmine. Küsimuseks on, kuidas inimene maastikust aru saab, mida ta seal leiab ja kuidas ta seda enda jaoks tõlgendab. Selline maastiku käsitus on kultuurigeograafide, keskkonnapsühholoogide, maastikuarhitektide, linnaplaneerijate, arheoloogide, semiootikute jt huviväli. Kui tahetakse rõhutada inimese mõju erinevat määra, kõneldakse loodusmaastikust, kultuurmaastikust, tehismaastikust.

Kuigi on olemas objektiivne maastik, mis eksisteerib ilma inimesteta, ilma tõlgendusteta, annavad talle sisu ikkagi inimesed, nende sotsiaal-majanduslik ja kultuuriline lähtepunkt. Lihtsalt olev, füüsiline maastik ei saa olla piisav uurimisobjekt.

Maastik kui mälu

Palang lisab senistele maastikukäsitlusele juurde aja mõiste, ta ütleb: “Maastikus saavad kokku minevik, olevik ja tulevik”¹⁸. Maastik on tema arvates süsteem, mis koosneb looduslikest komponentidest, inimrajatistest ja inimlikust tunnetusest ning ajast nende mõlema taga. Maastik, inimene ja tema suhtumine maastikku muutub ajaga koos. Maastik on seega neljamõõtmeline, on ajas muutuv ruum.

Kalev Sepp¹⁹ kirjutab oma artikli “Maastik ja maastikuline lähenemine – milleks nad head on?” lõppsõnas, et inimtaju annab maastikule veel viienda mõõtme. Looduses

¹⁷ Palang, Hannes. Maastikest siin raamatus. – Maastik. Loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. Tartu Ülikooli geograafia instituut, 2001, lk 8-10.

¹⁸ Samas, lk 6.

¹⁹ Sepp, Kalev. Maastik ja maastikuline lähenemine – milleks nad head on? – Maastik. Loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. Tartu Ülikooli geograafia instituut, 2001, lk 113-114.

kätkeb vaid maastiku võimalus, pildina paneb selle kokku alles inimtaju. See viies mõõde annab võimaluse lõpmatuteks maastiku tõlgendamisteks.

Maastiku ja mälu seoseid käsitleb Tiina Peil artiklis “Maastike keskel”, kus ta ütleb: ”Maastik sisaldab nähtamatut ja peidetut, aga mälus hoitud mustrit; samas jäädvustuvad maastikus mälestused arhitektuuriliste või visuaalsete mälestusmärkidena”²⁰. Maastik sisaldab hulgaliselt mälestusi, jutte, legende, nimesid ning ka käitumisviisi, kuidas on parem sellel territooriumil toime tulla. Maastik säilub mälus sageli sellisena, nagu me teda kord tajusime.

Otsides vastust küsimustele, miks maastik just selliseks on kujunenud, võib süveneda selle ajaloolistesse kihistustesse. Vastuse saab ratsionaalsetest sotsiaal-majanduslikest tingimustest, aga ka omaaegsete tegijate igapäevaelust, nende mõttemaailmast. Maastikku võib kirjeldada kui nende elu emotsionaalset tausta.

Maastik kui tekst

Maastikku võib käsitleda kui teksti. Peil tugineb Roland Barthes`i määratlusele tekstist kui ruumist, “milles sümbolid on põimunud ja loovad tohutu hulga tõlgendamisvõimalusi”²¹. Visuaalsete elementide lugemine-tõlgendamine on kultuurigeograafia valitsev paradigma. Maastiku käsitletakse kahemõõtmelise keelena, millel on oma grammatika ja loogika ning kust võib otsida metafoore ja sünekdohhe. Selle analüüsiks rakendatakse lingvistika ja semiootika meetodeid.

Maastik on kättesaadav laiale tõlgendajate hulgale, kellest igaüks leiab sealt enda jaoks sobiva sisu koos mitmete kihtidega. Peil ütleb, et “maastik on tekst, mida kunagi ei lõpetata”²². Maaastiku lugemine pakub rikkalikult võimalusi analüüsida sügavuti meid ümbritsevat. Analüüsi keskmesse kerkib identiteedi, ideoloogia ja ikonograafia temaatika, ehk see, mis peitub nähtava taga.

Italo Calvino kuulus raamat “Nähtamatud linnad”²³ pakub lugematuid tõlgendamisvõimalusi. Kirjeldatavad fantaasialinnad on seotud mälestuste, nimede, surma, taeva või igatsusega. Kirjanikku huvitab nähtamatu, mis on pidevalt meie

²⁰ Peil, Tiina. Maastike keskel. – Maastik. Loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. Tartu Ülikooli geograafia instituut, 2001, lk 63.

²¹ Samas, lk 61.

²² Samas, lk 62.

²³ Calvino, Italo. Nähtamatud linnad. *Europeia* 26, Perioodika.

kõrval, kuid mida me peaaegu ei tunne. Vilen Künnapu kirjutab raamatu järelesõnas: “Läbi absurdi tekib mingi uus tõde ja see võib olla veelgi tõesem kui nähtav tõde”²⁴.

Linnamaastik

Eesti maastikukäsitlusi hõlmavas väljaandes kirjutab linnast Martti Preem artiklis “Linn – linnamaastik – linnaruum – linnakeskkond”²⁵. Pealkirjast võib järeldada, et linna iseloomustamisel kasutatakse kõiki neid mõisteid kui samatähenduslikke. Sellise tõdemuseni olen jõudnud ka eelnenud keskkonnaestetiiliste teooriate ja terminitega tutvudes. Tavakasutuses on välja kujunenud nende terminite erinevad kasutusviisid. Nii kasutab artikli autor isegi sõnaühendeid linnamaastik-linnakeskkond, linnamaastik-linnaruum.

Järgnevalt esitan arhitektide seas üldlevinud arusaamu terminitest linnaruum, linnakeskkond, linnamaastik. Väljendiga linnaruum iseloomustatakse linna füüsilist mahulist ülesehitust. Linnaruumi moodustavad hooned ja nende vahelised hoonestamata ruumiosad. Linnaruumi puhul ei ole tavaks rääkida inimest kui selle ruumi osast. Kõneldakse küll linnaruumi funktsioneerimisest, kuid seda pigem seoses ehitiste, rajatiste ning nendevahelise logistikaga..

Linnakeskkond on tavakasutuses linnaruumist laiem mõiste. See haarab kõike, mis linnas on ja seal toimub. Nii on linn ehituskeskkond, arhitektuurikeskkond, sotsiaalne keskkond, vaimne keskkond jms. Kuid tavaliselt vaadatakse neid üksteisest eraldiseisvatena.

Linnamaastiku all mõeldakse pigem visuaalset pilti, linna kaug- või lähivaateid. Kirjeldatakse linna panoraami, mis väljendab linna maastiku omapära, hoonete fassaadipilti kui tänavamaastikku. Termin linnamaastik kui linnakeskkond ei ole linnakäsitlustes veel juurdunud.

Kogu eelneva, maastikku käsitleva peatüki juhtmõtteks oli inimese ja maastiku kokkukuuluvus. Linna iseloomustamisel kasutatakse seni veel valdavalt analüütilist meetodit, kus subjekt ja objekt on vastandatud, kus linna maastik on pilt, mida vaid vaadatakse ja hinnatakse. Ehk on taolise suhtumise põhjus selles, et nii linn ise oma mitmekesisuses, kui selle kavandajad on inimestest võõrdunud?

²⁴ Samas, lk 117.

²⁵ Preem, Martti. Linn – linnamaastik – linnaruum – linnakeskkond. – Maastik. Loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. Tartu Ülikooli geograafia instituut, 2001, lk 75-83.

Eelnenud kriitika ei tähenda, et linna kui tervikut ei uuritaks sünteesivalt. Urbanism on teadusharu, mis käsitleb linnade arengu üldisi seaduspärasusi, erinevate linnastruktuuride arengu iseärasusi, nende seoseid ühiskonna ja inimestega nii majanduslikust, sotsiaalpsühholoogilisest kui muudest elukvaliteedi aspektidest. Paraku ei ole Eesti linna nii komplekselt uuritud kui välja arvata Edgar Kanti sellealased tööd 20. saj esimesel poolel.

2.3. Ruum ja koht

1970ndatest alates muutub abstraktne, inimvaba ruumikontseptsioon küsitavaks. Kaia Lehari tsiteerib Christopher Tilley't: "See ratsionalistlikuks ja materialistlikuks, positiivselt teaduslikuks peetud ruumikäsitlus osutus paradoksaalselt irratsionalistlikuks ja idealistlikuks; "humaniseeritud", inimkeskne ehk tähenduslik ruum aga tegelikult materialistlikuks ja ratsionaalseks"²⁶.

Keha ja keskkond, ruum ja koht on uued probleemid, mis fenomenoloogilises keskkonnaaestetikas esile kerkivad.

Ruum

Lehari²⁷ kirjutab, et fenomenoloogiliselt vaadatakse ruumi vahendajana, mis osaleb inimtegevuses ja on sellest lahutamatu. Ei ole olemas ühte ja ühesugust ruumi, on ruumid. Need ruumid on alati inimtegevuse ümber koondunud ja on inimtegevusega tähenduslikus suhtes.

Mari Laanemets²⁸ kirjeldab oma artiklis "Mäletavad kohad" ruumi, selle objektide ja subjektide vahelist suhet. Ükskõik, millisesse tühja ruumi sisenedes, tajub inimene seda varasema kogemuse põhjal. Toetudes teatavatele varasematele isiklikele kogemustele ja mälestustele, leitakse uude ruumi sattumisel tasakaal ning luuakse endale paik. Laanemets²⁹ toetub Gaston Bachelard'le, kes eristab ratsionaalset ja reaalselt ruumi, millest esimene on mõtlemise maailm, teine inimese kogemuse maailm. Reaalne ruum on alati seotud olemasolevaga – mitte idee, vaid mälujäljega.

Linnaruumil on oluline roll Laanemetsa poolt kirjeldatud Walter Benjamini mäluteoorias. Üks tema poolt uuritud mälumudeleid on topograafilis-ruumiline, kus

²⁶ Lehari, Kaia. Ruum. Keskkond. Koht. Eesti Kunstiakadeemis, toimetised 5 1997, lk 45.

²⁷ Samas, lk 46.

²⁸ Laanemets, Mari. Mäletavad kohad. – Koht ja paik. Eesti Kunstiakadeemia, toimetised 8, 2000, lk 63 – 69.

²⁹ Samas, lk 64.

midagi meenutades ehitub mälestus üles ruumiliselt. “Paigad on käsitletavat hoidlatena, mis talletavad meie mälu.”³⁰ Just linnaruum on see, kus mineviku jäetud jäljed on nähtavad, kus olnu ja olev asetuvad vastastikusesse suhtesse. Nii võib ajaloolist linna võtta kui ruumistunud minevikku, kui kollektiivset mäluruumi. Benjamin kasutab ajaloolise indeksi mõistet, mis tähistab mälupiltide ja -jälgede loetavust ning äratuntavust nüüdishetkel. Samas rõhutab ta, et uurida saab ja tuleb reaalsel ruumi – mitte hingi või asju.

Koht

Enamasti mõistetakse kohta kui tähenduslikku keset ruumis. Ruum eeldab liikumist, koht on paus. Kogemus algab kohast, koht on tajutud ruumiosa. Taju on tähenduste teadvustamine. Näiteks, tajudes visuaalselt maastiku sügavust, on sellel tähendus ainult sellepärast, et me oleme seda kehaliselt, kõigi meeltega kogenud.

Lehari kirjutab, et kohta võib kogeda ja kujutleda erinevail ruumitasanditel alates personaalsest ja lõpetades regionaalse ruumiga, mis kattuvad. Ta ütleb: “Inimene on “kohal” niisamuti, nagu ta on olemas “kultuuris”³¹. Lehari arvates on koht selline ruum, mis on vahetult suhestatud keha kogemusega. Koha teadmine-tundmine on pärit kogemusest, tunnetest ja mõtetest. Ruum on tunduvalt abstraktsem. Ruum on olukorra kontekstiks, kuid ilma kohtade tähenduseta. Kohad on inimeste jaoks alati midagi enam kui vaid asumise punktid. Kohtadel on erinev väärtus. Personaalne- ja kultuuriidentiteet on seotud kohaga. Koha kaudu tekib mina-identiteet. Koht tähendab paigutamist suhtesse identiteedi ja tegevusega. Selles mõttes kujutab koht endast konteksti.

Artiklis “Tee viib ja viitab” kirjutab Lehari: “Esimene tee viib meid kodust välja. Kodu on inimese intiimseim koht. Kodu on Kohtade Koht, universaalne arhetüüp, mille põhitunnused langevad erinevates kultuurides kokku [---] Kodust väljarändamine annab uue kogemuse, kodust eemaldumine võimaldab vaatenurkade paljuse”³².

Keskkonnaaesthetikas, arhitektuuri-, linna- ja asustusteoorias on koht ja tee eksistentsiaalse ruumi üldtunnustatud elemendid. Koht tekib seal, kus ristuvad inimeste, teenuste, kaupade, kogemuste ja informatsiooni, mõtete ja tunnete teed. Koha tähenduslikkus ja tähtsus tulenebki kohtumisest.

³⁰ Samas, lk 66.

³¹ Lehari, Kaia. Ruum. Keskkond. Koht. Eesti Kunstiakadeemias, Toimetised 5, 1997, lk 48.

³² Lehari, Kaia. Tee viib ja viitab.– Koht ja paik. Eesti Kunstiakadeemia, Toimetised 8, 2000, lk 44 – 45.

Kohakeskne ruumi- ja keskkonnateooria on inimkeskne, käsitledes inimest mitte ainult ratsionaalse, vaid ka meelelise ja kehalise olevusena.

Linnaruum.

Viimastel aastakümnetel on räägitud postmodernismist kui linnastruktuuri teooriast. Postmodernismi areng linnageograafias on seotud suurte ühiskondlike muutustega, nagu regionalismi tähtsuse tõus, mitmekesised identiteedid jne. Et aru saada muutustest linnades, hakati uurima ruumi tähendust postmodernismi ja poststrukturealismiga vaatenurgast.

Järgnev erinevate ruumimõistete kirjeldus põhineb Jussi S. Jauhiaineni³³ tekstil. Praktilist materiaalselt ruumi võetakse vastu etteantuna ja kujutletakse visuaalselt ilma seoseta laiemate ühiskondlike protsessidega või kohamüütide ja koha imagodega. Abstraktsed ruumi ettekujutused on seotud tootmise suhetega ja nende süsteemidega, mida need suhted kujundavad ehk teadmistega, märkidega ja koodidega. Siin suruvad "ruumiekspertid", nagu regionaalplaneerijad, arhitektid, kaardistajad, ruumiteoreetikud meie igapäevase linnakeskkonna ja ruumilised kogemused ruumiliste mõistete kaudu linnaplaanidesse. Vaid üksikud inimesed on otseselt seotud ruumi abstraherimisega, ent kõik on sellest mõjutatud, kui plaanid ellu viiakse. Kujutletavates ruumides on olulised sümbolid, märgid ja tähenduse omistamine. Ruumilisuse sümbolilised elemendid mõjutavad meie kogemusi linnaruumist ja seda, kuidas me linnaruumi kasutame. Konkreetse linnaruumi tähendused muutuvad ja neid kujundatakse pidevalt ümber. Postmodernistlik vaatenurk ruumile kui erinevusele on seotud lihtsa teadmise, et kohad regioonid ja geograafilised ruumid on erinevad nii materiaalses kui mittemateriaalses mõttes.

1980ndatel tõuseb ka Eestis arutluse keskpunkti linnaruumi probleem, kus loobutakse nõukogude linnas kaose loonud modernsest vabaplaneeringust ning vaadatakse tagasi suletud ruumi poole, taastamaks perimetraalse hoonestusega tänavat, kvartalit oma õuemiljöoga, väljakut, traditsioonilist parki ja mitmeid muid vanu linnaehituslikke väärtusi. Hakati kirjutama ja rääkima sellest, et kunsti ülesanne on koha vaimu konkretiseerimine. Kui modernismist lähtuv arhitektuur püüdleb uue, ideaalse keskkonna poole, ja seda suurte ümberkorralduste ning lammutuste hinnaga, siis keskkonnaarhitekt lepitab olemasoleva parandamisega ja aruka juurdelisamisega. Iseloomulik on üldine huvi tõus kultuuripärandi vastu ning ennistustegevuse

laienemine. Olulise vaimse aspektina kerkib päevakorda poolmüstiline *genius loci* mõiste, millega luuakse side linnaruumi kihistunud ajaloo, kõnelemaks geomeetriaga määratud ruumi kõrval ka metafüüsilisest ruumist.

1990ndate stampväljend on avalik ruum, mis on devalveerunud laialivalguvaks mõisteks, kuid millega kõige enam väljendatakse linnaruumi organiseerimist. Põhisüüdistus on see, et ehitusboom ei arvesta kontakti ansamblilisusega ning linnad arenevad kaootiliselt. Küsimus identiteedist ja imagost oli sajandilõpu avaliku ruumi võtmeküsimus, seda eriti viimasel kümnendil poliitilise sõltumatuse jälle kätte võidelnud eesti rahvale. Kaasaegses tarbimisühiskonnas räägitakse linnade disnylandiseerumisest, kus autentsus kaob ja selle asemele luuakse rahva maitsega kooskõlas olevad koopiad. Kui suuremates Euroopa riikides ollakse ametlikult amerikaniseerumise vastu, siis Eesti on oma avatuse ja liberalismiga soodne pinnas vastu võtma kõike seda, mis tuleb mujalt.

Viimasel ajal on üha enam tähelepanu pööratud konfliktile linnaruumi ja selle kasutaja vahel. Andres Kurg kirjutab artiklis “Kasutajarevolutsioon”³⁴, et arhitektuur ja linn on suhtes subjektiivsusega ning ehitatud keskkonna avastamine käib alati paralleelselt isiklike avastustega, kus linnakeskkonna, ajaloo, kirjutiste ja meelte koostöö toodab uusi teadmisi. Kurg kritiseerib väikekodanlikke tendentse linna vaid esteetiliselt kujundada, kõike korda teha. Ta rõhutab kasutaja tähtsust linnaruumi tegeliku kujundajana. Kasutaja suhe linna peab olema aktiivne. Kasutajarevolutsiooni peamiseks ülesandeks on kõnelda “aktiivsest arhitektuuris ja linnas liikujast, kes oma keskkonda kohandab ja seda ikka ja uuesti üle loob”³⁵. Seega avanevad uued arusaamad praktikate, tegude ja protsesside kaudu linna ja arhitektuuri analüüsides, kus “arhitektuuri kultuuriline tähendus sünnib ikka ja alati uuesti”³⁶.

2.4. Linn kui semiootiline mehhanism

Keskkonnaestetikas pööratakse tähelepanu keskkonna analüüsi seostele semiootikaga. Kujutletavates ruumides on olulised sümbolid, märgid ja tähenduse omistamine.

³³ Jauhiainen, Jussi S loeng: Linnageograafia, 2000.

³⁴ Kurg, Andres. Kasutajarevolutsioon. Taktikad arhitektuuri hõvamiseks. – Maja, 1-2002 (32).

³⁵ Samas.

³⁶ Kurg, Andres. Hilinenud revolutsioon. – Maja 1-2002 (32).

Oma raamatus “Semiosfäärist”³⁷, selgitab Juri Lotman semiootilisi seoseid kultuuri ja linnaga. Kultuurisemiootika põhiküsimuseks peab Lotman “tähenduse tekke probleemi”³⁸. Kultuuri on talletatud keerukad tekstid k.a inimisiksus, mis on semiootika uurimisvaldkonnaks. Lotman kirjeldab linna kui keerukat semiootilist mehhanismi ja kultuuri generaatorit, mis “saab seda funktsiooni täita ainult seetõttu, et ta on erisuguse ehitusega ja heterogeensete, eri keeltesse ja eri tasanditele kuuluvate tekstide ja koodide katel”³⁹. Linn on informatsiooni võimas generaator, selles saavad kokku erinevad rahvuslikud, sotsiaalsed, stiililised koodid ja tekstid.

Selliste semiootiliste kokkupõrgete lätteks aga ei ole mitte üksnes erisuguste semiootiliste moodustiste sünkroonne kooselu, vaid ka diakroonia: arhitektuurirajatised, linna tavandid ja tseremooniad, linnaplaan ise, tänavanimetused ja tuhanded muud möödunud aegade jäänukid on nagu kodeerimisprogrammid, mis kogu aeg genereerivad uuesti minevikutekste. Linn on mehhanism, mis kutsub taas esile oma minevikku, nii et sellel on võimalus olevikuga otsekui sünkroonselt koos eksisteerida.

Kirjandsuslikud tekstid on tohtu varasalv linnade uurimisel. Neis võib väljenduda linna olemus ja suhtumine linna nii ajaloolises kontekstis kui ka tänapäeval märksa ehedamalt kui see reaalsuses nähtav on.

2.5. Keskkonna hindamine — väärtusotsustused

Kuna minu magistritöö käsitleb keskkonna hinnangulisi küsimusi, esitan järgnevatelt erinevaid seisukohti, mis kajastavad väärtust kui mõistet ja väärtusotsustusi filosoofilises mõttes ning keskkonnaaestetas kätiletavaid hinnangulisi kontseptsioone.

Filosoofiline taust

Selleks, et tunnistada midagi väärtuslikuks, tuleb lähtuda millestki valikute tegemisel. Triviaalne e suhteline väärtushinnang on faktiotsustus, millest ei järeldu väärtus. Fakt näitab, kuidas on – väärtus, kuidas peaks olema. Absoluutne ehk eetiline väärtushinnang näitab seda, mis on tõeliselt oluline ja väärtuslik. Väärtusi absoluutses tähenduses ei ole olemas. Väärtused on alati hinnangulised ja väärtushinnang on subjektiivne.

³⁷ Lotman, Juri. Semiosfäärist. Vagabund, 1999.

³⁸ Lotman, Juri. Semiosfäärist. Vagabund, 1999, lk 41.

³⁹ Samas, lk 333.

Kõik meie otsustused põhinevad tunnetel. David Hume'i⁴⁰ järgi ei seisne ilu asjades, vaid inimese meeles ning inimese ilumeel on erinev. Ta peab vajalikuks vaimse taseme ja maitse arendamist läbi vaatlemise ja hindamise harjutamise, pidades oluliseks võrdlemist. Arnold Isenberg⁴¹ kirjutades väärtushinnangutest, ütleb, et neid ei pea õigustama vaid selgitama. See on võimalik kriitilise kommunikatsiooni läbi, kus kriitik, toetudes faktidele, loogilisele selgitusele ja objektiivsele hinnangule muudab ning kujundab inimese maitseotsustusi. Standley Cavell⁴² kirjutab, et esteetilisi hinnanguid ei ole võimalik loogiliselt ja lõplikult põhjendada ning seetõttu on neile raske heakskiitu leida. Maitsestandard peab heakskiitmist ette valmistama. Esteetilised hinnangud peaksid pretendeerima üldkehtivusele koos universaalse heakskiiduga. Cavell arvates filosoofia nagu kunst, on ja peabki olema võimetu tõestama oma olulisust. Filosoof pöördub lugeja poole, veenmaks teda midagi tõestama iseendale: "Vaata ja uuri välja, kas suudad näha seda, mida näen mina, öelda, mida tahan öelda mina"⁴³.

Keskkonnaesteetiline seisukoht

Lehari esitab artiklis "Loodus, keskkond või maastik"⁴⁴ maastiku hindamise käsitlused keskkonnaesteetilist seisukohast, olenevalt sellest, kas need on toetunud kunsti-, kultuuri- või natuurfilosoofiale. Maastikust kui looduskeskkonnast, mis on vaatleja ees või ümber, tekib visuaalne mulje. Selle hindamine saab tugineda ratsionaalsetele teadmistele. Looduskeskkond ei saa olla esteetilise hinnangu objekt. Looduses on kõik õige, võrdselt sisukas ja ilus. Maastik kui kunsti objekt on esteetiliselt terviklik looduskeskkond. Inimene kui passiivne vaatleja, kes asub maastikust väljas, hindab looduskeskkonna visuaalset külge, maastikku kui pilti. Hindamise eelduseks on teadmised kultuurist ja naturist.

Eelnevalt kirjeldatud analüütilisele lähenemisele tugineva institutsionaalse esteetika maastiku käsitlused on rõhutatult dualistlikud. Vastandatakse subjekti-objekti, sisu-vormi, vaimset-füüsilist, välist-sisemist. Hinnangutes valitseb subjektivism – ilu on

⁴⁰ Hume, David. Of the Standard of Taste. – Capita selecta 20.saj filosoofiast, osa II, MartaRaukas, KS 2001 seminari tekstid.

⁴¹ Isenberg, Arnold. Critical Communication. – Capita selecta 20.saj filosoofiast, osa II, Mart Raukas, KS 2001 seminari tekstid.

⁴² Cavell, Standley. Aesthetic Judgement and Philosophical Claim. – Capita selecta 20.saj filosoofiast, osa II, Mart Raukas, KS 2001 seminari tekstid.

⁴³ Samas.

⁴⁴ Lehari, Kaia. Loodus, keskkond või maastik. – Maastik. Loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. Tartu Ülikooli geograafia instituut, 2001, lk 67-73.

see, mis vaatajale meeldib ja rahuldust pakub. Iseloomulik on populaarne fraas “ilu on vaataja silmades”. Hea maitse standard sõltub poliitilisest jõust või sotsiaalsetest mõjudest.

Fenomenoloogilisel lähenemisel on eesmärgiks sellise dualismi ületamine. Maastik kui elukeskkond ei ole väline, see ei ole ainult ümbrus. Keha ja keskkonna suhe on vastastikune. Esteetilise kogemuse allikas on meeleline kogemus. Inimene sulandub keskkonda ja selle hinnang põhineb sisse-, kaasa- ja läbielamisele.

Lehari esitab oma raamatus “Ruum. Keskkond. Koht.”⁴⁵ Berleant`i vaateid, mis esindavad fenomenoloogilist suhtumist keskkonna esteetilisel hindamisel.

Berleant`i poolt on välja töötatud “esteetilise hõivatuse” kontseptsioon, mis tähendab osalevat hindamist. Ta ütleb, et esteetiline kogemus keskkonnas on meie otsene hõivatus (haaratus) tunnete voolust ja tähendustest, mis tähistavad meie osalemist kõigis toimingutes ja kokkupuudetes ning mis me elu täidavad. Tingimused, mille tõttu ollakse situatsioonist füüsiliselt hõivatud, on lisaks muule ka kultuurilise ja ajaloolise iseloomuga ning individuaalsed ja lokaalsed. Kaasahaaratus, hõivatuse, ja osaluse esteetika avab terve rea uusi mittetraditsioonilisi esteetilise hinnangu valdkondi, “kogu sensuaalse maailma”, nagu ütleb Lehari.

Berleant vaatab esteetilist kogemust laiemas seoses kui traditsiooniliselt seda viimase saja aasta jooksul on tehtud. Ta kritiseerib seisukohta, et kunstiteos peab olema visuaalne tervik ja suletud piiridesse, nii et see oleks haaratav ühe pilguga ning küsib: “Kuidas siis tajuda arhitektuuri? [...] Arhitektuur on midagi enam kui vaade, ta eeldab näiteks sisenemist, sees olemist ja väljumist, ega piirdu kaugvaatega”⁴⁶. Berleant lülitab erinevalt analüütikutest arhitektuuri oma rikka teoreetilise pärandiga keskkonnaesteetika vaatlusvälja.

Praktiline kogemus

Preem⁴⁷ kirjeldab linnakeskkonnale antava hinnangu aluseid. Siin on oluline see, kui võrd linn vastab elanikkonna ootustele elukeskkonna osas, kui võrd heaks hinnatakse elutingimusi. Linnaruumi hinnatakse ka kitsamast, professionaalsest aspektist. Linnaruumi moodustavad hoonete, rajatiste ja looduslike pinnavormide ning

⁴⁵ Lehari, Kaia. Ruum. Keskkond. Koht. Eesti Kunstiakadeemia, toimetised 5, 1997, lk 40-45.

⁴⁶ Samas, lk 41.

⁴⁷ Preem, Martti. Linn – linnamaastik – linnaruum – linnakeskkond. – Maastik. Loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. Tartu Ülikooli geograafia instituut, 2001, lk 75-77.

haljastusega piiratud välisruumid – väljakud, teed-tänavad, puisteed, pargid, õued, veekogud jne, mille hulk, vastastikune paiknemine ja iseloom määravad iga linna ilme. Välisruumiga suhestuvad hoonetes olevad siseruumid. Nii välis- kui siseruumis ja nende vahel tekkivad ruumiseosed, pinged, valguse ja varju vahekorrad, avatuse ja suletuse dramaturgia ja esteetika on eelkõige arhitekti-linnaehitaja tegevusvaldkond. Selle tegevuse resultaate saavad professionaalselt hinnata arhitektide, linnaplaneerijate kõrval ka arhitektuuri- ja kunstiajaloolased, vähem aga teised spetsialistid ja linnaelanikud. Preem arvab, et spetsiifiline hindamine on suhteliselt marginaalse grupi asi. Ta väidab: “elanikele on spetsiifilised kriteeriumid ebaolulised – neile on oluline mugav, turvaline, hästitoimiv elukeskkond, mille üheks tunnuseks on ka selle identifitseeritavus, eristatavus teistest linnadest”⁴⁸. See on saavutatav paiga looduslike eelduste kasutamise ja linnaehituslike võtete rakendamisega arhitekti poolt. Neid ei mõtesta teadlikult valdav osa elanikest, vaid hindab toimiva terviku osana. Seega elanike kaasmaine linnakeskkonna hindamisprotsessi peaks teenima eelkõige sotsiaalsühholoogilist eesmärki.

Eelnevaga on juhitud tähelepanu tendentsile, mis on viimasel ajal saamas populaarseks. See on kohalike elanike kaasamine keskkonna hindamisprotsessi, mille tõttu professionaalsed hinnangud võivad jääda tagaplaanile. Ilmselt tuleneb selline sotsiaalne sekkumine ka inimese ja keskkonna võõrandumisest ning usaldamatusest keskkonna planeerijate vastu kõige üldisemas tähenduses.

Süsteemne käsitlus

Süsteemse lähenemise seisukohalt on hinnangut vaja selleks, et mingi süsteemi olekuid hoida või muuta kooskõlas etteantud tingimustega. Peeter Lorentsi määratlusel on “hindamine tegevus, mille käigus tuleb määratleda, mida hinnatakse, mida hinnanguna kasutatakse ja millise protseduuri alusel saab see, mida hinnatakse, endale hinnangu”⁴⁹.

Hinnangut ei ole vaja järgmistel juhtudel: kui midagi ei muutu ega saagi muutuda, kui muutus toimub vääramatu jõu mõjul, kui tegemist on kaosega, mille ükski muutus pole ette aimatav ja ükski mõju ei pruugi anda oodatavat efekti. Viimasena nimetud olukorda meie keskkonnas ilmselt täna veel pole.

⁴⁸ Samas.

⁴⁹ Lorents, Peeter. Süsteemse käsitluse alused. EBS Print, Tallinn 2001, lk 131.

Järeldused keskkonna väärtuste hindamise teooriast

Linnaehituslike väärtuste hindamisel on seni olnud valdavaks analüütiline lähenemine. Keskendutakse linnale kui objektile, mis on inimesest eraldiseisev ruum. Ehitised on objektid, millele antakse abstraktseid hinnanguid. Linnakeskkond on kui maastik või pilt, mida spetsialist oma seisukohalt vaatab ja hindab.

Viimasel aastakümnel tähelepanu alla tõusnud fenomenoloogiline meetod tähtsustab inimese ja keskkonna suhet. Linnaruumis kasutatakse põhimõistena kohta, millel on tähendus. Inimesed kogevad ja tajuvad linnaruumi mitmete meelte kaudu ning sündinud tähendus sõltub nende tunnetusest ja eelteadmistest. Linnakeskkond sisaldab peale ehitiste ka inimest ennast. Sellest tulenevalt on linnaehituse hindamisse kaasatud ka linna elanikud kui selle keskkonna loojad.

Kuigi inimesest kui keskkonna ühest osast lähtuv fenomenoloogiline käsitlus on muutumas valdavaks, ei saa linnaehituse hindamisel kõrvale jätta analüütilist meetodit. Ilmselt on õigustatud nende kahe süntees, mida on kasutatud mõnede praktiliselt käesolevas töös kirjeldatud hindamismeetodite puhul.

Linnaelanike kaasamine hindamisprotsessi tagab objektiivsema hinnangu ning on võimalikuks garantiiks väärtuste säilitamisel. Professionaalide poolt antavad hinnangud tagavad keskkonna esteetilise kvaliteedi väärtustamise. Oluline on spetsialistide koostöö elanikega, kelle väärtushinnanguid on võimalik ja vajalik kujundada. Linn on keskkond, mille kujundamisel on tähtis roll linnaehituse spetsialistidel. Samas näitab praktika liigagi tihti linna ja selle kujundajate võõrandumist elanikest. Seega peaks linnaplaneerijatel olema linnast avaram ettekujutus. Seda võimaldab just fenomenoloogiline käsitlus, mis ei vastanda inimest ja keskkonda vaid rõhutab nende ühtekuuluvust.

2.6. Teaduslik mõtlemine ja süsteemne lähenemine

Teadusmõtlemise tuntud reegel on – liikuda lihtsalt keerulisemale. Analüüsi hõlbustamiseks omistatakse uuritavale objektile struktuur, mis muutub sellesse süvenedes järjest keerulisemaks. Siin on oht, et keeruline objekt taandatakse lõpuks lihtsate summaks. Lotman⁵⁰ toob näite viimase kahekümne viie aasta semiootikauuringutest, mis lubab näha paljusid asju teisiti. Oletatakse, et reaalses talituses ei ole omaette ega isoleeritult olemas kindlapiirilisi ja funktsionaalselt

⁵⁰ Lotman, Juri. Semiosfäärist. Vagabund, 1999, lk 9 – 10.

ühetähenduslikke süsteeme. Nende loomise vajadus on tingitud vaid sellest, et analüüsi kergendada. Eraldi võetuna ei ole ükski neist tööväimeline.

Analoogilisi näiteid võib tuua keskkonna väärtuste hindamise meetoditest. Need on loodud eelkõige analüüsi läbiviimise lihtsustamiseks. Kindlalt funktsioneerivate keskkonna uurimismeetodite loomine ei peagi olema eesmärk omaette. Seda enam, et realselt ei toimi need kindlapiirilisel ja ühetähenduslikult. Oluline on, et jõutakse analüüsi eesmärgini, milleks on väärtusliku keskkonna säilimine.

Ometi on töö hõlbustamise eesmärgil kasulik teada süsteemse lähenemise põhimõtteid. Käesoleva magistr töö koostamisel ja selle lõpptulemusena loodud linnakeskkonna analüüsi meetodi väljatöötamisel, on püütud järgida järgnevalt kirjeldatava süsteemse käsitluse aluseid. Lorents⁵¹ esitab süsteemse käsitluse põhiprintsiibid, millest on kasulik lähtuda süsteemide rakendamisel, loomisel ja nende uurimisel.

Lorents juhib tähelepanu sellele, et mistahes tegevuse korral tuleb lähtuda sellest, milline on oodatav tulemus. Süsteemide kavandamise eel tuleb endale esitada järgmised küsimused. Mille jaoks me süsteemi loome? Millised peaksid olema loodava süsteemi toimimise tulemused? Käesolevas magistr töö kirjeldatud väärtuste hindamise meetodite loomise eesmärk on väärtusliku keskkonna säilitamine. Kuid nende süsteemide toimimise tulemused ei ole alati nähtavad. Seepärast tuleb juba enne meetodi väljatöötamist mõelda sellele, et selle alusel tehtava hindamise tulemust, antud juhul väärtustatud keskkonda ka säilitataks. Miks ühe või teise meetodi alusel tehtud töö tulemusi ei ole realselt rakendatud, vajab analüüsi ja arvesse võtmist uute süsteemide loomisel.

Süsteemse lähenemise üks põhiprintsiipe on see, et kõike, mida käsitletak, tuleb võimalikult täpselt määratleda, et vältida väärarvamusi ja väärtustusi. Kuid määratlus ja arusaadavus ei ole üks ja seesama. See, mida tahetakse, et inimene teeks, peab talle maksimaalselt arusaadav olema. Kõike, mida soovitakse inimestele (sh iseendale) esitada, tuleb püüda maksimaalselt põhjendada. Keskkonnaväärtuste hindamise puhul on kohalike elanike kaasamine hindamisprotsessi seega väga oluline, kuna see võimaldab professionaalseid määratlusi põhjendada ja inimestele mõistetavamaks teha.

⁵¹ Lorents, Peeter. Süsteemse käsitluse alused. EBS Print, Tallinn, 2001.

Lorents väidab: “Kõik, mis meid ümbritseb, on ühel või teisel määral käsitletav süsteemina, inimest ennast aga osana sellest süsteemist”⁵². Kindlasti on seda ka linn oma väga keerulise ülesehituse ja seostega nii enda sees kui suhetes ümbritseva keskkonnaga, sh inimestega. Plaanstruktuur ja mahuline struktuur on põhimõisted, mida linna ja selle väärtuste iseloomustamisel olen aluseks võtnud. Struktuurideks e süsteemideks nimetatakse mingite elementide kogumit koos nende elementide vahel kindlaks määratud seostega. Nii on näiteks igal linnal oma plaanstruktuur, mis koosneb tänavatest, hoonetest, haljastusest jms, ning kõigil neil elementidel on omavahel kindel seos. Linnstruktuuri analüüsimisel olen võtnud aluseks teadusmõtlemise põhireegli, liikuda lihtsamalt keerulisemale. Linna mahuline ja plaanstruktuur on tegelikkuses ja mõistetena pealtnäha lihtsustatud üldistused, mis neisse süvenedes sisaldavad järjest rohkem ja keerulisemates seostes olevaid elemente. Siin tuleb vältida ohtu, millele viitas Lotman, et “keerulist objekti ei tohi taandada lihtsate summaks”⁵³. Linn ei ole vaid maalapp, millele on rajatud tänavad ja ehitatud majad, kus elavad inimesed. See on palju kordi keerulisem süsteem, mille uurimiseks ei ole seni veel suudetud, ja ilmselt ei ole see vajalik ega võimalik, luua kõikehaaravat ja mõistvat süsteemi.

Lotman⁵⁴ toob näited kultuuri uurimise ajaloost. 19. saj klassikalistes käsitlustes arvati, et kultuur on midagi uurijast väljaspool asuvat, on objekt. Uurija asub väljaspool seda objekti, objekti tunnetamine tähendab selles peituvate seaduspärasuste (struktuuride) esiletoomist. Loogikaga varustatud uurija asub tõesuse-positioonil. Ent sedamööda, kuidas uurimisprotsess ise üha enam uurimisobjektiks sai, muutus käsitlus uurija asendist keerukamaks. Analüüsi objektiks on nüüd analüüsi mehhanism, teadmine teadmisesest. Lotman kirjutab: “Küsimuselt, kuidas vaim tekstis kehastub, nihkub huvi küsimusele, kuidas auditoorium teksti vastu võtab”⁵⁵.

Selles lauses väljendubki kogu keskkonna analüüsi ja selle uurimismetoodika võtmeküsimus – tõepoolest, kuidas teha inimesele selgeks elukeskkonna, mille osa ta ise on, väärtuslikkus?

⁵² Samas, lk 112.

⁵³ Lotman, Juri. Semiosfäärist. Vagabund, 1999, lk 10.

⁵⁴ Lotman, Juri. Semiosfäärist. Vagabund, 1999, lk 39.

⁵⁵ Samas, lk 39.

3. MÕISTETE TÄHENDUSED

Käesolevas peatükis käsitlen mõisteid, mida olen kasutanud linnaehituslike väärtuste hindamise meetodikas ning mis on keskkonna väärtuste iseloomustamisel uudsemad. Täpsustan terminite tähendusi, kuna neid kasutatakse tihti mitmetähenduslikuna. Mõistete sisu tõlgendamine annab võimaluse spetsiifilisi teadmisi selgemalt väljendada ja arusaadavaks teha.

3.1. Miljöo

Eesti keeles tähendab miljöo⁵⁶ keskkonda e ümbruskonda, aga ka õhkkonda. Etümololoogiliselt pärineb sõna tüvi ladina keelest; *medius* on see, kes või mis on keskel. Termin miljöo on tuletatud prantsuskeelsest sõnast *milieu*, millel on kolm tähendust: keskel, hulgas, keskkond. *Milieu* tähendab materiaalist ja moraalsest ümbrust, meeleolu, atmosfääri, ümbritsevat kliimat, loodus- ja kultuurikeskkonda jms. Seega on miljöo nii materiaalne kui tunnetatav keskkond. Kuna keskkond ei ole vaid väline nähtus, vaid sisaldab inimest, on ka miljöo seotud inimese tunnetusega.

Edgar Kandi poolt koostatud Prof. J. G. Granö loengu referaadis “Maastik ja ümbrus”⁵⁷ on mõiste maastik seotud esmalt nägemisega ja teiseks vaatleva inimese olemasoluga. Vaatleja asendil ei ole otsustavat tähendust, kuna liikumisel liigub, muutub ja rändab ka maastik. Maastiku terve olemuse hindamiseks on vaja kasutada kõiki meeli. Selleks on pakutud tol ajal uus mõiste – ümbrus ehk miljöo, mis on “meeltega tähelepandav lähim ruumiline kompleks”⁵⁸. Võib eristada sise- ja välis-, liikuvat ja liikumatut, muutuvat ja muutumatut, looduslikku ja kunstilist miljööd. Miljöo uurimisel töötavad meeled pidevalt, kinnistades nähtusi, sündmusi ööpäeva ja aastaegade jooksul. Miljöo ei ole maastiku tegur, vaid palju sügavam nähtus. Seega on raske määrata kui suur on miljöo. Miljöo on kirjanike ja luuletajate ning reiskirjelduste lemmikobjekt. Kant kirjutab: “Ikka enam selgub uue geograafia ilus, harmooniline ja monumentaalne ehitus ja selle ilu tulvil sisemus”⁵⁹.

Kui miljööd võib tõlgendada üldiselt kui tunnetuslikku õhkkonda, siis linnaehituslikku miljöo kujundajana on olulised ehitised. Igal linnal on erinev linnaehituslik miljöo ja igas linnas on erineva linnaehitusliku miljöoga alad. Nii nagu keskkonda sisaldab ja

⁵⁶ Miljöo (pr milieu) keskkond, kogum väliseid elutingimusi, milles asub ühiskonnaliige v elab mingi organism ja mis teda otseselt v kaudselt mõjutavad; ümbruskond, õhkkond. VÕS 2000.

⁵⁷ Kant, Edgar. Linnad ja maastikud. Tartu 1999, Ilmamaa 2000, lk 217- 224.

⁵⁸ Samas, lk 222.

⁵⁹ Samas, lk 224.

kujundab inimene, nii on ka linnaehitusliku miljöö tunnetamisel ja kujundamisel oluline osa elanikel.

3.2. Sümbol ja märk

Järgneva teemakäsitluse eesmärk on süveneda terminite märk ja sümbol tähendustesse ning seostesse. Seda seoses just ehitistega, mis on saanud sümboolse tähenduse, olles sellistena erinevaid kohti tähistavateks märkideks.

Kui märk on reaalne objekt, mis esindab või tähistab mingit temast erinevat objekti, selle omadusi, mõtet jms, on sümbol mitmetähenduslik. Sümbol kui võrdkuju, väljendab abstraktset ideed või mõtet kujukas vormis. Kuid sümbol kui märk on millegi tinglik tähistaja. Seega märgina võib sümbolil olla ka reaalse objekti tähendus.

Lotman kirjutab sümbolitest kultuurisüsteemis, soovitades loobuda kõikehõlmavast definitsioonist, ning lähtuda meile kultuurikogemusega intuiitiivselt antud kujutlusest. Ta ütleb: “[---] isegi kui me ei tea, mis on sümbol, teab iga süsteem, mis on tema sümbol”⁶⁰.

Kuigi Lotman käsitab sümbolit semiootikateaduse süsteemis, julgen tema järgnevates mõttekäikudes näha sarnasust füüsilise keskkonnas olevate objektide kui märkidega ja nende sümboolse tähendusega.

Sümbolis on alati midagi arhailist. Sümboli tajumine sellisena pole juhuslik, kuna pärinevad ju märgid kirjaeelsest ajastust, talletades tekste ja süžeesid suulises mälus. Sümbolite võime hoida alles tähenduslikke tekste on säilinud. Sümbolil on veel üks olemuslik tunnus – ta ei kuulu kunagi mingisse ühte kultuuriläbilõikesse, “ta tuleb minevikust ja lahkudes tulevikku”⁶¹. Sümbolid on kultuuri kõige püsivamad koostisosad. Tähtsa mälumehhanismina kannavad sümbolid tekste ja teisi semiootilisi moodustisi edasi ühest kultuurikihist teise. Toimides kultuuri enesemäluna, ei lase nad kultuuril laguneda. Sümboli mälu on alati iidsem kui tema ümbruse mälu.

Sümbolil on kahetine iseloom. Ühest küljest on tal ümbritseva ruumi suhtes midagi ühildamatut, “on kui tulnukas teisest kultuuriajastust, kui meenutus kultuuri igavestest lätetest”⁶². Teiselt poolt aga seostub sümbol aktiivselt kultuurikontekstiga, muundub selle mõjul ja muudab seda ise. Sümbolil on suur tähendusjõudlus ja tähendusvaru, mis

⁶⁰ Lotman, Juri. Semiootikast. Vagabund, 1999, lk 221—235.

⁶¹ Samas, lk 223.

võimaldab tal astuda ootamatustesse seostesse, muutes oma olemust kui ka ümbrust. Ühe või teise kultuuri sümbolite struktuur moodustab süsteemi, mis vastab indiviidi geneetilisele mälule. Sümbol on kollektiivse mälu mehhanism.

Lotman selgitab sümboli kohta teiste märgiliste elementide seas. Konventsionaalsest märgist erineb sümbol ikoonilise elemendi olemasolu tõttu väljendus- ja sisutasandi vahel. Ikooniliste märkide ja sümbolite erinevust saab näitlikustada ikooni ja maali antiteesina. Maalil on kolmemõõtmeline reaalsus esitatud kahemõõtmelise kujutisena. Ikooni ja sümboli puhul, nagu ütleb Lotman, “sisu vaid vilgub läbi väljenduse, väljendus vaid vihjab sisule”⁶³. Sümbol on justkui kõigi märgilisuse põhimõtete kondensaator. Ta on vahendaja semiootilise ja semiootikavälise reaalsuse vahel.

Kokkuvõttes iseloomustab sümbolit järgnev: arhailisus, püsivus, mälu, tähendus, aktiivsus, ikoonilisus.

Eelnevale tuginedes analüüsin konkreetset näidet. Kuressaare linna kõige väärtuslikum ehitis on ajalooline kindlus. Kas seda võib nimetada linna märgiks või sümboliks? Linnaruumis on kindlus domineerivaim ehitis, sellel on kõrge väärtus kultuuriloo kandjana. Kuressaaret seostatakse selle, arhitektuurimälestiseks tunnistatud vaatamisväärsusega. Linna arengus on kindlusel olnud ja on praegugi oluline osa, see mõjutab endiselt linna kujunemist enda ümber. Seega sisaldab ta sümbolile iseloomulikke abstraktseid omadusi: kindlus on arhailine ehitis, mis kannab endas kultuuriloolist teksti, tema enese mälu on iidsem kui ümbruse mälu, tal on suur tähendusjõudlus, mõjutades enda ümbrust nii füüsilises kui vaimses mõttes.

Seega on kindlusel kõik sümbolit iseloomustavad omadused ja ta sümboliseerib märgina just neid kindluse omadusi. Konkreetse füüsilise objektina saab kindlus olla üks linna iseloomustav ja tähistav linna märk, mitte linna sümbol. Vastasel juhul peaks kogu linna iseloomustama eelnevalt loetletud kindlust sümboliseerivad omadused.

Viimastel aastatel koostatud linnaehituslike väärtuste uuringutes on erinevates linnades välja toodud nende tähtsamad ehitised või linnaehitust iseloomustavad kujundid. Taanis nimetatakse neid linna dominantideks, Soomes on kasutusel termin maamärk, Eestis oleme vastavaks nimetuseks pakkunud – linna märk.

⁶² Samas, lk 224.

⁶³ Samas, lk 235.

3.3. Struktuur ja muster

Eesti linnade linnaehituslikult miljööväärtuslike alade analüüsi meetodi koostamisel olen põhialusena kasutanud linnaehitusliku struktuuri mõistet, mis omakorda jaguneb mahuliseks struktuuriks ja plaanistruktuuriks. Järgnevalt käsitlen struktuuri mõistet mõnedes muudes huvipakkuvates seostes, mis selgitavad selle tähendust ja tähenduslikkust.

Struktuur kui dünaamiline süsteem

Struktuur on süsteem, mis koosneb mingite elementide kogumist, mille vahel on kindlasmääratud seosed. Seega iseloomustab struktuuri elementide hulk ja seoste hulk. Peeter Lorents⁶⁴ kirjeldab struktuuride olulisi omadusi, jagades need staatilisteks ja dünaamilisteks. Staatilise e statsionaarse struktuuri puhul ei arvestata aja faktorit. See tähendab struktuuri kindlas olekus olemist vaid teatud aja hetkedel. Staatilist struktuuri on tegelikkuses peaaegu võimatu vaadelda. Struktuuride määratlemisel peab arvestama ajaga. Dünaamiline struktuur on ajast sõltuv ja pidevalt muutuv, see on protsess. Struktuuri dünaamilise käsitluse korral on ohuks see, et struktuuri elementide ja nende seoste hulga loendamisel jääb midagi kahe silma vahele ning struktuuris toimunud muudatused võivad jääda märkamatuks. Struktuuridele on iseloomulik, et ühed struktuurid kuuluvad teistesse, kas alamstruktuuride või elementidena. Lorents iseloomustab struktuuride sarnasust, mis tähendab vastavuse olemasolu mõlema struktuuri koostisosade vahel. Seega üksteisele vastavad elemendid peavad olema üksteisele vastavates seostes. Absoluutselt sarnaseid struktuure on tegelikkuses raske leida, millest tulenebki huvitav mitmekesisus.

Kui eelnevale tuginedes vaadelda linnaehituslikke struktuure, nt linna plaanistruktuuri, võib järeldada järgmist. Plaanistruktuuri koosneb elementidest (tänavad, majad, puud jms), mis on omavahel kindlates seostes (nt majade asend tänava suhtes). Samas moodustab tänavate struktuur plaanistruktuuri suhtes alamstruktuuri, mida iseloomustavad omad elemendid (nt sõidutee, kõnnitee) ja nende vahelised seosed (nt paiknemise viis). Kogu linna plaanistruktuuris võivad olla alamstruktuurid ka erineva plaanistruktuuriga linnaosad. Sellist struktuuride analüüsi võib linnas jätkata kuni üksiku hoone detailideni, milles on omakorda vastav struktuur. Linnaehituslikud

⁶⁴ Lorents, Peeter. Süsteemse käsitluse alused. EBS Print, 2001, lk 112-115.

struktuurid ei ole absoluutselt sarnased, kuid olulistes elementides ja nende seostes võib sarnasusi leida. Linnaehituslikke struktuure saab määratleda staatilisena vaid paberil, mitte aga tegelikkuses dünaamiliselt funktsioneerimas. Linn on pidevas muutumises, seega on selle analüüs protsessi analüüs.

Struktuur kui teadmiste võrk

Vastukaaluks eelnevale süsteemsele käsitlusele, on huvitav Lehari⁶⁵ kujundlik ja metafoorne lähenemine ruumile, mille tähtsad elemendid on tee, koht ja võrk. Need mõisted on seotud inimese liikumisteede tähenduslikkusega. Võrk ei ole ainult kartograafiline kujund, ta on topograafiline, maastikus reaalselt liikumist tähistav skeem, mida võib tõlgendada ikoonilise märgina. Lehari võrdleb võrku faktuurilt teadmiste kangana. Võrgu tihedus vastab teadmiste hulga. Selle tunnistuseks on tänapäevased võrgud: informatsioonivõrk, sidevõrk, arvutivõrk, virtuaalne võrk jms. Võrgu tihedus tagab tugevuse, kuid vähendab läbitavust. Võrk ühendab ja samas seob. Lehari arendab teemat ämblikuvõrgu näitel: “Inimene kangru ja kudemana on ämbliku õpilane.” Ämblikuvõrk on ühtaegu nii tee kui infovõrk, see määrab oma etteantuses liikumise suuna ja piirid, selles avaldub täiuslik struktuurgeomeetria.

Eelnevad kujundlikud võrdlused ahvatlevad otsima nende sarnasust linnaehituslike struktuuridega. Linna plaanstruktuuri kujundiks on tänavavõrk, millel on oma tihedus ja sellest tulenev tugevus, mis vähendab läbitavust. Tänavavõrk sisaldab erinevat informatsiooni linna ajaloo kohta ja on liikumist tähistav skeem.

Linnaplaan kui muster

Linnaehituslike struktuuride analüüsis olen nimetanud linna plaanstruktuuri mustriks. Otseseks eeskujuks on olnud Taani SAVE süsteemis kasutatav taanikeelne väljend *bebyggelsesmønstre*, mis tähendab tõlkes linnaehituslikku mustrit. Sisuliselt tähistab see väljend linnaehituslikult erineva struktuuriga linnaosi. Mustriteks olen struktuure nimetatud ka inimestele parema arusaadavuse huvides.

Linnaplaanid meenutavadki graafilise kujutisena mustrit. Iga linna plaan on erineva mustriga. Nii nagu plaanstruktuuri elemendid on omavahel kindlates seostes, on seda ka mustrit moodustavad kujundid. Mõlemad sisaldavad informatsiooni oma aja ja kujundajate kohta. Linnaplaani mustrid võivad olla rangelt geomeetrilised, aga ka vabakujulised, omades seejuures ikkagi mingeid struktuurseid tunnuseid.

⁶⁵ Lehari, Kaia. Tee viib ja viitab. – Koht ja paik. Eesti Kunstiakadeemia, Toimetised 8, 2000, lk 44–51.

Mõistet muster on linnaehituslikus tähenduses kasutatud Jan F. Kaus⁶⁶. Ta nimetab rütmiveaks e veaks mustris seda, kui linnas üks arhitektuurse keel asendub teisega. Kahe erineva linnaehitusliku struktuuri ülemineku kohti võiks seega nimetada mustrivahetuseks.

Linnaruumi iseloomustamisel on kasutatud ka mõistet rütm, mis tähendab liikumise ajalist ja ruumilist korduvust ja sisaldab korrapärasuse taotlust. Sarnaselt muusikapala rütmivaheldusele võivad ka linna ruumistruktuuri elemendid olla omavahel mingis rütmilises seoses.

Sõnad rütm ja muster võimaldavad kujundlikult ja selgemalt spetsiifilisi linnaehituslikke termineid inimestele mõistetavaks teha.

3.4. Autentsus

Kultuuripärandi konserveerimise puhul kasutatakse terminit autentsus iseenesest mõistetavana. Viimasel ajal räägitakse autentsusest laiemas tähenduses ja selle mõiste lahtiseletamisest on hakatud puudust tundma. Autentsuse küsimus on kompleksne, hõlmates palju erinevaid kultuurilisi ning traditsioonilisi aspekte.

Autentsus⁶⁷ tähendab usaldusväarsust ja ehtsust. Olla autentne viitab konkreetsele juhtumile, ta kirjeldab kedagi või midagi autonoomselt, teistest sõltumatult eksisteerimas, tähistab nii vormi kui sisu originaalsust, loomingulisust, kordumatust, unikaalsust, siirust, tõelisust, erakorralisust või ehedust.

Autentsus selle traditsioonilises mõttes

Jokilehto⁶⁸ kirjeldab autentsuse mõiste algset tähendust. Mõistet autentne kui tõene, siiras või originaalne on aegade jooksul kasutatud mitmes kontekstis. Antiikfilosoof Plutarchos on viidanud argonautide laeva järkjärgulisele valmistamisele Ateenas ning probleemi tähendusrikkusele, mis tekkis seoses laeva parandamiseks vajamineva

⁶⁶ Kaus, Jan F. Rütmiviga.– Maja 2, 1997.

⁶⁷ Etimoloogiliselt on sõna autentne tuletatud kreekakeelsest sõnast *authentikḗs* (*autḗs*, mina ise, sama). Ladina keeles tuleneb see sõnast *auctor* (isik, kes paneb millelegi aluse, looja, esivanem, alustaja, informatsiooniallikas, mille õigsuse garantiiks ta ühtlasi on, võim), mis omakorda pärineb sõnast *augeo*, *mis* on tihedas suhtes sõnaga *auctoritas* (suurendamine, loomine, vastutus, toetus, võim, mõju, autoriteet). Sellel sõnal on ka lisatähendusi: nõue austada, olla usaldusväärne; ta võib osutada algupärasele, tuues selle vastandiks koopia; tal on tähendus olla ise või olla iseenda asendaja.

⁶⁸ Dr. Jukka Jokilehto loengute “Authenticity, A General Framework for the Concept” ja “Conservation Ethics” põhjal refereerinud Elo Raukas, 1999, EKA Restaureerimiskooli arhiiv.

algupärase materjali puudusest. Keskajal, kui tekkis vajadus pühaku säilmete ümbermatmiseks (*translatio*), oli kiriku poolt nõutud ametlik autentiseerimine e ehtsuse kindlakstegemine. Pärsias kirjeldasid Omar Khayyam 11. saj ja Hafez 14. saj oma poemides elu siirust ja tõepärasust. Kunstiteoste jäljendamine on tingitud nii religioossetest rituaalidest kui ka kollektsionääride isiklikest huvidest. Antiikses Roomas alustati kolleksioneerimisega juba 2. saj, mille tulemusena täitusid linna ühiskondlikud hooned ning elumajad kuulsate kunstiteoste koopiatega. Kuna kunstiturg kaupleb nii meistriteoste kui ka koopiate ja võltsingutega, siis omandavad sellises kontekstis originaalid erilise väärtuse.

Uurides erinevate suhtumiste arengut kunsti ja autentsuse küsimusse läbi aegade, eristas Walter Benjamin kolme perioodi: traditsionaalne ajajärk, kolleksioneerimise ajajärk ning mehaanilise reprodutseerimise ajajärk. Igal perioodil on olnud erinev suhtumine kunstiteose autentsusesse.

Vastavalt ammustele traditsioonidele valmistati kunstiteoseid käsitsi ning seetõttu tingis autentsuse mõiste kujunemise originaali olemasolu. Varajases traditsioonilises kontekstis oli kunsti lähtekohaks kultus, nõidus või religioon, mis oli elav ja muutuv. Autentsust võidi siis ette kujutada ennekõike kultuurilise mõõte mõistena ning kunstiteose aura kui traditsioonide jätkuvuse omadusena, mitte kui konkreetse objekti ajaloolise unikaalsusena.

Sellest alates, kui kunstist sai koguja huviobjekt, on pööratud kultuurilise jätkuvuse küsimusele vähe tähelepanu. Selle asemel on rõhutatud objekti unikaalsuse ja kunstilisuse aspekti, mis omakorda tingis objekti eksponeerimisväärtuse ületähtsustamise. Kui kaasaegne restaureerimine 15. saj Itaalias alguse sai, oli enamikel juhtudel eesmärgiks taastada objekt samasuguses vormis, kui ta algupäraselt oli. Samal ajal toodeti kollektsionääride jaoks hulgaliselt iidsete kujude koopiaid.

Seoses uue lähenemisega ajaloole 18. saj kasvas ka mure kunstiteose ajaloolise mõõte ja autentse materjali konserveerimise pärast. Sellist suhtumist võis kohata juba 17. saj lõpus Itaalias, Rooma antikvaari Giovanni Bellori, seejärel aga ka Johann Winckelmanni ja Antonio Canova puhul. Sel ajal pandi alus konserveerimist puudutavatele juhenditele ja seadustikele paljudes riikides, kus tunti muret originaalsete ajalooliste objektide autentsuse säilimise pärast. Konserveerimissuund, mille eesotsas seisid John Ruskin ja William Morris, rõhutas ajaloolist autentsust –

kontseptsiooni, mille järgi igasugune aeg jätab objektile oma jälje, mis muudab selle unikaalseks ning autentseks antud aja suhtes.

20. saj alguses sõnastas Alois Riegl väärtuse, mille nimetas ajaväärtuseks (*Alterswert*). Ta pidas seda kaasaegseks nähtuseks, mis avaldus ajaloolise hoone nähtava vananemise protsessina. Sellest järelduvalt on kogu restaureerimisprotsessi taotlus säilitada aja jäljed ning seada prioriteediks konserveerida ajalooline autentsus, muutused ja lisandid, samuti paatina.

Autentsuse mõiste on saavutanud viimastel aastatel üha suureneva tähtsuse, mis tuleneb ühiskonnas asetleidvatest fundamentaalsetest muudatustest. Uute tehnoloogiate ja tootmismeetodite kasutuselevõtmine paneb rõhku kvantiteedile ja kiirusele ning sellest tulenevatele uutele materjalidele. Päevakorda on kerkinud kaasaegse kunsti- ja arhitektuuri- ning tehnikapärand, mis vajavad samasugust hoolikat käsitlemist kui endiseaegsed mälestised, kuna nad võivad sama kergesti kaotada oma olemuse ja autentsuse.

Autentsuse eri aspektid

Autentsust on võimalik defineerida kui nähtust, mis toetab ja tunnustab iseend ning ammutab endast usku ja autoriteetsust. Autentsus viitab millelegi loovale, st millelegi spetsiifilisele ja unikaalsele, erinedes seega identsest kui universaalsest, mille all me mõistame eelkõige sarnast liiki, reproduktsiooni, koopiat või rekonstruktsiooni.

Autentsus on samas suhteline mõiste ning see võib samal ajal olla seotud mälestise elu järjepidevusega. Autentsed võivad olla erinevatel ajalooperioodidel tehtud originaalsed juurdeehitised.

Seoses tänapäeva ühiskonna identiteedi ja autentsuse otsingutega, on kõige olulisem hoolitseda möödunud aegade pärandi autentsuse säilitamise eest. Sellest kujuneb tuleviku mälu võti, mis vajab õiglaselt alalhoidmist tulevaste põlvete tarvis.

James O. Young⁶⁹ analüüsib autentse esituse võimalikkust muusikalise etteaste varal. Ta leiab, et vanamuusika liikumine, olles huvitatud esituse kunstilisest ideaalist, püüdleb autentse ajastukohase esituse poole. Young peab täiesti autentset esitust võimatuks, lugedes autentseks esituseks heliteose kunstiliselt õnnestunud interpretatsiooni.

⁶⁹ Young, James O. The Concept of Authentic Performance. *Capita Selecta 20. saj filosoofiast II* Valik kaasaegseid kunstifilosoofia aktuaalseid probleeme, Mart Raukas, KS 2001 seminari tekstid.

Jokilehto⁷⁰ interpreteerib John Ruskini raamatus “Seitse lampi arhitektuurist” lampidele omistatud erinevaid tähendusi, tulenevalt autentsuse mõistest tänapäeval..

Tõe lamp – Kaasaegsed restaureerimise ja konserveerimise põhimõtted peavad baseeruma tõepärasusel ja autentsusel.

Mälu lamp – Igal mälestisel on oma ajalooline ja kunstiline mõõde, seega ka kaks omavahel tihedalt seotud autentsust: kunstiline ja ajalooline autentsus. Igasugune kunstiteos peegeldab oma aega, selle kultuurilist, majanduslikku, ühiskondlikku ja poliitilist situatsiooni lisaks kunstnikuhinge enda väljendust. Just seetõttu omandab mingil ajahetkel loodud teos oma kompleksuses unikaalsuse. Aeg veereb omasoodu ning sellest teosest tehtud reproduktsioon jääb ikkagi ainult koopiaks, ka siis, kui seda eksikombel originaaliks peetakse.

Elu lamp – Elava ja surnud paiga vahe on äratuntav. Kaitse alla võetud aladel linnas või maal, peaks kogu kultuuripärand säiluma tervikuna, hõlmates ka kõik inimtegevusega kaasnenud muutused. Elav ajalooline mälestisala ei kanna hoolt ainuüksi oma ajalooliste hoonete ja struktuuride eest, vaid kaasab ka funktsioonid ja ühiskonnastruktuurid kui kogu protsessi täisväärtuslikud osad. Kahjuks on aga paljusid tänapäeva linnasüdamikke tabanud surnud linna saatus: turismi suurendamiseks ja raha sisse toomiseks on hoonetesse paigutatud eelkõige äri- ja bürooruume, kauplusi ja hotelle. Seda võib aga vaadata kui ajaloolise linnaosa hingeelu autentsuse kaotust. Seega ei tegele konserveerimine ainult antud ajaloolise materjali füüsilise kooshoidmisega, vaid peab ära tundma ja teadvustama tema vaimuse olemuse autentsuse ja seotuse tegeliku ühiskonnaga.

Tänapäeval peab Jokilehto autentsust kultuuriväärtuse põhiolemuseks ja isegi ilu etaloniks. “Olla autentne ei ole aga väärtus *per se*; pigem võib seda mõista objekti või mälestise seisukorra ning spetsiifiliste omaduste vahelise suhtena. Autentsust ei saa objektile lisada, seda võib vaid tema olemasolu piires näidata.”⁷¹

Autentsuse eetika

Charles Taylor⁷² kirjeldab autentsuse allikaid. Herderi aegsed romantikud väitsid, et igal inimesel on oma algupärane viis olla tema ise, mida ta peab järgima. Sellel

⁷⁰ Dr. Jukka Jokilehto loengute “Authenticity, A General Framework for the Concept” ja “Conservation Ethics” põhjal refereerinud Elo Raukas, 1999, EKA Restaureerimiskooli arhiiv.

⁷¹ Samas.

⁷² Taylor, Charles. Autentsuse eetika. Horatus Literarum, 2000, lk 33 – 39.

tugineb 1950ndatel väljakujunenud autentsuse eetika, mis lähtub demokraatlikust arusaamast, et igäühel on õigus oma erinevust välja elada. Kui varem oli sihiks jõuda lähemale ideaalile, mis asub väljaspool püüdlejat, siis nüüd saab sihiks eneseteostus. See annab tähenduse “oma asja ajamisele” või “oma õnne leidmise” ideele. Taylor kritiseerib individualistlikku autentsuse eetikat ja jõuab tähenduslikkuse mõisteni öeldes, et “isevalimisel kui ideaalil on mõte ainult siis, kui mõned asjad on iseenesest teistest tähenduslikumad.”

Kultuuripärandi säilitamine on seotud meie aja eetika küsimusega, täpsemalt autentsuse eetika küsimusega. Taylor⁷³ on osutanud mõnedele teguritele, mis sellist lähenemist takistavad. Üks neist on kaasajale väga iseloomulik individualism ja ühiste huvidega vähene arvestamine. Teine tegur on ratsionaalsus, mis aitab toota maksimaalse efektiivsusega ning püüab anda tootele parima hinna-kvaliteedi suhte. Kolmas tegur on välja kasvanud poliitiliste otsuste tasandilt – elukeskkonna planeerimise ja ehitamise protsess ise ning sellelt peegelduv individualism. Nende probleemide tulemusena märgib Taylor, et ühiskond on suundunud fragmentaarsuse poole ning selle liikmetel on üha raskem end ühiskonna osana identifitseerida. See nõuab tehnoloogia ümberorienteerumist nii, et see rakenduks pigem eetika ja elukvaliteedi teenistusse ning sotsiaalse autentsuse mõiste taaskehtestamist.

Kokkuvõte

Eelnevast järelduvalt on autentsus mitmetähenduslik ja kompleksne mõiste, hõlmates palju erinevaid kultuurilisi ja traditsioonilisi aspekte. Kaasaegsed restaureerimise ja konserveerimise põhimõtted peavad baseeruma tõepärasusel ja autentsusel. Igal mälestisel on kaks omavahel tihedalt seotud autentsust: kunstiline ja ajalooline autentsus. Autentsus laieneb kultuuripärandile tervikuna, olles seotud tema füüsilise ja vaimse olemusega ning tähenduslikkuse teadvustamisega.

Kultuuripärandi säilitamine on seotud meie aja autentsuse eetika küsimusega. Seoses tänapäeva ühiskonna autentsuse otsingutega, on kõige olulisem hoolitseda möödunud aegade pärandi autentsuse säilitamise eest. Sellest kujuneb tuleviku mälu võti, mis vajab õiglaselt alalhoidmist tulevaste põlvete tarvis.

⁷³ Samas, lk 9 – 20.

3.5. Identiteet

Identsus⁷⁴ e samasus viitab inimese, koha või eseme olulistele omadustele, mis on iseloomulikud ainult talle ja mitte kellelegi (millelegi) teisele. Samasus on osa inimese minakontseptsioonist, teadmine endast tegelikes või kujutlevates olukordades ja suhetes.

Identifitseerumine on emotsionaalne samastumine teise inimesega, grupi või etaloniga. See tagab kavatsuste ja eesmärkide ning tegevuse suhtelise püsivuse ning võimaldab inimesel olla mõtestatud suhetes keskkonnaga. Identifitseerumine on väärtuste, normide ja ideaalide omandamise mehhanism.

Mõistet identsus ei saa samastada imagoga, mis sisaldab püüdlusi ja kujutlusi ning on see, mida nähakse väljastpoolt. Samuti on identsusel erinev tähendus autentsusest, mis viitab konkreetsele juhtumile. Identsus seevastu ei tähenda konkreetset juhtumit, vaid universaalsust kui mingite omaduste või tähenduste kogumit (nt identne jäljend, koopia, rekonstruktsioon).

Taylor⁷⁵, filosoferides identiteeti mõiste üle ütleb, et identiteet väljendab seda, "kes me oleme" ja "kust me tuleme". Enesemääratlemine nõuab äratundmist, mille poolest on minu erinevus teistest tähenduslik. Taylor peab oluliseks tähenduslikkuse mõistet, öeldes samas, et "tunne ei saa määrata, mis on tähenduslik"⁷⁶. Seega asjad pole tähenduslikud mitte sellepärast, et inimesed omistavad neile tähenduslikkuse, vaid nad on tähenduslikud iseenesest. Taylor⁷⁷ kritiseerib nn pehmel relativismil põhinevat subjektivistlikku printsiipi, mille kohaselt subjektiivne valik annab asjadele väärtuse. Ta väidab, et tähendushorisoni olemasolu tõttu on mõned asjad juba enne valikut teistest väärtuslikumad. Asjad omandavad tähenduse mõistetavuse taustal, mida nimetatakse tinglikult horisonidiks ja horisonidid on ette antud. Isevalimisel kui ideaalil on mõte ainult siis, kui mõned asjad on teistest tähenduslikumad. Seega saab ka oma identiteeti määrata ainult oluliste asjade taustal. Taylor teeb kokkuvõtteks järelduse: "Inimene, kes otsib elus tähenduslikkust, peab silmas pidama tähtsate küsimuste

⁷⁴ Identsus tuleneb ladinakeelsest sõnast *idem*, mis tähistab samasust, hilisem *identitas* omadus või seisund olla sama.

⁷⁵ Taylor, Charles. Autentsuse eetika. Horatus Literarum, 2000, lk 42.

⁷⁶ Samas, lk 44.

⁷⁷ Samas, lk 45-47.

horisonti”⁷⁸. Ta leiab, et endale identiteeti saab luua maailmas, kus ajalool, ökoloogilistel nõuetel, kaasinimeste vajadustel jms on kaalu.

Käesoleva magistritöö aspektist on eelnevas käsitluses oluline, et hinnanguiliste otsustuste puhul saab iseotsustamine toimuda vaid arvestades tähendushorisonte, mistõttu mõned asjad on iseenesest väärtuslikumad kui teised.

Viimasel ajal kõneldakse mitmetest identiteetidest nagu rahvuslik identiteet, kultuuri identiteet, aga ka linnaehituslik identiteet. Rahvuslik identiteet eeldab oma rahvuskultuuri tundmist ja teadvustamist. Rahvuslike traditsioonide ja väärtuste läbi kujuneb rahava kultuurilina identiteet.

Kui tõmmata eelnevaga paralleel, siis võiks linna identiteet tähendada selle väärtuste tundmist, et teada saada, milliste oluliste omadustega võiks üht või teist linna samastada. Linna identiteeti võivad iseloomustada mingid linnale iseloomulikud omadused nagu turvalisus, rohelisus, kultuurilembus jms. Linnale iseloomuliku ehituskeskkonna puhul on õigem kasutada väljendit linnaehituslik identiteet.

Kuna identsus eeldab ka samastumist, siis peaksid linnaelanikud teadvustama nende ehitiste väärtust ja olulisust linna ning enda jaoks. Seega peaks siin kõnelema pigem identifitseerumisest, mis tähendab emotsionaalset samastumist. Identifitseerumine võimaldab inimesel olla mõtestatud suhetes keskkonnaga, olles oluline keskkonna väärtuste omandamise ja säilitamise mehhanism.

Keskkonna hindamisel kasutatakse mõistet identiteediväärtus. Olen sõnastanud selle järgmiselt: identiteediväärtus on ehitistel siis, kui kohalikud elanikud nende väärtusi mõistavad ning neid säilitada püüavad.

3.6. Ratsionaalne ja irratsionaalne

17. saj Valgustusajast alates valitsesid arusaamad, et vaid korrastatud keskkond on kaunis ja struktuurne kord väärtuslik. Inimene on keskkonna korrastaja ja ilu looja. 19. saj tekib vastukaaluks romantismi müüt, mis eitab ratsionaalsust ja ülistab inimest kui inspiratsioonile tuginevat loojat.

Linnade tekkest alates on linn olnud korra sümbol. Linnu on planeeritud alati ratsionaalsusest lähtudes. Kuni käesoleva ajani on kõigil ajalooperioodidel planeeritud ideaal- ja utoopialinnu – linnu kui korrastatud universumi analooge. Neid linnu

⁷⁸ Samas, lk 48.

iseloomustab geomeetrilisus, kontsentiline ülesehitus, regulaarsus. Linna planeeriti ja kujundati kui visuaalset kunsti – linnaehituskunsti. Arhitekt kui Jumal lõi harmoonilise ruumi. Kuid paraku idealiseerimine ja äärmine ratsionaalsus ei toimi. Sellised kunstlikud linnamudelid ei ole kunagi täielikult teostunud või kui, siis puudub neis elu. Abstraktne ruum võib olla korras, kuid on eluruumina irratsionaalne.

Samas võib ratsionaalses linnas peituda ka irratsionaalsus. See tuleneb inimese tunnetusest, ta tajub kohta mitte ruumi. Inimkeskne ruum on kontekstiga ruum – vaimselt laetud tähendusega ruum. Seega ei ole linnakeskkond mitte ainult füüsiline miljöö vaid ka vaimne miljöö. Vaimsuse ja tunnetuslikkusega seonduvad mõisted on aga irratsionaalsed.

Helsingi Tehnikaülikooli professor Pekka V. Virtanen⁷⁹ on avaldanud järgnevaid mõtteid. Inimesed ei käitu alati ratsionaalselt. Kui inimesed ei ole ratsionaalsed, siis peaks linn olema irratsionaalselt inimlik. Ratsionaalne linn on ebainimlik.

Tõnu Õnnepalu kirjeldab oma tundmusi Pariisis. “Reaalne ja kujutluslinn lähevad siin kogu aeg segi. Reaalne linn on see, kus inimesed käivad tööl ja lähevad õhtul koju telekat vaatama. Kujutluslinn on see, mis kohe on kohal, nii kui sellest harilikust elust korra pilgu kõrgemale tõstad, välja vaatad.”⁸⁰

Nii võib igat linna mitmeti näha ja tunnetada. Poeetiline nägemus on küll irratsionaalne, kuid see võib sisaldada palju enamat linna tegeliku olemuse kohta.

⁷⁹ Virtanen, Pekka. Selitelemättä. Espoo 1995, lk 20.

⁸⁰ Õnnepalu, Tõnu. Muutumatus, meeldetuletamine. Areen, 7.veebruar 2003, lk B4.

4. PRAKTILISED NÄITED KESKKONNA VÄÄRTUSTE HINDAMISTEST

4.1. Esimesi keskkonna uurimusi Eestis

Ühe terviklikuma lähenemisviisi linna eetiliste ja esteetiliste küsimuste lahendamisel pakub linnageograafia. Linnageograafide vähesus praeguses Eestis on seda kahetsusväärsem, et selle teaduse üks rahvusvaheliselt enam tunnustatud esindaja on eestlane Edgar Kant (1902 – 1978). Ülevaate tema laiahaardelisest tööst annab teos “Linnad ja maastikud”⁸¹. Kanti tegevus langeb kokku Eesti Vabariigi majanduse, kultuuri ja teaduse ülesehitamise ajajärguga. Kant oli Johannes Gabriel Granö andekaim õpilane Tartu Ülikoolis ja tema järeletulija inimgeograafia uurimissuuna edasiarendajana. Ta on tegelenud loodus-, turismi-, ja majandusgeograafiaga, olnud osaline maakondlike koguteoste koostamisel, kaitsnud doktoriväitekirja Eesti geopoliitilisest ja geökonomilisest asendist, töötanud välja valdade ümberkorraldamise põhimõtted, mille alusel viidi Eestis 1939.a läbi vallareform. Eksiilis olles on Kant Lundi geograafiakoolkonna üks rajajatest, olles kvantitatiivgeograafilise uurimissuuna eelkäija. Ta on koostanud geograafiterminite sõnastiku, kus on esindatud loodus- ja inimgeograafiline regionaalterminoloogia üle kogu maailma. Kõige selle juures on Kanti huvitanud ka linnageograafia.

Oma kõige tuntumas teoses “Tartu. Linn kui ümbrus ja organism. Linnageograafiline vaatlus, ühtlasi lisand kultuurimaastiku morfoloogiale”⁸² leiab Kant, et avalik arvamus on tavapäraselt vähe huvitatud geograafiateaduse ülesandeist ja saavutusist. Ta leiab, et “ümbrusteadlese” ülesanne ei piirdu vaid ümbruse vaatlusega, vaid ta peab tulevikku vaadates linnaehitusteadusele kui “ümbrusteadusele” selle lähtekohad kätte näitama. Kant kirjutab: “Kes tänapäeval linnalaiendeid kavastab ja koostab, see ei saa ega tohi ühtegi osa linnakeha külge pookida, enne kui tal ei ole küllaldaselt selge, kuidas see orgaaniliselt mahub olevasse asulasse ja ümbritsevasse maastikku”⁸³. Kant kritiseeris tõusiklikkust ja kasuahnust, mille tõttu on loodud plaanitud ja näotud linnaosad. Põhimõttelise optimistina nägi ta võimalust nende linnaehituslike probleemide lahendamiseks võimalikult laiade ühiskonnakihtide kaasamises planeerimisse.

⁸¹ Kant, Edgar. Linnad ja maastikud. Tartu 1999, Ilmamaa 2000.

⁸² Kant, Edgar. Tartu. Linn kui ümbrus ja organism. Linnageograafiline vaatlus, ühtlasi lisand kultuurimaastiku morfoloogiale. – Koguteos Tartu, 1927.

⁸³ Samas.

Kanti poolt koostatud Tartu linna uurimus algab linna asendi, asulatüüpide ja tagamaade käsitlemisega ning lõpeb linna tulevikupildi põhijoonte kirjeldamisega. Linna loomulike osadena piiritleb Kant “linnasüdame, puissööri, linnasiirde, -kehise ja –äärise”⁸⁴, mis liigenduvad omakorda väiksemateks osadeks. Ta analüüsib linnasiseselt toimivaid mõjusid ja kliima ning linnaelu aastarütmi seost ning selle tagajärgi. Linnade süvenenud uurimine viis tõdemusele, et nendega liitub majanduslikult, kultuuriliselt ja halduslikult tihedalt seotud tagamaa. Kant on koostanud põhjaliku uurimistöö tulemusena Eesti keskuste ja tagamaade süsteemi kaardi, mis leiab kasutamist veel tänapäevalgi.

Kant pidas geograafia põhiülesandeks inimese ökoloogiliste seoste selgitamist. Seega lähtus ta inimesest ja keskkonnast e ümbrusest⁸⁵. Ümbruse uurimine kuulub tema arvates antropoloogia, psühholoogia ja sotsiograafia ülesannete hulka. Sotsiograafia võiks tema arvates uurida nii küla kui linnaosa, elukutset, teatavat sotsiaalset klassi või kogu rahvast koos tema kihtidega. Just nende teadusharude põhjal pidigi kujunema antropoökoloogia.

Põgus tutvumine Edgar Kanti tegevusvaldkonnaga jätab sügava mulje. Tema teoreetiline ja praktiline pagas võimaldaks kindlasti ka arhitektidel – linnauurijatel oma tööd märksa sisukamalt ja mitmekülgsemalt edasi arendada.

4.2. Vanalinnade kompleksne uurimine ja kaitse Eestis

1960ndadel panid aluse Tallinna vanalinna ajaloolise kompleksi säilimisele arhitektuuri ja linnaehitusajaloo uurijad Rein Zobel ja Helmi Üprus.

Kirjutades linnaehituslikust minevikust, peab Üprus linna omapära kujundajateks sotsiaalset struktuuri, mis väljendus arhitektuuris, kvartalite ja ansambelite moodustumises. Üprus kirjutab: “Tallinna on elava organismina läbinud oma ajaloolise arengutee, kuid vana, ajalooliselt kujunenud struktuur on jäänud aluseks hilisematele arhitektuuri muudatustele linnas”⁸⁶. Ta tõdeb, et linna kui terviku uurimisel ilmneb, “kui suurt mõju on arhitektuurile avaldanud linna struktuuriline kompositsioon, selle kujunemine ajaloolistel, funktsionaalsetel ja sotsiaalsetel põhjustel”⁸⁷. Tallinna vanalinna arhitektuuri ja sotsiaalse mitmekesisuse selgitamisel

⁸⁴ Kant, Edgar. Linnad ja maastikud. Tartu 1999, Ilmamaa 2000, lk 528.

⁸⁵ Termini keskkond asemel kasutati tol ajal sõna ümbrus.

⁸⁶ Samas.

⁸⁷ Üprus, Helmi. Sotsiaalsete, funktsionaalsete ja looduslike iseärasuste osatähtsus Tallinna vanalinna regenereerimisel. – Ehitus ja arhitektuur, 1974, nr 1.

oli esimeseks sammuks hoonestuse inventariseerimine. Üprus peab oluliseks, et hoonestust ei inventeeritud mitte üksikute majade, vaid "linna arhitektuurset põhistruktuuri kujundanud ja seda veel praegugi koos hoidvate üksikute kinnistute alusel"⁸⁸. Üprus oli üks esimesi vanalinnade komplekse uurimise ja säilitamise ideolooge, kelle ideedele tema kolleegid edaspidi tuginesid.

1966. a loodi Tallinna vanalinna riiklik kaitsetsoon ja kinnitati selle põhimäärus. Sellele järgnesid Tartu, Pärnu, Paide, Viljandi, Rakvere, Võru, Kuressaare, Haapsalu, Valga ja Lihula. Varasemale üksikhoonete kaitsele lisandus kaitsealade moodustamisega ümbritseva territooriumi, planeeringu, tänavavõrgu ning topograafiliste iseärasuste arvestamine.

Algselt vaid praktilise restaureerimisega tegelev 1950.a loodud Restaureerimise Töökoda, mis hiljem sai nimetuse Vabariiklik Restaureerimisvalitsus, alustas 1970ndatel ehitismälestiste arhitektuuriloolist ja ajaloolist uurimist ning arhitektuuriansamblite (ajaloolised linnakeskused, mõisad, külad) säilitamis- ja restaureerimissetepanekute tegemist. Uue kvaliteedi ehituspärandi teaduslikku uurimisse tõi 1978.a loodud Kuultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise ja Uurimise Instituut. Üks tähtsamaid saavutusi oli sel ajal vanalinnade kaitsealade detailplaneeringute koostamine koos linnaehitusajaloo ja üksikhoonete detailne uuringuga.

4.3. Kuressaare vanalinna hoonestuse ja tänavavõrgu väärtuste hindamine

Eesti NSV Ministrite Nõukogu 27.veebruari 1973.a määrusega nr 91 on fikseeritud Kingissepa (Kuressaare) linna kaitse- ja ehitustegevuse reguleerimise tsoonide piirid. Sellele järgnes 1979.-1980.a Kingissepa (Kuressaare) vanalinna detailplaneeringu koostamine, mille üheks aluseks oli "Kingissepa (Kuressaare) vanalinna hoonestuse ja tänavavõrgu väärtuste hindamine"⁸⁹. Töö eesmärgiks oli kaitse- ja reguleerimistsooni jäävate hoonete ja hooneansamblite hindamine muinsuskaitse aspektist. Töö autorid on eeskujuks võtnud varasemad hoonestuse hindamise kogemused – KRPI arhitekti E.J.Sedamani tööd Lihula alevis, Haapsalus ja Viljandis. Tulenevalt Kuressaare hoonestuse omapärast on hindamissüsteemi täiendanud.

⁸⁸ Üprus, Helmi. Keskaja elamurüüpidest Tallinnas. – Restaureerimisalaste artiklite kogumik, Valgus, Tallinn 1976, lk 94-96.

⁸⁹ Looveer, Kristin-Mari, Künnapu, Liivi. Kingissepa vanalinna hoonestuse ja tänavavõrgu väärtuste hindamine, Kõide I. Kuultuurimälestiste Riiklik Projekteerimisinstituut, 1980. Kuressaare Linnavalitsuse arhiiv.

Järgnevalt teen kokkuvõtte eelnevalt nimetatud töös kasutatud hoonestuse väärtuste hindamise metoodikast.

Ajalooliste linnade hindamisel muinsuskaitse seisukohalt eristatakse järgmisi väärtusi :

- Maastikulised väärtused – reljeef, omapära, haljastus, veekogud.
- Ehitusajaloolised väärtused – planeering, ruumiline kompositsioon, struktuuri ajalooline areng.
- Üksikhoonete ja hoonestusansamblite arhitektuuri-ajaloolised väärtused.
- Muud hoonestuse väärtused nagu hoonete kapitaalsuse aste, tehniline seisund, taastamisväärtus, omavad ajaloolise linna planeeringu ning arhitektuuri seisukohalt teisejärgulist tähtsust.

Ehitusajalooliste väärtustena nimetatakse ajalooliselt väljakujunenud tänavavõrku, selle situatsiooni linnaplaanis, tänavate laiust, ehitusmaterjali, kvartalite asendit ja struktuuri linnaplaanis, ajalooliste kinnistute struktuuri kvartalites.

Töö hõlmab põhimahus üksikhoonete väärtushinnanguid. Hindamine on toimunud punktide süsteemis, kus igahoonet ja selle väärtuskategooriat on hinnatud eraldi 1-5 punktiga. Lõplik väärtushinnang on tulenenud erinevate väärtushinnangute punktide summast. Eristatakse järgmisi väärtuste kvaliteete :

- enamväärtuslik – 26 ja enam punkti ;
- väärtuslik – 14 - 25 punkti ;
- vähemväärtuslik – 0 - 13 punkti ;

Hindamata on jäetud mälestised kui enamväärtuslikud hooned ja uusehitised, mis on rajatud peale II maailmasõda.

Hinnatavad väärtused on kategoriseeritud järgmiselt :

- vanuse väärtus – kõrgemalt väärtustatakse vanemaid ehitisi ;
 - arhitektuuriajalooline väärtus – hinnatakse hoone mahu, välisarhitektuuri, plaanilahenduse ja hoonete ansambli säilivust ;
 - miljööväärtust – hinnatakse nii hoonetel kui tänavatel-väljakutel ;
 - ehitus-arheoloogilist väärtust – eristatakse riiklikku ja kohalikku tähtsust ;
 - ajalooväärtus – eristatakse riiklikku ja kohalikku tähtsust ;
 - kultuuriajalooline väärtus – eristatakse riiklikku ja kohalikku tähtsust ;
 - funktsiooniväärtust – eristatakse domineerivat (nt elamu), üldlevinud (nt kauplus), erandlikku (nt kindlus) ;
 - stiiliväärtust – eristatakse domineerivat (nt tüüpiline linnale), üldlevinud (nt klassitsism), erandlikku (nt juugend).
-

Väärtushinnangute alusel on tehtud regenereerimise ettepanekud: restaureerida ja ennistada, rekonstrueerida osaliselt, oluliste muudatusteta säilitada, lammutada. Lisaks eelnevale on linnaplaanil on tähistatud tänavate piirkonnad, mille miljööväärtus vajab taastamist. Kirjeldatud tööga samaaegselt koostati Kuressaare linna plaaniarengu ajalooline ülevaade⁹⁰ ja ajalooliste plaanide analüüs⁹¹, mis oli abiks väärtushinnangute määramisel.

Järeldused väärtushinnangute määramise metoodikast

1. Tunnustust vajab eesmärk hinnata hoonestuse väärtusi võimalikult mitmekülgetest aspektidest. Kuid tänases kontekstis ei oma mõned väärtuskategooriad olulist tähtsust. Küsitav on näiteks funktsiooniväärtus, kuna hoone algse funktsiooni säilitamine või taastamine ei ole vanalinnades obligatoorne. Kahtluse alla on seatud ka ajaloo- ja kultuuriväärtuste taoline hindamine, mis väljendab erinevatele ajastutele iseloomulikke poliitilisi suhtumisi ning millel ei ole ajaloos püsiväärtuslikku iseloomu.
2. Väärtuskategooria nimetus – arhitektuurajalooline väärtus vajaks muutmist, kuna see ei kajasta hinnangu tegelikku sisu; hinnatakse ju tegelikult hoone vastavust algsele lahendusele ehk selle autentsust. Arhitektuurset kvaliteeti on raske hinnata, seetõttu on objektiivsem hinnata stiiliväärtust, mida käsitletavas töös on ka tehtud.
3. Kaheldav on üksikute väärtushinnangute punktide summeerimise tulemusena saadav lõplik hinnang, sest erinevatel väärtuskategooriatel on hoonete väärtustamisel erinev kaal.
4. Vanalinna kui linnaehitusliku terviku seisukohalt vajakuks põhjalikumalt käsitlemist ja hinnangut maastikulised ja linnaplaani kujundavad ehitusajaloolised väärtused.
5. Kuigi hindamise viisid läbi oma ala spetsialistid – arhitekt ja ajaloolane, väljendab väärtushinnangus nende subjektiivne suhtumine, mistõttu hinnang ei ole objektiivne. Enamuse väärtushinnangute kategooriate puhul on toetunud siiski objektiivsetele kriteeriumitele.
6. Kasutatud metoodika kasutamine kogu vanalinna kaitsealal eeldab väga põhjalikku ja pikaajalist tööd, milleks tänases Eestis puuduvad materiaalsed vahendid. Seda enam

⁹⁰ Künnapu, Liivi. Kingissepa (Kuressaare) linna areng, Kõide II. Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimisinstituut. 1980. Kuressaare Linnavalitsuse arhiiv.

⁹¹ Looveer, Kristin- Mari; Künnapu, Liivi. Kingissepa (Kuressaare) ajaloolised linnaplaanid, linnaplaanide lokaliseerimine, väärtused, ettepanekud, Kõide III. Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimisinstituut 1980. Kuressaare Linnavalitsuse arhiiv.

vajab tunnustust omaaegne muinsuskaitse tegevus ja selle riiklik toetus, mille tulemusena väärtustati vanalinnade hoonestus.

7. Kasutatud metoodika ei kaasanud väärtuste hindamise protsessi kohalikke elanikke, mistõttu vanalinnades kehtestatud ehituspiirangud ei olnud tihti aktsepteeritavad.

4.4. Taani Inter SAVE süsteem

SAVE süsteemi tutvustus

Skandinaaviamaadest on kõige süsteemsemalt kogu riigi ulatuses tegeldud linnaehituslike väärtuste hindamisega Taanis. Suurenenud huvi tõttu linnade ja ehitiste säilitamise vastu, on Taani valitsus teinud keskkonnaministeriumile ja kohalikele omavalitsustele ülesande toetada seda valdkonda. Alates 1990. aastast on käivitatud kogu riiki hõlmav SAVE süsteem (Survey of Architectural Values in the Environment) – Ülevaade arhitektuurilistest väärtustest keskkonnas. Tänapäevaks on SAVE süsteem läbi viidud umbes 40 Taani omavalitsuses.

Järgnevalt kasutan SAVE süsteemi sisu kirjeldamise alusana seda kirjeldavat väljaannet.⁹² Süsteem koosneb töö organiseerimisest, läbirääkimistest ja läbiviimise meetoditest. Peale professionaalide osalemise peetakse vajalikuks kohalike elanike kaasamist töösse.

See süsteem haarab ehituskeskkonda palju laiemalt, käsitledes peale ajalooliste alade ka uuemat arhitektuuri ning linnaehituslikku kujunemist tervikult, tulenevalt kohalikest ajaloolistest ja topograafilistest iseärasustest.

SAVE süsteemi läbiviimise protsess on jagatud kolme faasi ning see on teostatav 9 kuu jooksul umbes 6000 ehitisega piirkonnas:

I Eeluuringud

II Välitööd

III Linnaatlase koostamine.

I Eeluuringud sisaldavad topograafilisi uuringuid, linna ajaloolise kujunemise analüüsi, linnaehitusliku struktuuri ja üksikute ehitiste arhitektuurialaseid uuringuid.

⁹² Inter SAVE. International Survey of Architectural Values in the Environment. Ministry of Environment and Energy, The National Forest and Nature Agency, Denmark, 1995.

II Eelnevaga paralleelselt alustatakse välitöid, kus viiakse läbi kogu linna üksikehitiste (v.a abihooned) väärtuste hindamine ja fotografeerimine ning selle alusel kaardistatakse linnaehituslikult väärtuslikud struktuurid.

Hoonete väärtuste hindamine toimub 9 palli süsteemis, kus 1-3 tähistavad kõrget, 4-6 keskmist ja 7-9 madalat väärtust.

Hinnatakse järgmisi väärtusi:

- Arhitektuurne väärtus – hinnatakse proportsioone, kompositsiooni harmooniat, väljapaistva arhitekti autorlust.
- Kultuurilis-ajalooline väärtus – hinnatakse sotsiaalse funktsiooni ja ehitusliku oskustöö või tehnoloogia arengu tunnuseid.
- Keskkondlik e miljööväärtus – hinnatakse keskkonnaga harmoniseerimise astet.
- Originaalsuse väärtus – hinnatakse välisilme säilumise astet ja selle taastamise võimalust.
- Tehnilise seisukorra väärtus – hinnatakse hoone tehnilist seisukorda.
- Üldväärtus – hindamist mõjutab eelkõige arhitektuurne väärtus.

Iga hoone kohta koostatakse hindamisleht ja hinnangud sisestatakse arvutiprogrammi. Lisaks väärtushinnangutele lisatakse andmebaasi ka muu vajalik informatsioon ehitise kohta, nt vanus, autor, väärtuslike detailide loetelu jms. Arvutiprogrammi abil on võimalik automaatselt välja tuua erinevaid koondandmeid hoonestuse väärtuse kohta, nt kogu linna hoonestuse keskmine miljööväärtus, kõik kõrge arhitektuurse väärtusega ehitised linnas, hoonestuse väärtused erinevate linnaosade kaupa jne. Toetudes seisukorra väärtusele on võimalik ligikaudselt välja arvutada üksiku hoone, kvartali või linnaosa korrastamiseks vajalikud rahalised vahendid. Juhul kui arvutiprogramm on seotud digitaalse linnaplaaniga, saab automaatselt kujundada erinevaid väärtushinnangud demonstreerivaid kaarte. Selliste linnaplaanide alusel tehakse üldistusi linnaehituslikult väärtuslike koosluste määramisel. See töö võetakse aluseks linnaatlase koostamisel.

III Linnaatlas kujutab endast eeluuringu, kaardistamise ja registreerimise välitööde illustreeritud kokkuvõtet. Selle koostamise toimub täpsete juhendite⁹³ järgi, mis määrab raamatu kujundusprintsüübid ja põhimõttelise ülesehituse. Atlases on ette nähtud käsitleda järgmisi teemasid :

⁹³ SAVE. Vejledning. Kortlægning og registrering af byers og bygningers bevaringsvææog udarbejdelse af kommuneatlas. Miljøministeriet, Skov-og Naturstyrelsen, 1993, 1997.

1. Eessõna, kus väljenduvad kesk- ja kohaliku võimuorganite ühised eesmärgid materjali avalikustamiseks ja väärtusliku ehituskeskkonna kaitse huvides.
2. Ehitised ja maastik, kus analüüsitakse topograafilisi iseärasusi, mis on mõjutanud linna teket ja arengut .
3. Linnastruktuuri ajaloolise arengu ülevaade.
4. Säilitusväärsed kooslused linnas ehk linnaehituslikud struktuurid, mis jaotuvad kolme kategooriasse: domineeriv joon, ehituskujundid ja valitud linnalised elemendid.
 - Domineeriv joon on linnaarhitektuuriliselt domineeriv ja struktuuriline ruumiline side linnas või linna ja selle ümbruse piiril, nt linnavaade, eriline tänav, domineeriv ehitis, monument, väljak või park.
 - Ehituskujundid on linnaarhitektuuriliselt omapäraseid linnaosad, kvartalid või hoonete grupid, millel on oma tänavavõrgustik, liigendus ja ehituslikud reeglid ning ehitiste tüübid, nt ehituskujund, mis koosneb tänavatest, turust, väljakutest ja hoonegruppidest või hoonegrupi kujund, mis koosneb kruntidest, ehitistest, platsidest ja aedadest.
 - Valitud linnalised elemendid - on linnaarhitektuuriliselt eriti huvitavad detailid, näiteks tänavaruum, turg, pargid, alleed, erilised ehitiste tüübid, fassaadid.
 - Linna väärtuslikud ehitised, mis on esitatud kartograafiliselt koos väärtushinnangutega ning kirjeldustega.
 - Lõppkokkuvõtte linna peamistest arhitektuurilistest väärtustest ning põhjendus, miks kohalik võim peaks neid väärtusi arvestama tulevikus linna planeerimisel.

Atlase eesmärgiks on selgitada linnaehituslike väärtuste kaitsmise vajadust linnaelanikele, poliitikutele, projekterijatele ja ehitajatele. Linnaatlasel on soovituslik iseloom, selle ettepanekuid võiks kasutada planeerimisel.

Inter SAVE süsteemi rakendamisest väljaspool Taanit

SAVE süsteem on laiendatud rahvusvaheliseks versiooniks (Inter SAVE). See kui ainus põhjalikult läbitöötatud ja laiaulatuslikult praktikas kontrollitud süsteem on äratanud huvi paljudes Euroopa maades. Inter SAVE süsteemi on taanlaste juhendamisel juurutatud Venemaal (Puškin), Lätis (Jurmala), Leedus (Vilnjus), Poolas

(Krzeszów), Saksamaal (Stralsund), Iirimaal (Waterford). Süsteem on leidnud heakskiidu rahvusvahelistel sümposiumitel.⁹⁴

SAVE programmi täiendatud selliselt, et see oleks kergelt kasutatav Internetis eesmärgiga visualiseerida ehituslikke väärtusi. See uuendatud programm on kavas on käivitada järgnevatel aastatel Kopenhagens, Malmös, Trondheimis ja Tartus.

1995. aastast alates viidi Taani Keskkonnaministeeriumi, Rønne Kommuunivalitsuse, Eesti Muinsuskaitse Seltsi ja EV Muinsuskaitseinspeksiooni toetusel ja juhendamisel SAVE süsteem läbi kuues Eesti linnas: Kuressaares (1995), Haapsalus (1997), Viljandis (1997), Rakveres (1998), Valgas (1998). Kõigis linnades teostati hoonete väärtuste hindamine, fotografeerimine ja loodi vastav andmebaas arvutis. Kuressaares koostati selle töö tulemusena Linnaatlas, teistes linnades jäi see raha puudusel tegemata. Koostatud andmebaas ei ole kahjuks leidnud sihipärast kasutamist, kuna omavalitsustes puudub tööjõud, kes andmebaasi pidevalt hooldaks ja täiendaks. Samal põhjusel ei ole see seotud digitaalselt linnaplaaniga, mis võimaldaks hoonete kohta sisestatud väärtushinnanguid piltlikult esitleda ning neid linnaplaneeringutes kasutada. Ainsa erandina on Viljandi Linnavalitus alustanud SAVE programmi ühildamist üldisema andmebaasiga, mis võimaldab hoonete väärtushinnanguid ja fotosid demonstreerida Interneti kaudu laiemale üldisele.

Kuna kirjeldatud süsteem on aega ja kulutusi nõudev ning väikeste omavalitsuste elektrooniline tehniline baas ei ole veel piisaval tasemel, ei ole täna võimalik SAVE programmi tulemuslikult ilma riikliku toetuseta Eestis jätkata.

Inter SAVE süsteemi läbiviimisest Kuressaares

Inter SAVE süsteemi raames teostati 1995.a Kuressaares linna hoonestuse registreerimine, hindamine ja fotografeerimine, mida rahastas ja konsulteeris Taani Keskkonnaministeerium ning teostasid Eesti Kunstiakadeemia arhitektuurieriala tudengid. Koostati hoonete väärtushinnangute andmebaas⁹⁵ ja Kuressaares Linnaatlas⁹⁶.

Kogu linna hoonestuse (kokku 2578 maja) väärtused tervikuna olid järgmised :

- Arhitektuurne väärtus - 5,6

⁹⁴ Inter SAVE süsteemi esitleti 28.-30. juunil 1995.a toimunud World Heritage Cities 2. rahvusvahelise assamblee 3. sümposiumil Norras Bergenis.

⁹⁵ Kuressaares linna hoonestuse registreerimist ja väärtuste hindamist iseloomustavad materjalid on esitatud käesoleva töö lisana 1.

⁹⁶ Hansar, Lilian ; Basihhina, Eva-Maria. Kuressaares Linnaatlas. Linna kujunemise, linnaehituse arengu ja arhitektuuriväärtuste analüüs 1999. OÜ TormiKiri, 1999.

- Linnamuster on kindla funktsiooni, ajaloolise tausta, tüüpilise hoonestusviisi ning väljakujunenud plaanistruktuuriga linnaosa.
- Linnakujund on tüüpiline, terviklik ja arhitektuurselt väärtuslik linnaruumi osa linnamustris.

Erinevalt Taani atlastest on Kuressaare Linnaatlases on tehtud ettepanekud linnakodanikele ja majaomanikele, kus muuhulgas on öeldud: "Linnapilti kujundavad eelkõige hooned, tänavad, piirdeaiad ja haljastus, mis on linnaositi erinevad. Et säiluks väljakujunenud linnaosade terviklikkus ja samas omanäolisus, on vaja kõiki neid iseärasusi tunda ja ehitamisel silmas pidada. Linna on koht, kus elatakse koos ning meist igapäheest sõltub selle parem väljanägemine"⁹⁷

SAVE programmi läbiviimisel osalesid peale eriala spetsialistide ja konsultantide kohalikud linnaelanikud - linnavalitsuse juhtkond, poliitikud, ajaloolased jt, eesmärgiga tutvustada tööprotsessis osalemise kaudu Kuressaare linnaehituslikke väärtusi laiemale üldsusele. Sama eesmärki teenib ka töö lõpptulemusena koostatud Kuressaare Linnaatlas.

Järeldused Inter SAVE süsteemist ja selle rakendamisest Eestis

1. Inter SAVE on vaieldamatult Skandinaaviamaade süsteemsemalt ja praktikas laiaulatuslikult rakendatud linnaehituslikke väärtuste registreerimise ja hindamise süsteeme.
2. Selle väärtuste hindamise kriteeriumites on kaheldava väärtusega punkte nagu kultuurilis-ajalooline väärtus, millega pööratakse liigset tähelepanu sotsiaalsetele aspektidele. Taanlased on isegi arvanud, et ehitise kvaliteet ei sõltu sellest, kes mingis majas on elanud või milline selle funktsioon on olnud.
3. Samas on hoonestuse hindamisel olulised sellised vahe kasutatavad kriteeriumid nagu originaalsus ja tehniline seisukord, mis linnaehituse autentsust ja seisukorda kajastavad.
4. Kuigi SAVE programmi juhivad spetsialistid – arhitektid, on tööprotsessi kaasatud kohalikud konsultandid. Oluline on kohalike elanike teavitamine ja nende harimine, mis tagab linnaehituslike väärtuste parema säilimise.
5. Süsteemiga tutvudes häiris esialgu taanlaste pealiskaudsus, kuna olin Eestis kokku puutunud vanalinnade väärtuste hindamisel väga põhjaliku algmaterjalide

⁹⁷ Hansar, Lilian, Basihhina, Eva-Maria. Kuressaare Linnaatlas. Linna kujunemise, linnaehitusliku arengu ja arhitektuuriväärtuste ülevaade 1999. OÜ TormiKiri, lk 57.

- uurimisega. Töö käigus sai selgeks, et nii ulatusliku töö puhul ei ole võimalik igasse detaili süveneda, seda on võimalik teha iga konkreetse ehitise projekteerimisel.
6. Probleemiks kujunes praktilises töös hoonete väärtuste registreerimise ja hindamise kvaliteet, kuna seda tegid tudengid, kellel puudusid piisavad kogemused.
 7. Süsteemi tutvustavad juhendid käsitlevad väga põhjalikult töö protsessi ja vormistamist, liiga vähe on selgitatud töö sisulist poolt.
 8. Kuna kirjeldatud süsteem on aega ja kulutusi nõudev ning väikeste omavalitsuste elektroonilise tehniline baas ei ole veel piisaval tasemel, ei ole täna võimalik SAVE programmi tulemuslikult ilma riikliku toetuseta Eestis jätkata.
 9. Taanlaste algatus SAVE süsteemi Eestis juurutada on positiivne, kuna selle tulemusena on hakatud linnaehituslikele väärtustele tervikuna, pöörama suuremat tähelepanu.

4.5. Taani CHIP. Väärtusliku kultuurikeskkonna määratlemine planeeringuga

Taanis on 2001.a koostatud CHIP (Cultural Heritage in Planning) – Kultuuripärandi planeerimine, on juhend, mis käsitleb väärtusliku kultuurikeskkonna määratlemist planeeringuga. See süsteem on mõeldud kasutamiseks enam maal kui linnakeskkonnas. CHIP süsteemi käsitlev väljaanne⁹⁸ tutvustab meetodit, mille abil on võimalik identifitseerida väärtuslikku kultuurikeskkonda, eesmärgiga kaitsta seda ruumilise planeerimise kaudu. Kultuurikeskkonda käsitletakse siin geograafiliselt piiritletud alana, mis peegeldab ühiskonna arengu olulisi jooni.. Kultuurikeskkond on aastatuhandete pikkuse inimtegevuse tulemus, kus on säilinud elemendid ja struktuurid, mis peegeldavad erinevaid ajaloo perioode ning konkreetse piirkonna asustus- ja arhitektuurilugu.

Juhendis kirjeldatakse põhjalikult kultuuriväärtuste valiku, arvelevõtmise ja piiritlemise kriteeriumeid ja töö läbiviimise protsessi. Oluliseks peetakse ajaloolist tausta, temaatilist mitmekesisust ja kohaliku eripära arvestamist. Üks meetodi tähtsamaid eesmärke on näidata, kuidas korraldada protsessi nii, et kohalikud elanikud selles osaleksid. Alad, mida tahetakse planeeringuga kaitsta peavad olema kõigi

⁹⁸ CHIP, Cultural Heritage in Planning. Identifying valuable cultural environments through planning. Ministry of Environment and Energy Danish Forest and Nature Agency, Denmark, 2001.

asjaosaliste poolt tunnistatud väärtuslikeks. Kriteeriumid, mille alusel hinnatakse kultuurikeskkonna (edaspidi KK) kaitsmise ja säilitamise vajadust on järgmised:

- unikaalsus või harvaesinevus – KK võib olla harvaesinev nii riigi kui vaadeldava regiooni ulatuses;
- tüüpilisus – KK võib olla mingi kindla kultuurikeskkonna liigi, ajalooperioodi või geograafilise piirkonna tüüpiline esindaja;
- regionaalspetsiifilisus – KK võib olla iseloomulik ainult sellel regioonile;
- säilivusaste – säilivusastet tuleb vaadelda nii KK struktuuriliste elementide kui ka üksikrajatiste osas;
- funktsioneerimisulukord – vajalik on välja selgitada algse funktsiooni jätkumisvõimalused, mis võimaldab KK säilumise funktsioneeriva süsteemina;
- autentsus ;
- ajalooallikas – KK pakub huvi ajaloo teaduslikust aspektist;
- muljetavaldavus – inimestel on lihtsam omaks võtta KK, mis neile emotsionaalselt positiivselt mõjutab;
- jutustavus – kindel ajalooperiood ja sellele vastav eluviis on KK kergesti loetavad ja mõistetavad;
- mitmekülgsus – KK ühendab erinevaid ajaloolisi teemasid;
- homogeensus – KK, mis kajastab kindlat ajalooperioodi koos kõige sellele iseloomulikuga;
- koherentsus loodusliku ressursi baasiga – KK sisaldab nii looduslikku baasi, mille tõttu kujunes välja just niisugune asustus ja tootmine, kui ka asustuse ja tootmise iseloomulikke komponente.

Järgneb väljavalitud kultuurimaastikele (edaspidi KM) väärtushinnangute andmine ja pingeritta seadmine. Kuid see ei tähenda kriteeriumite lihtsustatud summeerimist. Iga KM tuleb võrrelda samaliigilistega nii väljaspool käsitletavat regiooni kui ka kogu riigi kui terviku ulatuses. Hinnangute kvaliteet on järgmine:

- väga väärtuslik - suhteliselt hästi säilinud KM, mis omavad rahvuslikku tähtsust;
- väärtuslik – KM, mida peetakse vajalikuks kaitsta planeeringuga nende kultuuriväärtuse tõttu;
- väheväärtuslik – KM, mida ei peeta vajalikuks kaitsta planeeringuga, tulenevalt nende vähesest säilivusastmest.

Planeeringulised vahendid kultuuripärandi säilitamiseks

Kuigi kultuuripärandi kaitsmise ja säilitamise põhiliseks instrumendiks on vastavad muinsuskaitse- ja looduskaitseadused, on ruumiline planeerimine vastava regiooni arengu aluste määrajana oluline vahend kultuuripärandi säilitamiseks ja kaitseks. Majanduse eri sektorite integratsioon muudab enamikes maades kultuuripärandi, sh

kultuurimaastike kaitsmisel planeeringute osa järjest olulisemaks, kuna keskkonnakaitse, sh kultuurikeskkonna kaitse on mitmesuguste programmide kaudu integreeritud eri majandusharude arengukavadesse. Kuna planeeringuga määratakse maakasutuse tingimused mingil alal, siis kultuurikeskkondade arvelevõtmine ja piiritlemine saab planeeringu kaudu kohalikele omavalitsustele edasises tegevuses raamdokumendiks majandusliku arengu kavandamisel ning samal ajal teadvustab kohalikke inimesi alal leiduvatest kultuuriväärtustest.

Sõltuvalt planeeringu liigist võivad kultuurimaastike säilitamist tagavad nõuded olla formeeritud erinevalt. Need võivad olla üldisemad, (nt maakonnaplaneeringus esitatakse põhijoonisel kultuurimaastike piirid ja sätestatakse nõue nende alade detailplaneeringu kohustuslikkuse kohta) või üksikasjalikumad (nt iga konkreetse kultuurimaastiku kohta antakse ette piirangud, mida peab järgima, et tagada selle säilimine). Sõltumata nõude esitamise viisist peavad planeeringu koosseisus olema iga kultuurikeskkonna kohta piisavad materjalid, mis annavad ülevaate selle kujunemisest, seisundist ja väärtusest ning piiride ja koosseisu kirjelduse. Kultuurikeskkonna säilitamist käsitlevad materjalid peavad sisaldama juhtnööre hooldamiseks ning andma ülevaate selle haavatavusest mingi kindla majandustegevuse või üldise majandusliku arengu valitsevate suundumiste suhtes.

Järeldused kultuurikeskkonna määratlemise meetodist CHIP

1. Eelnevalt refereeritud väljaanne tutvustab väärtuslike kultuurimaastike identifitseerimise meetodit, mis on väga üksikasjalik ja põhjalik. See omab tähtsust eelkõige seetõttu, et kultuuripärandit ei käsitleta enam kui üksikut objekti, vaid kui tervet kultuurikeskkonda haaravat nähtust..
2. Võrreldes Taanis varem väljatöötatud SAVE süsteemiga on CHIP orienteeritud enam kohalikele elanikele, rõhutades rahava osalemise tähtsust töö protsessis, et tagada kultuurikeskkonna kaitse selle teadvustamise läbi.
3. Kriteeriumidest, mille alusel hinnatakse kultuurikeskkonna kaitsmise ja säilitamise vajadust on uudsed ja huvipakkuvad “jutustavus” ja “muljetavaldavus”, mis on mõistetavad just kohalikele elanikele. Uut suhtumist keskkonnaväärtusesse iseloomustavad kriteeriumid “autentsus”, “homogeensus” ja “koherentsus”.

4. Väga vajalik on kultuurikeskkonna säilitamise vajaduse fikseerimine planeeringutes, mis on nende säilitamise ja laiemale üldsusele teadvustamise seaduslikuks tagatiseks.

4.6. Väärtuslike maastike määratlemine Viljandi maakonna näitel

Projekti “Viljandimaa väärtuslikud maastikud”⁹⁹ tulemusena on koostatud väärtuslike maastike määratlemise meetoodika, millest teen järgnevalt lühikokkuvõtte.

Väljaande autorid kirjeldavad väljaande eessõnas Eesti maastike olukorda järgmiselt:

“ Maastikud, kus elab ja tegutseb inimene, on pidevas muutumises. Iga ajastu jätab sinna oma pitseri, kuid uuem maakasutus kustutab tihti varasema jäljed osaliselt või täielikult. Eestis hävitati mõisate asutamise käigus põliseid külasid, iseseisvusaegse maareformi käigus – mõisaid. Nõukogude perioodi maaparandus muutis omakorda tundmatuseni iseseisvusaegseid talumaastikke. Linnastumine jättis hõredaks külad ja lagundas taluhooned, asustus koondus ühismajandite keskustesse. Täna Eestis vallutab võsa ühesuguse hooga nii kolhooside uudismaid kui kunagisi külapõlde ja rohumaid.”

Projekt keskendub teemale, mida Eestis on seni vähe tähelepanu pööranud – kultuurimaastikule. Kultuurimaastiku all mõistetakse siin põllumajandusmaastikku, asustust ja teedevõrku koos seal sisalduvate looduslikku päritolu elementidega. Projektis on lähtutud arusaamast, et väärtuslikud maastikud on alad,

- mis võiksid saada maastikuhoolduslepingute objektiks, kui selleks tekivad vahendid;
- mille piirides võiksid kehtida teatud ehitus- ja kasutustingimused;
- mille piirides maaomanik või -valdaja peaks selleks volitatud ametkonnaga kooskõlastama maastikku muutvaid tegevusi.

Projekti eesmärgid on:

- koostada maakonna- ja vallaplaneeringute alusmaterjaliks sobiv väärtuslike maastike määratlemise meetoodika, keskendudes kultuurimaastikule;
- määratleda koostatud meetoodika alusel väärtuslikud maastikud Viljandi maakonnas;

⁹⁹ Väärtuslike maastike määratlemine. Meetoodika ja kogemused Viljandi maakonnas.

Keskkonnaministeerium, Tallinn 2001.

See töö on maakonna teemaplaneeringu “Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused” alaprojekt. Töö tellija oli Viljandi Maavalitsus, rahastaja Eesti Keskkonnaministeerium, koolituse rahastaja ja konsultant Soome Keskkonnaministeerium, töö teostaja Tartu Ülikooli Geograafia ja EPMÜ Keskkonnakaitse instituudid. Töö teostati oktoobrist 1999 kuni märtsini 2001.

- vahendada metoodikat ja Viljandimaa inventariseerimise kogemusi teistele maakondadele.

Projekti tulemused on alusmaterjaliks:

- maakonna teemaplaneeringu “Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused” koostamisel;
- valdade üldplaneeringute koostamisel;
- väärtuslike alade hooldussoovituste koostamisel.

Projekti tulemusi saab kasutada ka:

- turismikaartide ja – marsruutide koostamisel;
- erinevate riiklike toetuste jagamisel ja koordineerimisel antud valdkonnas;
- maaomanike ja üldsuse informeerimisel

Projekti tulemustele toetuvate planeeringute kaugemate eesmärkidena nähti:

- kultuuripärandi hoidmist traditsioonilise asustus- ja maakasutusmustrite ning muude ajaloo “jälgede” näol;
- kohaliku identiteeditunde tugevdamist ning turismi edendamist väärtuslike maastike säilitamise ja nende olemasolu teadvustamise abil;
- maastikulise ja bioloogilise mitmekesisuse ning ökoloogilisesaakaalu säilitamist põllumajanduslikel aladel.

Väärtuslike maastike määratlemise protsess koosnes järgmistest etappidest:

- I Metoodika väljatöötamine ja selle katsetamine
- II Alade eelvalik
- III Välitööd
- IV Projekti tutvustamine ja kohalike elanike küsitlemine
- V Alade lõplik valik
- VI Registri ja digitaalse kaardi koostamine

I Inventariseerimismetoodika

Metoodika hõlmab järgmisi teemasid:

- väärtusliku maastiku mõiste Eesti kontekstis;
- väärtuslik maastiku inventeerimine ja hindamine erinevatest aspektidest;
- kohalike elanike kaasamine väärtuslike maastike määratlemise protsessi;
- väärtuslike maastike register.

Metoodika ei pretendeeri universaalsusele, vaid on koostatud pidades silmas vajadust adekvaatse alusmaterjali järele planeeringute koostamisel. Siin ei väideta, et on olemas absoluutselt väärtuslikke või väärtusetuid maastikke Metoodikas defineeritud väärtusi leidub vähemal või rohkemal määral igal pool. Teatud aladel on need väärtused selgelt kontsentreerunud, paremini säilunud või eksponeeritud. Seetõttu on ka võimalik

piiritleda maastikke, millel on teistest suurem väärtus, ning mis seetõttu väärivad meie erilist tähelepanu.

Maastikuliste väärtuste definitsioonid ja hindamine

Maastike inventariseerimisel tuvastati, kirjeldati ja hinnati viit tüüpi väärtusi:

1. Kultuurilis-ajalooline väärtus. Kultuurilis-ajaloolist väärtust omavad traditsioonilised kultuurimaastikud, ajaloo kontsentraadid, ajaloolise ja kultuuriloolise tähtsusega paigad.
2. Esteetiline väärtus. Alade ja objektide esteetilisel hindamisel väärtustati järgmisi aspekte: maastiku ilu, mitmekesisust, omapära, traditsioonilist ilmet, hooldust, vaheldusrikkust ja teedelt avanevad ilusad vaated.
3. Looduslik väärtus. Alade, struktuuride või objektide looduslikku väärtust defineeritakse kui elustikulist (bioloogiline mitmekesisus), hüdroloogilist (vee ringkäigu tasakaalustamine looduses) ja maastiku-ökoloogilist (maastikuline mitmekesisus).
4. Identiteediväärtus. Identiteediväärtust on omistatud aladele ja objektidele, mis on kohalike elanike jaoks olulised ja väärtuslikud. Identiteediväärtus selgitati välja küsitluste ja intervjuude abil. Inimese identiteet on paljus seotud mingite kindlate paikade või maastikega. Identiteediväärtus on vaimne väärtus.
5. Rekreatiivne ja turismipotentsiaal e puhkeväärtus. Puhkeväärtusega maastikel esineb järgmisi omadusi: ilu, reljeef ja taimkatte mitmekesisus, metsarohkus, ala sisaldab veekogusid või piirneb rannaga, ala väljendab kohalikku ajalugu ja traditsioone, ala sisaldab tuntud vaatamisväärsusi.

II Alade eelvalik. Alade eelvaliku aluseks kasutati mitmesuguseid allikmaterjale, mida analüüsiti, näit ajaloolised ja tänapäevased topograafilised kaardid, aerofotod, trükised ja käsikirjad, andmebaasid, fotokogud, intervjuud kohalike ekspertidega. Eelvaliku alad piiritleti töökaardil, alade lõplik piiritlemine toimus peale välitöid.

III Välitööd. Toimus eelvaliku alade täiendamine ja piiride täpsustamine, mille tulemusel moodustati esialgne väärtuslike alade nimekiri. Probleemiks inventariseerimisel olid piiratud ressursid, mistõttu töö võis jääda pealiskaudseks ning inventeerijate paratamatu subjektiivsus. Hindajaid peaks olema rohkem kui üks ja subjektiivsust väldiks kohalike elanike kaasamine protsessi.

IV Kohalike elanike kaasamine väärtuslike maastike hindamise protsessi

Selle eesmärgiks oli:

- tutvustada projekti ja juhtida tähelepanu nende kodukandi maastikulisele väärtusele;
- äratada ja toetada inimeste huvi maastikukaitse ja -hoolduse vastu;
- selgitada välja eelvaliku käigus leitud maastike identiteediväärtus ehk väärtus kohalike arvates;
- kasutada ära kohalike inimeste teadmisi oma kodukandist leidmaks väärtuslikke alasid ja objekte, mis ekspertidel on kahe silma vahele jäänud.

Projekti tutvustati seminaridel, rahvakoosolekutel, meedias ja korraldati intervjuusid ja viidi läbi ankeetküsitlus. Sihtgrupid olid vallavalitsused ja volikogud, kodukandi liikumised, seltsid, kooliõpetajad, külavanemad jt aktivistid.

Ankeetküsitlus koosnes kuuest küsimusest, nendest olulisemad olid:

- Milliseid ilusaid (huvitavaid, kauneid, omapäraseid) kohti Te oma koduvallas ka mujal Viljandimaal nimetaksite?
- Kas olete käinud nimetatud kohtades ja kui olete, siis kuidas te nendesse suhtute? Küsimusele oli lisatud vastustabel eelvaliku alade nimetustega.

Nende küsimuste põhjal selgitati välja erinevate alade identiteediväärtus.

Kohalike elanike kaasamise tähtsus:

- mõjub moraalse toetusena kohalikule initsiatiivile;
- aitab kaas nn lihtinimeste ja ametnike vahelise dialoogi tekkele;
- aitab kohalikul elanikul vaadata oma kodukohta uue pilguga;
- tugevdab kohalikku identiteeti;
- tasakaalustab eksperthinnangute teaduslikku vaatenurka ning subjektiivsust;
- aitab ametnikel ja planeerijatel paremini mõista kohaliku elaniku vaatenurka;

V Väärtuslike maastike määramine, alade kirjeldamine ja lõplik hindamine

Enne lõpliku hinnangu andmist koostati parema ülevaate saamiseks koostada väljavalitud maastike kirjeldused. Need on esitatud vabas vormis ja sisaldavad meetodikas esitatud väärtuste kirjeldust. Kirjelduste ja esialgsete hinnangute põhjal määratakse lõplikud hinded: 1- madal või ebaselge, 2- keskmine või ebaühtlane, 3- kõrge väärtus

Alade lõplik nimekiri jagati antud hinnangute põhjal kahte ossa:

- Väärtuslikud maastikud

- Reservalad

Valik tehti järgnevate kriteeriumite alusel: erinevatele väärtustele antud hinnangud, tüüpilisus/esinduslikkus, haruldus, riiklik tähtsus, kättesaadavus/ligipääsetavus. koht kohalikus pingereas.

Väärtuslikud maastikud on jagatud järgmistesse kategooriatesse:

- I klassi alad – kõige väärtulikumad, maakondliku tähtsusega alad;
- II klassi alad – väga väärtuslikud, maakondliku tähtsusega alad;
- P – probleemse väärtusega alad, alad, millel on suur väärtus (I, II), kuid need peaks olema paremini hooldatud;
- Reservalade hulka jäävad kõik ülejäänud alad, mis on üldiselt madalalt hinnatud paigad, mis on kohalikul tasandil olulised, nende väärtus võib olude muutudes paraneda.

VI Registri koostamine ¹⁰⁰

Väärtuslike maastike kaitse ja hoolduse eesmärgid

Projektis on esitatud erineva väärtuskategooriatega maastike kaitse ja hoolduse eesmärgid. Näiteks kultuurilis-ajaloolise väärtusega maastike puhul on need järgmised:

- säilitada traditsioonilisi elemente, struktuure ja maakasutust;
- säilitada põllumajandusmaastiku avatust ja vaateid väärtuslikele elementidele
- taastada traditsioonilisi elemente ja maakasutust (kivi- ja lattaiaid, puiesteed jms);
- sobitada uusi elemente (hooneid, rajatisi) ja maakasutust vanaga nii, et ei tekiks häirivat ebakõla ning et ei rikutaks pöördumatult neid väärtusi, mille pärast maastik välja valiti.

Selleks, et väärtuslike maastike kaitse rakenduks on vajalik süsteemne lähenemine, mis väljendub järgmises:

- planeeringud (tsoneerimine, kasutamistingimuste määratlemine, hooldussoovituste koostamine, läbirääkimised, maamaksusoodustused jne);
- otsetoetused põllumajandusele;
- maastikuhoolduslepingud;
- maaomanike nõustamine ja koolitus.

¹⁰⁰ Registri näidid on esitatud käesoleva magistr töö lisana 2.

Järeldused väärtuslike maastike määramise metoodikast

Väärtuslike maastike määramise projekt ja metoodika, eriti selle läbiviimise protsess vajavad tunnustust mitmest aspektist:

1. See on Eestis esimene lähenemine, mis käsitleb keskkonda terviklikumalt, pidades ehituskeskkonna säilitamist sama oluliseks, kui seda on seni tehtud looduskeskkonna puhul.
2. Metoodika on koostatud äärmise põhjalikkusega, hõlmates väga erinevaid maastiku aspekte. See on ehitatud üles kindla ja arusaadava süsteemina.
3. Kuna tegemist on eelkõige maakasutajale suunatud tööga, on arusaadav väärtushinnangute kriteeriumite lihtne sõnastus nagu ilus vaade, metsarohkus, mitmekesisus jms, seda enam, et hindamise protsessis peeti väga tähtsaks kohalike elanike osalemist.
4. Metoodika koostajad tunnistavad mõnede hinnangute (nt esteetiline väärtus) paratamatud subjektiivsust, kuid arvestades praktilisse hindamisprotsessi haaratud erinevate inimeste hulka, näitab lõpphinnang kokkuvõttes nende ühiseid arusaamu.
5. Kuna metoodika koostajad on valdavalt loodusteadusliku või geograafiaalase haridusega, on töös selleteemalised hinnangute kriteeriumid käsitletud professionaalsemalt. See on mõistetav ka seetõttu, et ehituskeskkonna analüüsi ei ole maal varem nii suures ulatuses tehtud.
6. Kuna metoodika on koostatud samaaegselt selle praktilise katsetamisega, võib hinnata selle töökindlust heaks.
7. Töö koostajad on eesmärgiks seadnud, et selle tulemused kannaksid praktikas vilja, mis tähendab seda, et Eesti kultuurmaastike olukord paraneks. Seetõttu on protsessi kaastaud võimalikult lai ring kohalikke elanikke, kelles arusaamadest ja suhtumistest palju sõltub.
8. Olles kuulnud autorite ettekandeid tehtud tööst, võib järeldada, et tegemist on missioonitundega inimestega – nn “maastikuusku misjonäridega”. Kahetsusega peab tõdema, et arhitektide seas seni sellist suhtumist ei ole.

4.7. Linnapildi hindamisest Soome näitel

Arhitekt Marianne Rautiainen analüüsib oma töös "Linnapildi hindamine"¹⁰¹ mis on linnapilt, kuidas seda hinnata, millisena inimesed seda näevad ja tajuvad. Autor on koostanud linnapildi hindamise katselise meetodika Helsingi linna näitel. Järgnevalt teen kokkuvõtte tööprotsessist ja lisan järeldustes omapoolseid seisukohti.

Töö eesmärk

Säästva arengu tagamiseks on viimastel aastatel tähtsustatud keskkonda puudutavaid teadmisi ja uuringuid. Linnapildi kvaliteeti on raske määratleda, mistõttu keskkonna see osa on jäänud arengute planeerimisel tagaplaanile. Linna füüsilisi osi ja omadusi on suhteliselt kergem iseloomustada. Kuid selle nähtamatut ja peidetud süvaehitust on raskem uurida. Tavaliselt on vastavate erialaste teadmistega spetsialistid hinnanud linna kui terviklikku kunstiteost. Rautiainen arvab, et selleks, et tekiks elav linnapildi kogemus, peaks hindaja olema vaba varasematest kujutlustest ja eelarvamustest.

Hea keskkond on aluseks heale elukvaliteedile. Selline keskkond peab tagama turvalisuse, tervislikkuse ja rahuldama kasutaja vajadused. Varasemad käsitlused ilusast linnapildist tänapäeval enam ei kehti. Kiire elurütmi ja muutuste tõttu on ühendus minevikuga katkenud. Maailm ja ka linnad on komplitseerunud. Erinevate võimaluste paljusus on lisanud valikuvõimalusi ja vabadusi, aga samas on kasvanud ka valiku raskus ja vastustus valikute eest. Seetõttu on asunud otsima keskkonna kvaliteeti mõjutavaid väärtusi, mis on tänapäeva tehnokraatlikus maailmas jäänud tähelepanuta. Rautiainen on seadnud oma töö eesmärgiks tuua "kõvade väärtuste" kõrvale "pehmeid väärtusi", mis ei ole möödetaavad arvudes. Ta peab oluliseks linna kogemist, ja ütleb: "Linn on midagi rohkemat kui paistab. See on tervik, alati elav mikrokosmos. See on tegevuste lava, aistingute ja ettekujutuste ergutaja ja allikas. Seda ei saa lahutada loodusest ja kasutajatest, inimestest."¹⁰²

Töös kasutatavad mõisted

Et luua ühine keel ja tähendused linnapildi hindamiseks, on töös määratletud järgmised mõisted: linnapilt, linnapildi kriteerium, linnapildi indikaator.

Linnapilt on aistingute (lõhn, maitse, tunne, tasakaal, nägemine, kuulmine) abil linnast sündiv ettekujutus, mis äratav kogemas teatud tunde. Linnakeskkonna tunnetus

¹⁰¹ Rautiainen, Marianne. Kaupungin arvioiminen. Selvitys kaupunkikuvaindikaattoreista. Helsinki 2001, Ympäristöministeriö.

sõltub vaataja kogemustest, teadmistest, väärtustest, kultuurilisest taustast, ootustest ja vajadustest. Linnapilti kujundavad eelkõige selle füüsilised ehitised, loodus, inimesed, tegevused jne. Nende nähtavate komponentide taga on ka nähtamatud komponendid ; näiteks, milline on linn igapäevase elukeskkonnana, milline meeleolu seal on, millised on aja väärtused, millised on majanduslikud jõuvarud jms. Nähtavate ja nähtamatute komponentide koosmõjul tekib inimestel igast linnast erinev mulje.

Linnapildi kriteerium on linnakeskkonna hindamiseks vajaminev hindamisalus. See on keskkonna tunnusmärk, selle otsustav osa või omadus. Kriteerium ei sisalda väärtushinnangut, see on väärtustamise alus. Kirjeldatakse erinevaid linnaruumi osi ja omadusi, neid iseloomustavaid tunnuseid, mis kujundavad kokkuvõttes linnapildi.

Linnapildi indikaator on osuti, mõõteriist või arvutuslik skeem. See on võrreldav mõõtjaga või vahendiga, millega mõõdetakse, hinnatakse ja arvustatakse linnapildi kvaliteeti. Indikaatorit võib esitada sõnalises või koguselises vormis. See on kui hinnangu eesmärk, koht või olukord, mida võib kasutada linnapildi kriteeriumi kontrollimiseks. Indikaator ei esinda absoluutset informatsiooni.

Hinnatavate linnakeskkonna osade ja omaduste määratlemine

Hindamisprotsessile eelnes keskkonna osade ja omaduste määratlemine. Need on töös näidete varal kirjeldatud ja esitatud kokkuvõtliku tabelina.¹⁰³ Tabel on esitatud magistritöö lisana 3.

Selles loetelus on selliseid linnakeskkonna iseloomustajaid, mida tavaliselt linnaehituslike väärtuste hindamisel ei ole kasutatud. Tähelepanu all on linnaruum kui tervik, mis koosneb ruumi osadest ja ruumide ridadest. Neis omakorda on olulised osad nagu maapind, seinad, sõlmpunktid, pinnavormid, taimestik, vesi, väikevormid jms. Uudsenä on linnaruumi osadena nimetatud valgustust, helisid, hääli ning linna kasutajaid – selle elanike. Seega mõjutab linnapilti nii päikese- kui tehisvalgus, nii loodus- kui tehishääled, nii inimeste välimus kui nende käitumine. Linnaruumi omadustest on tähtsaks peetud ajaloo kihilisust, mis muudab linnapildi huvitavamaks ja väärtuslikumaks. Üheks kõige tähtsamaks keskkonna omaduseks peetakse linna meeleolu, mida nimetatakse koha vaimuks või paiga hingeaks. Meeleolu sünnib linna keskkonda moodustavate tegurite terviklikust koosmõjust. Keskkonda kogetakse nägemis-, kuulis-, haistmis- ja maitsmismeelte abil. Hääled ja hea lõhn jäävad sageli

¹⁰² Samas, lk 5.

sügavale meelde. Koha hinge võib pidada keskkonna neljandaks mõõteks, mis määrab koha tervikliku olemuse. Koht võib olla ka hingetu ja surnud.

Linnapildi hindamine elanike osalusel

Linnapildi hindamiseks korraldati Helsingi erineva funktsiooniga linnaosades ringkäike. Need olid järgmised : kultuuri-, valitsus-, ja ärikeskused ; elamis- ja töökohad; virgestus- ja vaba aja keskused ; elu- ja töökohtade ümbrused. Linnapildist objektiivse hinnangu saamiseks kasutati linna elanike arvamusi. Jalutuskäikudel osalenud erinevatelt huvigruppidele küsiti, mida nad peavad linnapildis oluliseks. Hindamist juhtinud spetsialistid jagasid erialaseid teadmisi, linnaelanikud väljendasid intuiitseid muljeid.

Hindamisel kasutati GÅTUR süsteemi¹⁰⁴, mille alusel tõdeti, et teatud keskkonna kvaliteeti iseloomustavates näitajates on hindajad peaaegu ühel meelel, kuid samas on ka vastakaid seisukohti. Keskkonnahinnang on alati personaalne, see sõltub kogeja teadmistest ja tundeid puudutavast väärtusmaailmast.

Hindamise järeldused on süntees algandmetest, spetsialistide ja linnaelanike hinnangutest ja kommentaaridest. Need on hea linnakeskkonna näitajad, millest esitan järgneva kokkuvõtte.

Jõulistes kohtades on tunnetatav koha hing. Need on meeleolukad ja huvitavad sõltumata sellest, kas nad on meeldivad või ebameeldivad. Harmooniline keskkond on kaunis, selle osad on omavahel ja tervikuga proportsionaalsetes suhetes. Mitmekülgne keskkond pakub erinevaid elamusi, siin tahetakse aega veeta. Linnakeskkonda rikastab ajalooline mitmekihilisus, vanad ehitised aga samuti head ehitustavad ja materjalid, mis on nii esteetiliselt kui tehniliselt kestvad. Need vananevad kaunilt ning neis on aja hõng. Looduslikud alad on värskendavad ja tervendavad, need parandavad keskkonnakahjustusi. Inimlik elukeskkond on väikesemõõduline, see on ehitatud kasutajate tarvete kohaselt. Turvaline keskkond on ehitatud jalakäijate ja jalgratturite vajadustest lähtudes. See on käepärane ja toimiv. Ehituslikult ja visuaalselt liigendatud keskkonna on kerge liikuda, selles on märke, mis hõlbustavad orienteerumist. Selline keskkond juhivad ise kulgejaid. Looval keskkonnal on ruumi ettekujutlustel. See ei ole liiga valmis, vaid sisaldab meeldivaid üllatusi, pakkudes võimalusi mänguks ja seiklusteks. Heakorrastatud keskkond on turvaline ja hubane.

¹⁰³ Samas, lk 10.

Esitatud hea linnapildi põhiväärtused olid lähtekohaks kriteeriumite ja linnapildi kvaliteeti mõõtvate indikaatorite täpsemale määratlemisele, mis on esitatud kokkuvõtliku tabelina.¹⁰⁵ Tabel on esitatud käesoleva magistritöö lisana 4. Autor peab koostatud meetodikat vaid katseliseks ja rõhutab selle edasiarendamise vajadust.

Rautiainen ütleb oma töö lõppsõnas: “Tahan selle töö kaudu äratada inimesi tunnetama selliseid abstraktseid väärtusi nagu inimlikkus ja esteetika, mis on hea ümbruse vältimatud lähtekohad. Minu meelest tuleb elukeskkond ehitada kasutamiskõlblikuks kunstitööks, selleks et toimivatele võimalustele lisaks oleks üllatavaid ja kunstipäraseid kogemusi. Selline keskkond toetab kasutajate nii füüsilist kui vaimset kasvu.”¹⁰⁶

Järeldused

Kirjeldatud praktilistest linnapildi hindamissüsteemidest on Helsingi näitel tehtud töö ainus, kus hindamisprotsessi on kaasatud linnaelanikud. Sellest tulenevalt on hindamise alused, nende omadused ja kriteeriumid väga mitmekesised hõlmates nii füüsilisi objekte kui ka linnakeskkonna tajutavaid omadusi. Nagu töö autor isegi ütleb, on tegemist katselise ja edasiarendamist vajava meetodikaga. Ilmselt vajaks see täpsustamist ja üldistamist terminoloogia osas ning meetodiliselt arusaadavamaks muutmist.

4.8. Linnaruumi kognitiivne analüüs

Teoreetilised alused

“Linnaruumi kognitiivne analüüs” on Eesti Kunstiakadeemia arhitektuurieriala magistrandi Aale-Triinu Sonni magistritöö¹⁰⁷. Tema töö aluseks on olnud mitmed 20.sajandi keskel Euroopas levinud uued linnaruumi analüüsi teooriad, mis käsitlevad avalikku linnaruumi eelkõige kohana, kus inimesed omavahel ja selle ruumiga suhtlevad.

¹⁰⁴ Samas, lk 56.

¹⁰⁵ Samas, lk 58-59.

¹⁰⁶ Samas, lk 68.

¹⁰⁷ Sonn, Aale-Triinu . Linnaruumi kognitiivne analüüs. EKA magistritöö, 2002, EKA arhitektuurikateedris.

Magistrand tutvustab situatsioonistide¹⁰⁸ teooriaid, mille põhiidee on, et arhitektuur võiks võimaldada igapäevase reaalsuse transformatsiooni, mis oleks ajendiks uute situatsioonide tekkele linnaruumis.

Situatsioonistide poolt on kasutusel võetud termin psühhogeograafia. See on loov nägemus linnast, mille kohaselt geograafilise keskkonna seadused ja spetsiifilised efektid mõjutavad kindlal viisil indiviidi emotsioone ja käitumist, andes linnale nõnda nähtamatu struktuuri. Kogu linn on teatud psühhogeograafiline maastik, mis koosneb kindlatest psüühilise atmosfääriga tsoonidest.

Situatsioonistid olid teistsuguse suhtumise loojateks ruumi mõistmisel. Vastandina traditsioonilisele abstraktsele, geomeetriliselt defineeritud ruumile, nähti ruumi tekitajatena situatioone, tegevust. Uue ruumiideega kaasnes ka teistsugune arusaamine ilust. Uus ilu saab olla vaid situatsiooniilu. Hoonete või mistahes objektide stiil ja visuaalne külg on seejuures tagaplaanil. Tähtis on hoopis roll, mida ruum ise mängib inimeste fantaasias ja tunnetes.

Situatsioonistide üks põhilisemaid praktikaid on *dérive*¹⁰⁹, tehnika, mis võimaldab erinevaid keskkondi ja nende mõjusid indiviidi käitumisele ja emotsioonidele tajuda, kaardistada ja analüüsida.

Mõiste *détournement*¹¹⁰ situatsioonistide kasutuses tähistab olemasolevate või vanade kultuurivormide või tasandite muutmist nii, et vana säilitaks end, kuid saaks uudse situatsiooni läbi uue ja mittekonventsionaalse tähenduse. Tekib uus ilu, uus roll, mida ümberpööratud ruum hakkab mängima keskkonnas liikuvate inimeste jaoks. Tekib uus psühholoogiline kvaliteet.

Ruumis ringi liikudes, juhinduvad inimesed informatsioonist, mida nad selle kasutamishetkel otseselt ei taju. Määravad on eelnevad ruumitaju kogemused, mis on salvestatud alateadvusesse kindla korrastatusega. Sellist kujutlust ümbritsevast keskkonnast nimetavad keskkonnapsühholoogid kognitiivseks kaardiks.

Psühholoogilise ruumi näol on tegemist ühe abstraktse süsteemiga, mida analoogiliselt teiste abstraktsete süsteemidega võib visualiseerida, saades psühhogeograafilise

¹⁰⁸ Liikumine The Situationist International (SI) asutati 1957.a. Rahvusvahelise, kuid põhiliselt Pariisi-keskse grupi koostöö lõppes 1973.a.

¹⁰⁹ Mõistet *dérive* (pr k triivima) kasutasid esmakordselt situatsioonistid tähistamiseks nii nende poolt väljatöötatud ruumianalüüsimeetidit.

¹¹⁰ *Détournement* (pr k ümberpööramine, teisale juhtimine, kõrvale väänamine), situatsioonistide termin uue kvaliteediga ruumi loova meetodi tähistamiseks.

maastiku. Meetodit, mis visualiseerib füüsilist keskkonda mõjutavaid abstraktseid süsteeme, nimetatakse *datascape*’iks.

Eelnevate teooriate kirjeldamise primaarsete allikatena on magistrand kasutanud kirjutisi, mille autoriteks on Guy Debord ja Jan Gehl.

Töö eesmärk, meetodid ja tulemus

Aale-Triinu Sonn on seadnud magistritöö eesmärgiks uurida, miks teatud Tallinna piirkonnad kutsuvad inimestes esile positiivseid emotsioone ja teised tekitavad stressi. Detailsemalt on uuritud ala, mis piirneb Kaubamaja tn, Estonia pst, Teatri väljaku ja Rävala pst. Selle piirkonna jaoks on välja pakutud uudne planeering, kus on rakendatud eelnevalt kirjeldatud teoreetilisi põhimõtteid ja magistritöö koosseisus tehtud uuringuist tulenevaid järeldusi.

Uurimismeetodina kasutati nn *dérive*’d ehk triivimist, mille tulemusena koostati kognitiivne kaart. Triivimise eesmärgiks seadis magistrand, üles leida uuritava alal asuvad nn haiged kohad, mida oleks võimalik ümberkorraldustega tervendada. Kasutades uue kvaliteedi loomise meetodit *détournement*’i, viidi läbi situatsioonimuutuse võimalikkuse analüüs ja tehti vastavad ettepanekud.

Magistrand on linnakeskkonna uurimisel pidanud tähtsamaks subjektiks linnaelus inimest. Et vältida võõrandumist tekitava elukeskkonna suurenemist, peab arhitekt suutma kogeda arhitektuurset keskkonda indiviidi seisukohalt, seega subjektiivselt. Tähelepanu tuleb pöörata linnakeskkonna kodusemaks muutmisele. Linnaplaneerimisel on määrava tähtsusega peale ratsionaalse ja funktsionaalloomilise lähenemise subjektiivne ja kogemuslik indiviidi suhe keskkonda – arhitektuurne maastik mõjutab meie meeleolusid, käitumist ja enesetunnet. Seetõttu on oluline analüüsida psühholoogiliste maastike, erinevaid meeleolusid tekitavate tsoonide paiknemist ja nende omavahelist suhestumist.

Asetades psühholoogilise filtri Tallinna kesklinnale, ilmneseid tsoonidena erinevad olustikud ja meeleolud. Magistrand kirjeldab tegureid, mis mõjutavad enesetunnet linnaruumis liikudes. Kõige lihtsamalt alluvad analüüsile füüsilised stiimulid. Need võivad soodustada või takistada visuaalseid kontakte (seinad, vahemaad, kiirus, tasand, orientatsioon). Analüüsides erinevaid kesklinna tänavaid ja kohti, joonistusid välja järgmised jala käivate inimeste enesetunnet ja meeleolu mõjutavad füüsilised tegurid: saastekoormus, mürakoormus, liikumise mugavus, haljastus, hoonete vorm, hoonete

sisu, arhitektuursete elementide ja väikevormide esinemine ja nende omadused, üldine miljöö, turvalisus.

Lisaks neile mõjutavad inimest mittekaatsutavad-mõõdetavad tegurid nn ajaloolised resonantsid, mis võivad olla talletatud koha- ja tänavanimedes, ajaloolistes mälestustes kohast. Tähtsad on subjektiivsed teadmised teatud koha kohta aga ka inimese meeleolu teatud hetkel. Kuidas keegi tajub linna, ütleb palju ja tajuja enese psühholoogia ja alateadvuse kohta.

Magistritöös on tehtud ettepanek luua vaadeldav alal uue situatsiooni läbi uut tüüpi ruum, kus peaarõhk on indiviidi emotsionaalsel tegevusel, suhtlemisel teiste inimestega, puhkamisel, vabaõhuüritustest osavõtmisel, jne. Hoonemahte ja teiste arhitektuursete objektide vormi pole seejuures vaja muuta. Autor nimetab projektettepanekut Jalakäijate Hooviks. Selle teostamise kohta on esitatud strateegia, mis loetleb konkreetseid ettepanekuid nagu liikluskorralduse muutmine, jalakäijate käiguteede ümberkorraldamine ja korrastamine, hoonete esimesele korrusele vabaaja veetmist soodustavate funktsioonide planeerimine, hoovide korrastamine ja atraktiivseks muutmine, organisatoorne tegevus vabaõhuürituste jms näol.

Magistritöö graafilises osas on esitatud kolmemõõtmeliste visioonide ja plaanidena kirjeldatud strateegia toimimist.

Järeldused tööst ja selle teostamiseks kasutatud metoodikast.

1. Töö teoreetiliste alustena kasutatakse situatsionistide ideena 1950-nendatel käibeletulnud linnakeskkonna analüüsi meetodid *dérive*, *détournement* ja terminid psühhogeograafiline maastik, psühholoogiline ruum, on oma aja kohta uudsed ja üllatavalt tänapäevased kuna nad on oma loomult sotsiaalsed.
2. Linnaruumis liikumine e triivimine, võimaldab sellesse kaasata erinevaid huvigruppe ja jälgida ümbruse mõjusid inimeste käitumisele ja emotsioonidele, mille alusel saab linnakeskkonda positiivseid ja negatiivseid külgi analüüsida.
3. Linnaruumi uue psühholoogilise kvaliteedi loomiseks, ilma olemasolevaid kultuurivorme muutmata on võimalik kasutades *détournement* meetodit.
4. Linna psühholoogilises ruumis väljenduvad inimese emotsioonid ja käitumine, selle kogemine võimaldab loovat suhtumist. Sellises ruumis on linna visuaalne külg tagaplaanil, tähtis on milline on ruum inimeste fantaasiates ja tunnetes.

5. Magistritöös on väga põhjalikult käsitletud linnaruumi analüüsi teoreetilisi aluseid. Tunnustust väärrib meetodite katsetamine praktikas, Tallinna kesklinna näitel ja lõpptulemusena valminud konkreetne projektettepanek.
6. Tehtud töö alusel ei ole sündinud psühholoogilise linnaruumi analüüsimise konkreetsemat meetodit, mis ei olnudki selle töö eesmärk.

4.9. Erinevate keskkonna hindamise meetodite võrdlus

Käesoleva peatüki lõpus on toodud tabel, kus on kokkuvõtlikult esitatud eelnevalt kirjeldatud erinevad hindamise süsteemid ja vastavad hindamiskriteeriumid. Viimased on jagatud tulenevalt hindamissüsteemist füüsilisteks teguriteks või tajutavateks omadusteks. Sarnased kriteeriumid on paigutatud tabelis ühele reale. Erinevad süsteemid on esitatud nende kasutamise ajalises järjestuses.

Tabel annab selgema ülevaate hindamissüsteemide sarnasusest ja erinevustest ning võimaldab teha järeldusi enam kasutatud sarnaste hindamiskriteeriumide kohta.

1. Varasemad linnaruumi hindamismeetodid vaatlevad füüsilisi objekte ja nende omadusi, hilisemad keskkonda laiemalt analüüsivad süsteemid on hindamise alusena kasutanud üldisemalt tajutavaid ja sotsiaalseid keskkonna omadusi.
2. Peaaegu kõigi meetodite puhul hinnatakse linna- või maakeskkonna miljööd, mida iseloomustab kas sobivus, ühtsus, terviklikkus jms.
3. Sarnasteks hindamise alusteks on läbi aegade olnud arhitektuur, kultuur, ajalugu, loodus. Tajutavate omadustena on enamlevinud ilu, muljetavaldavus, omapära, mitmekülgsus, vaheldusrikkus, elamuslikkus, puhtus, jalakäija sõbralikkus. Uute spetsiifilisemate mõistetena on lisandunud autentsus ja identiteet.
4. Varasemad meetodid on kasutanud väärtushinnangute kvalifitseerimist, uuemad ei ole hinnanguid andnud.
5. Kuna esitatud hindamismeetodid ei oma ühtset lähenemist ega kasuta kindlatähenduslikku terminoloogiat, ei pruugi tabelis esitatu olla adekvaatne; see on koostatud vaid illustreerimaks üldisi suundumusi.

5. MILJÖÖVÄÄRTUSLIKE ALADE HINDAMISE METOODIKA

5.1 Alused ja eesmärk

1999. a Gdanskis toimunud rahvusvahelisel Balti mere maade kultuurikonverentsil räägiti kultuuripärandi säilitamise vajadusest. Rõhutati, et ehituskeskkond on osa kultuuripärandist, ning see vajab tähelepanu ja kaitset kui taastamatu väärtus. Eesmärgiks on panna alus niisugusele planeerimisele ja juhtimisele, mis võtaks arvesse väärtuslikku ehituskeskkonda.

Rahvusvaheline töögrupp, milles esindab Eestit muinsuskaitseameti peainspektor Hain Toss, on jõudnud järeldusele, et eri maades on linnaehituslike väärtuste olukurd ja nendega seonduvad probleemid erinevad, mistõttu ühtne lähenemine ei ole otstarbekas.

Tänases kiiresti uuenevas Eestis on ehitustegevus on kontsentreerunud olemasoleva ehituskeskkonna renoveerimisele, arvestamata nende linnaehituslikku ja arhitektuurset eripära. Seetõttu otsustas muinsuskaitseinspeksioon välja töötada meetoodika, mis võimaldaks määrata linnaehituslikult väärtuslikke alasid lühikese aja ja väheste kuludega. Projekti juhtimine tehti ülesandeks mulle, kuna omasin kogemusi Taani SAVE süsteemi läbiviimisel Kuressaares. Projektis osalesid järgmised väikelinnad : Abja-Paluoja, Kallaste, Kohtla-Järve, Kuressaare, Põltsamaa, Räpina ja Sillamäe.

5.2. Protsess ja meetoodika

Töö protsessi kavandamisel võtsin eeskujuks Eesti väärtuslike maastike määramise meetoodika, mille läbiviimise protsess on kavakindlalt ülesehitatud ning mis sisaldab kohaliku elanikkonna kaasamist töösse. Töö protsessi kirjeldamise alusena kasutan seitsmes Eesti väikelinnas läbi viidud projekti, mis koosnes järgmistest etappidest :

I etapp - esialgse meetoodika väljatöötamine. Meetoodika väljatöötamise alusena kasutasin Taani SAVE süsteemi kolmandat etappi ja kogemusi Kuressaare Linnaatlase koostamisel. Selles etapis analüüsisin linnaehituse arengut, linnaplaani ja hoonestuse kujunemist, arhitektuuri iseärasusi. Analüüsile toetudes määrasin visuaalse vaatluse teel linnaehituslikult väärtuslikumad objektid ja alad kogu linna territooriumil nii, et esindatud oleksid erinevad linna arengu perioodid. Esialgse meetoodika koostamisel seadsin eesmärgiks võimalikult üldistava lähenemise.

Linnaehituslikult miljööväärtuslike alade määramise meetod

Analüüsitud on järgmisi linnaehituslikke väärtusi:

1. Linnaehituslikud dominandid – linna märgid

Linna märgid on domineerivad ja struktuurilised ruumilised sidemed või ehitised ja elemendid linnas, samuti sotsiaalse aktiivsusega paigad, mis selgelt tervikust esile tõusevad. Näiteks linna vaated, topograafilised iseärasused, domineerivad ehitised, erilised tänavad, monumendid, platsid või pargid.

Linna märkide valikul hinnatakse järgmist:

- visuaalne eristatavus ja silmatorkavus linnapildis
- arhitektuurne või esteetiline väärtus
- eristatav kujund linnaplaanil
- tähtsus linnaelus ja linnaelanikele (ajalooline, kultuuriline, vaimne, majanduslik)

2. Linnaehituslikult miljööväärtuslikud alad – linna mustrid

Linna mustrid on linnaehituslikult omapärased linnaosad, hoonete kvartalid või ansamblid, millel on originaalne plaanistruktuur ja mahuline ülesehitus, ehitusreeglid ja ehitustüübid. Miljööväärtuslikel aladel on oluline väljakujunenud terviklikkus – plaani vastavus ruumilisele ülesehitusele. Miljööväärtuslikud alad iseloomustavad kõige paremini linna üldilmet.

Linna mustrite valikul hinnatakse järgmist:

Plaanistruktuur

- Planeering – analüüsitakse linnaehituslikku kujunemist, linnaplaani struktuuri linna kui terviku seisukohalt ning teatud ala piires, selle originaalsust, omapära või vastavust planeeringule ning linna topograafilisi iseärasusi.
- Tänavate struktuur – hinnatakse tänavate kulgemise iseloomu, laiust, vaateid ja vajadusel vastavust planeeringule.
- Hoonete paigutus – hinnatakse hoonestuse maastaapi nende ajaloolise kujunemise aspektist, paigutust tänava suhtes ja krundil.
- Haljastus ja piirded – hinnatakse alale iseloomulikku haljastuse paigutust tänaval või krundil, piirete olemasolu, asendit ja väljanägemist.

Mahuline struktuur

- Arhitektuur – hinnatakse hoonete arhitektuuri ja originaalsuse (autentsuse) väärtust
- Hoonestuse ühtsus – hinnatakse hoonete omavahelist sobivust tänaval, kvartalis, linnaosas, mis ei tähenda ilmtingimata nende sarnasust.

Identiteediväärtus on linnaehituslikult väärtuslikel aladel siis, kui elanikud neid väärtusi mõistavad ja säilitada püüavad.

II etapp – projekti ja metoodika tutvustamine. Tutvustasin linnade esindajatele töö

läbiviimise protsessi ja linnaehituslikult miljööväärtuslike alade määramise meetodikat. Leppisime kokku töökava ja linnade poolt ettevalmistatava materjali.

III etapp – eeluuringud. Linnad valmistasid ette linnaplaanid ja linnaehituse ajalugu puudutavad materjalid, millega tutvusin enne kohapeale minekut. Linnadele oli ülesandeks antud piiritleda linnaplaanil linna väärtuslikumad ehitised ja ehituspiirkonnad.

IV etapp – välitööd. Tutvusin linnadega kohapeal, vestlesin linnade esindajate ja linnaehitusajalugu tundvate inimestega, täpsustasin eelnevalt saadetud materjale. Valisime välja linnaehituslikult väärtuslikud alad ja tähtsamad objektid ning fotografeerisin need. Tegin märkmeid valitud alade linnaehitusliku iseloomu kohta vastavalt esialgsele hindamise meetodile.

V etapp - materjali analüüs ja kaardistamine. Täpsustasin välitööde andmeid, koostasid väljavalitud objektide ja alade kirjeldused ja tähistasin need linnaplaanil. Saatsin materjali tutvumiseks ja vajadusel korrigeerimiseks linnade esindajatele.

VI etapp - seminar. Tutvustasin linna esindajale tehtud töid. Linnade esindajad tegid korrekture ja ettepanekuid esialgse meetodika täiustamiseks.

VII etapp - töö vormistamine. Koostasid iga linna kohta erinevate linnaehituslikult väärtuslike objektide ja alade iseloomustused, illustreerisin need fotodega ning vormistasid neid demonstreerivad linnaplaanid. Kogu materjali vormistasid arvutis selliselt, et seda on võimalik esitleda Internetis.

VIII etapp - töö avalikustamine. Projekti tutvustamine kohalikele elanikele jäi linnade ülesandeks, kuna tööks planeeritud lühike aeg ei võimaldanud mul põhjalikumalt linnaelanikega suhelda.

Metoodika kasutamise võimalused

Miljööväärtuslike alade soovitav tutvustamine kohalikus ajalehes ja Internetis linnade koduleheküljel, korraldada linnaelanikele seminare ning koostada neid tutvustavaid infolehti. Planeerimisseaduse uus menetluses olev variant annab võimaluse linna või linnaosa ehitismäärustega kehtestada miljööväärtuslike hoonestusalade planeerimise ja ehitamise põhimõtteid ja reegleid. Nende alade kohta võib koostada linnaosade teemaplaneeringuid, miljööväärtuslikud alad peaks olema fikseeritud linnade üldplaneeringutes.

Linnaehituslikult väärtuslike objektide ja alade kaitsmise eesmärgiks ei ole nende säilitamine muutumatuna. Miljööväärtuslike alade uuendamisel on oluline säilitada neile iseloomulik linnaruumi struktuur ning muud miljööd kujundavad elemendid ja tegurid.

5.3. Kokkuvõte seitsme Eesti väikelinna identiteedi projektist

Linnades läbiviidud töö käigus kogesin, et linnavalitsused on huvitatud oma linnaehitusliku miljöö ja eripära säilitamisest. Mõnes linnas sooviti alasid võtta muinsuskaitse alla, kohti aga kardeti muinsuskaitselisi keelde. Tehtud töö alusel loodeti saada rahalist abi konkreetseteks töödeks. Töö rõhuasetus elanike informeerimisele ja osalemisele leidis lõpuks arusaamist.

Linna märkide valikul oli linnadel endil üldjuhul kindlad seisukohad. Oma linna kõige väärtuslikumaid ehitisi tuntakse ja neid soovitakse säilitada. Vanemate linnade märgid on kindlused või kirikud. (Põltsamaa, Räpina, Kuressaare). Samas peetakse tähtsaks ka linna arengut mõjutanud ehitisi (Räpina vesiveskid, Kohtla-Järve keemiatööstus). Linna iseloomulik märk võib olla looduslik kujund (Põltsamaa jõgi ja selle kaldad, Räpina mõis ja park, Kallastes järve kallas). Linnas, kus puuduvad domineerivad üksikehitised, võib linna eripära märkida tänav või väljak (Abja Paluoja, Sillamäe).

Linna mustrid iseloomustavad erinevaid ehitusperioode. Kõigis linnades hinnati miljööväärtuslikeks vanemaid linnaosad, kvartalid või tänavad (Põltsamaa, Räpina, Kallaste, Abja-Paluoja, Kuressaare). Linnaehituslikult eriilmelised on eestiaegsed eramurajoonid (Põltsamaa, Räpina, Kuressaare). Järgnevad nõukogude aja alguse komplekselt välja ehitatud linnakeskused ja esimesed töölisasumid (Sillamäe, Kohtla-Järve). Peaaegu kõikide linnade miljööd kujundavad aedlinnad oma tagasihoidlike tüüpajade ja hästi hooldatud köögiviljaaedadega. Hinnati ka vabaplaneeringulisi suurelamuehituse alasid (Põltsamaa, Sillamäe, Kuressaare).

Väljavalitud miljööväärtuslikele aladele iseloomulikke linnaruumi kirjeldustes on toodud välja struktuuri iseloomustavad jooned. Alad on tähistatud linnaplaanil. Piiritlemise eesmärgiks on näidata iga ehitusperioodi kõige terviklikumalt säilinud hoonestusalad, mis ei tähenda, et nende vahetu ümbrus ei vajaks samasugust tähelepanu. Projekti tulemusena võib väita, et linnade märkideks ja mustriteks valitud objektid või alad demonstreerivad seda, kui erinev võib olla linnaehituslik miljöö.

Koostatud seitsme Eesti väikelinna identiteedi projekt¹¹¹ on esitatud käesoleva magistritöö lisana (Kõide II).

¹¹¹ Projekt on teostatud Muinsuskaitseinspeksiooni initsiatiivil ja toetusel ning vormistatud Internetis väljapanekuks Keskkonnaministriumini abiga.

6. KOKKUVÕTE

Magistritöö eesmärgiks seatud linnaehituslikult miljööväärtuslike alade hindamise meetoodika väljatöötamisel analüüsisin varasemaid praktikas rakendatud keskkonna hindamise süsteeme, süsteemse käsitluse ja keskkonnaesthetika teoreetilisi aluseid ning töö teemaga seonduvate mõistete tähendusi. Koostatud meetoodikat katsetasin seitsmes Eesti väikelinnas, kus määrasin linnaehituslikult väärtuslikud objektid ja alad.

Järeldused keskkonna väärtuste hindamise süsteemidest ja teoriast.

Eesti ja Skandinaaviamaade praktiliste keskkonnväärtuste hindamise meetoodikatega tutvudes ja neid keskkonnaesthetika teooriate alusel analüüsisin, olen jõudnud järeldusele, et varasemate hindamissüsteemide puhul on kasutatud analüütilist, uuemates fenomenoloogilist lähenemist.

Eesti vanalinnade hoonestuse hindamisel ja Taani SAVE süsteemis on vastandatud subjekt kui hindaja ning objekt, mida hinnatakse. Spetsialist hindab keskkonna erinevaid objekte ja fikseerib, tuginedes erialastele teadmistele, nende väärtuse. Selliseid hindamissüsteeme iseloomustab analüütiline lähenemine.

Eesti väärtuslike maastike ning Helsingi linnapildi hindamise protsessi kaasati spetsialistidega koos kohalikud elanikud. Tallinna kesklinna kognitiivse analüüsi aluseks on olnud keskkonna vaatlus ja tunnetamine koos erialaste teadmistega. Nende tööde puhul hõlmavad hindamiskriteeriumid ka tajutavat ja tunnetatavat. Keskkonda ei vaadelda ainult kui ümbritsevat maastikku, vaid kui kohta, mille osa on inimene ja kus toimub tema igapäevaelu. Need lähenemised vastavad keskkonnaesthetika fenomenoloogilisele suunale.

Varasemate hindamissüsteemide puhul antakse keskkonna füüsilistele objektidele konkreetsed hinnangud, jagades need väärtuslikeks ja väheväärtuslikeks. Uuemate puhul on eesmärgiks keskkonna kirjeldus ja analüüs, mis toob välja selle väärtused ja puudused, konkreetseid hinnanguid andmata. Sellise analüüsi eesmärk on juhtida tähelepanu keskkonna eripäradele ning selle väärtuste säilitamise vajadusele.

Esimese grupi hindamissüsteemide tulemused on jäänud inimestele tihti võõraks, neist tulenevaid väärtushinnanguid ei mõisteta, kuna nende määramisel ei ole osaletud. Teise grupi süsteemide puhul on kohalike elanike kaasamine hindamisprotsessi olulise tähtsusega just seetõttu, et selle käigus toimub erinevate suhtumiste ja keskkonna väärtuste tundmaõppimine. Fenomenoloogia hõlmab asjade mõistmist ja kirjeldamist

lähtuvalt subjekti kogemustest. Väärtused on alati hinnangulised ja väärtushinnang on subjektiivne. Eetiline väärtushinnang näitab seda, mis on tõeliselt oluline ja väärtuslik. Väärtushinnanguid selgitades muudetakse inimeste maitseotsustusi. Inimene näeb seda, mida ta teab. Olles olnud ise oma elukoha väärtustamise juures, tunnevad elanikud vastutust selle säilitamisel. Kuna identifitseerumine võimaldab inimesel olla mõtestatud suhtes keskkonnaga ja tagab eesmärkide ning tegevuse suhtelise püsivuse, on see oluline keskkonna väärtuste omandamise ja säilitamise mehhanism.

Kuigi keskkonna hindamise sotsiaalne aspekt, ehk kohaliku elanikkonna osalemine, on oluline, peavad analüüsi juhtima ja lõppjäreldusi tegema spetsialistid. Linnaruumi spetsiifilisi kriteeriume, nagu plaanilise ja ruumilise struktuuri iseärasusi, kompositsioonireegleid, arhitektuuriväärtusi jms, saab hinnata vastava eriala spetsialist. Linnaelanikele on need tunnused suhteliselt ebaolulised, neile on tähtsam mugav, turvaline ja hästitoimiv elukeskkond. Elanike kaasamine linnakeskkonna hindamisprotsessi teenib eelkõike sotsiaal-psühholoogilist ja harivat eesmärki.

Keskkonnaesthetika teooriates ja hindamissüsteemides kasutatavad mõisted nagu autentsus, identiteet, ruum ja koht, miljöö, maastik ja keskkond, sümbol ja märk, muster ja struktuur, ratsionaalne ja irratsionaalne rikastavad arusaamu ehituskeskkonnast. Tulenevalt fenomenoloogilisest käsitlusest on sõnad miljöö, maastik, ruum ja keskkond on sisuliselt samatähenduslikud. Oluline on, et need mõisted ei tähista vaid inimest ümbritsevat, vaid ka teda sisaldavat.

Keskkond on ajas muutuv ruum, aja faktor lisab sellele neljanda mõõtme. Nii võib linna võtta kui ruumistunud ajalugu, kui kollektiivset mäluruumi. Inimtaju annab keskkonnale veel viienda mõõtme, mis võimaldab selle lõpmatuid tõlgendusi. Tuginedes semiootikale saab keskkonda käsitleda kui teksti, oma sümbolite ja märkidega. Selle lugemine pakub rikkalikke võimalusi analüüsida sügavuti meid ümbritsevat. Kohta mõistetakse enamasti kui tähenduslikku keset ruumis. Kogemus algab kohast, koht on tajutud ruumiosa. Ruum on tunduvalt abstraktsem mõiste, sellel puudub koha tähenduslikkus. Kohad on inimeste jaoks alati midagi enam kui vaid asumise punktid. Koha kaudu tekib mina-identiteet.

Mõistete tähenduse avardumine võimaldab paremini linnaehituslikke väärtusi elanikele selgitada. Inimestele on omasemad tunnetatavad ja tajutavad keskkonna omadused. Nende kaudu on võimalik selgitada nähtava keskkonna esteetilisi väärtusi.

Järeldused linnaehituslikult miljööväärtuslike alade metoodika kohta

Koostatud linnaehituslikult miljööväertuslike alade metoodika erineb varasematest keskkonna analüüsi süsteemidest eelkõige oma üldistusastme poolest, võimaldades korraldada tööd lühikese perioodi vältel. See on vajalik just tänase, kiiresti areneva Eesti kontekstis, kus ehitustegevus on koondunud olemasolevate alade renoveerimisele, arvestamata seejuures nende linnaehituslikku ja arhitektuurset eripära.

Metoodika väljatöötamisel olen tuginenud teadusmõtlemise tuntud reeglile – liikuda lihtsamalt keerulisemale. Sellest tulenevalt on analüüsitud vaid linnaruumi kujundavaid põhistruktuure, mis on aluseks järgnevale detailsemale lähenemisele. Kui analüütiline esteetika rõhutab mõistete teadusliku analüüsi ja uurimismeetodite määratlemise vajadust, siis fenomenoloogilise ja süsteemse käsitlusviisi kohaselt ei ole võimalik luua kindlapiirilisi ja ühetähenduslikke süsteeme. Seega ei ole koostatud hindamise meetod ainuvõimalik ega lõplik. See on loodud eelkõige analüüsi läbiviimise lihtsustamiseks. Linn on pidevas muutumises, seega on selle analüüs protsessi analüüs.

Koostatud metoodika alusel määratakse linnaehituslikud dominandid – linna märgid ja miljööväertuslikud alad – linna mustrid.

Miljööväertuslikud alad kujundavad oluliselt linna üldilmet. Sellisteks aladeks võivad olla erinevad linnaosad, hoonete kvartalid või ansamblid. Miljööväertuslike alade ehk linna mustrite määratlemisel hinnatakse väljakujunenud terviklikkust – plaanistruktuuri vastavust ruumilisele ülesehitusele. Alade valikul analüüsitakse linnaplaani ja linnaruumi väljakujunenud struktuuri linna kui terviku seisukohalt ning teatud ala piires, selle originaalsust, omapära või vastavust planeeringule. Struktuuri kujundavad tänavate planeering, hoonete gabariidid, nende paigutus, omavaheline suhe ja sobivus, haljastus ning piirded. Miljööväertuslikud alad määratakse kogu linna territooriumil nii, et esindatud oleksid erinevad linna arengu perioodid.

Linnaehituslikud dominandid ehk linna märgid võivad olla iseloomulikud vaated linnale, topograafilised iseärasused, domineerivad ehitised, erilised tänavad, monumendid, platsid või pargid. Linna märke iseloomustab visuaalne eristatavus ja silmatorkavus linnapildis, arhitektuurne või esteetiline väärtus, eriline kujund linnaplaanil. Linna märkidel on oluline tähtsus linnaelus, need on linnaehitusliku identiteedi kandjateks.

Töö käigus kogesin, et väiksemates linnades on linnaehituslikult väärtuslike alade määramine ja üldistuste tegemine võimalik visuaalse vaatluse teel, ilma iga üksikut hoonet analüüsivõimaliselt. Selleks, on vajalikud eelteadmised linnaehituse ajaloost, arhitektuurist ning professionaalne vilumus. Oluline on süsteemne lähenemine ja kindel töökava, mis väldib liigse detailidesse laskumise ja võimaldab tagada vajaliku üldistusastme.

Kirjeldatud metoodika alusel Eesti väikelinnades tehtud töö sisaldab vaid miljööväärtuslike alade valikut, kirjeldust ja analüüsi. Järgnema peaks nende alade põhjalikum tutvustamine kohalikele elanikele, planeerimise ja ehitusreeglite väljatöötamine ning renoveerimise ettepanekute koostamine.

Muinsuskaitse mõiste avardamine

Kultuuripärandi kaitse on keskendumas kultuurikeskkonnale üldisemalt. Ehituskeskkonna väärtusi peetakse sarnaselt looduskeskkonnale taastamatuks väärtuseks. Alalhoidlikkus, säilitamine ja loodu väärtustamine peaksid olema laiemalt arusaadavad mõisted – see on terve kultuuri probleem. Nõuavad seda ka tänase maailma arengu eesmärgid, mille märksõnadeks on säästlikkus ja tasakaalustatus. Kultuuripärandi säilitamine on seotud meie aja eetika küsimusega, täpsemalt autentsuse eetika küsimusega.

Magistritöös on arhitektuurse pärandi säilitamisvajadust vaadatud laiemalt, tulenevalt selle materiaalsest ja vaimsest mitmekesisusest. Eesmärgiks on avardada traditsioonilist muinsuskaitset, mis näeb restaureerimist vaid kindlates ajalistes või füüsilistes piirides. Koostatud metoodika võimaldab analüüsida ehituskeskkonda terviklikumalt kui seda seni on tehtud. Miljööväärtuslike alade käsitletud kogu linna ulatuses.

Linnaehituslikult väärtuslike objektide ja alade kaitsmise eesmärgiks ei ole nende säilitamine muutumatuna. Miljööväärtuslike alade uuendamisel on oluline säilitada neile iseloomulik linnaruumi struktuur ning muud miljööd kujundavad elemendid ja tegurid.

Lõppjärelused magistritöös seatud eesmärkide kohta

Magistritöö põhieesmärgiks püstitatud linnaehituslikult miljööväärtuslike alade hindamise metoodika koostamine on õnnestunud, tänu võimalusele seda praktiliselt katsetada Eesti väikelinnades. Abiks on olnud varasemate hindamissüsteemide analüüs

ja minu varasemad kogemused linnaehituslikke väärtusi kajastava Kuressaare Linnaatlasese koostamisel. Pean tähtsaks, et esitatud metoodika käsitleb linnaehituslike väärtuste säilitamise vajadust terviklikumalt, avardades senist, valdavalt objektikeskset muinsuskaitse suhtumist.

Teoreetilisi aluseid olen käsitlenud eelkõige eesmärgiga leida põhjendusi oma praktilistele kogemustele linnaehitusliku keskkonna analüüsil ja hindamisel. Teooria on aidanud mul oma seisukohti põhjendada ja selgemalt väljendada. Töös käsitletud keskkonnaaesthetika teooriatega tutvumine ning mõistete tähendusse süvenemine on avardanud ja rikastanud seniseid arusaamu keskkonnast. Sellest tulenevalt leian, et linnaehitusliku keskkonna analüüsimisel peab seni valdavalt analüütilisele suunale lisanduma fenomenoloogiline lähenemine, mis lisaks nähtavale sisaldab ka teadvustatud tunnetust ning tähtsustab inimest kui keskkonna lahutamatu osa.

Püüdes leida vastust küsimusele, kuidas põhjendada ja selgitada keskkonna väärtushinnanguid, olen jõudnud järeldusele, et üheks võimaluseks on elanike kaasamine hindamisprotsessi, kuna see võimaldab professionaalseid määratlusi põhjendada ja inimestele mõistetavamaks teha. Elanike osalemine hindamisel tagab identifitseerumise, mis on oluline keskkonna väärtuste omandamise ja säilitamise mehhanism. Kuigi keskkonna hindamise sotsiaalne aspekt on tähtis, leian, et analüüsi peavad juhtima ja lõppjärelidusi tegema vastava ala spetsialistid.

Koostatud metoodika käsitleb vaid miljööväärtuslike alade valiku ja hindamise aluseid. Seega on tegemist metoodika esimese osaga, mida Keskkonnaministeerium on palunud mul edasi arendada, et lõpptulemusena koostada metodoloogiline alus uues planeerimisseaduses sätestatud miljööväärtuslike alade määramiseks ja konkreetsete renoveerimise ettepanekute tegemiseks Eesti linnades.

Magistritöö teema võimaldab järgnevat arendust ja süvenemist mitmest aspektist. Uuenemas on mõtlemise ja tunnetuse ning teooria ja praktika võimalikud seosed. Huvi pakub linnaruumi struktuuride detailsem määratlemine ja analüüs, tulenevalt nende mitmekesisusest, tähenduslikkusest ning tekke põhjustest. Linna muster on kui nähtavaid ja peidetud märke sisaldav informatsiooni võrk, mille uurimine avab uusi võimalusi linnaehitusliku keskkonna tundmaõppimisel ja identiteedi säilitamisel.

7. KASUTATUD KIRJANDUS

Primaarsed allikad

1. Lehari, Kaia. Ruum. Keskkond. Koht. Eesti Kunstiakadeemia toimetised 5, 1997.
2. Koht ja Paik. Eesti Kunstiakadeemia toimetised 8, 2000.
3. Maastik. Loodus ja kultuur. Maastikukäsitlusi Eestis. Tartu Ülikooli geograafia instituut, 2001.
4. Lotman, Juri. Semiosfäärist. Vagabund, 1999.
5. Taylor, Charles. Autentsuse eetika. Horatus Literarum, 2000.
6. Lorents, Peeter. Süsteemse käsitluse alused. EBS Print, 2001.
7. Kant, Edgar. Linnad ja maastikud. Tartu, 1999, Ilmamaa 2000.
8. Väärtuslike maastike määratlemine. Metoodika ja kogemused Viljandi maakonnas. Keskkonnaministeerium, Tallinn 2001.
9. Inter SAVE. International Survey of Architectural Values in the Environment. Ministry of Environment and Energy, The National Forest and Nature Agency, Denmark 1995.
10. CHIP, Cultural Heritage in Planning. Identifying valuable cultural environments through planning. Ministry of Environment and Energy Danish Forest and Nature Agency, Denmark, 2001.
11. Rautiainen, Marianne. Kaupungin arvioiminen. Selvitys kaupunkikuvaindikaattoreista. Helsinki 2001, Ympäristöministeriö.
12. Hansar, Lilian, Basihhina, Eva-Maria. Kuressaare Linnaatlas. Linna kujunemise, linnaehitusliku arengu ja arhitektuuriväärtuste ülevaade 1999. OÜ TormiKiri, 1999.
13. Jokilehto, Jukka. Loengute "Authenticity, A General Framework for the Concept" ja "Conservation Ethics" põhjal refereerinud Elo Raukas, 1999. EKA Restaureerimiskooli arhiiv.

Sekundaarsed allikad

14. Kant, Edgar. Tartu. Linn kui ümbrus ja organism. Linnageograafiline vaatlus, ühtlasi lisang kultuurimaastiku morfoloogiale. – Koguteos Tartu, 1927.
15. Üprus, Helmi. Tallinn aastal 1825. Kirjastus Kunst, Tallinn 1965.
16. Üprus, Helmi. Sotsiaalsete, funktsionaalsete ja looduslike iseärasuste osatähtsus Tallinna vanalinna regenereerimisel. – Ehitus ja arhitektuur, 1974, nr 1.
17. Üprus, Helmi. Keskaja elamutüüpidest Tallinnas. – Restaureerimisalaste artiklite kogumik, Valgus, Tallinn 1976.
18. SAVE. Vejledning. Kortlægning og registrering af byers og bygningers bevaringsvææog udarbejdelse af kommuneatlas. Miljøministeriet, Skov-og Naturstyrelsen, 1993, 1997.
19. Hume, David. Of the Standard of Taste. – Capita selecta 20.saj filosoofiast, osa II, Marta Raukas, KS 2001 seminari tekstid.

20. Isenberg, Arnold. Critical Communication.— Capita selecta 20.saj filosoofiast, osa II, Marta Raukas, KS 2001 seminari tekstid.
21. Cavell, Standley. Aesthetic Judgement and Philosophical Claim. — Capita selecta 20.saj filosoofiast, osa II, Marta Raukas, KS 2001 seminari tekstid.
22. Kaus, Jan F. Rütmiviga. – Maja 2, 1997.
23. Kurg, Andres. Teooria lugemine paneb mind maailmast teisiti mõtlema. Intervjuu briti arhitektuuriteoreetiku Jane Rendelliga. – Maja, 1-2002 (32).
24. Väljataga, Mart. Francis Fukuyama : Paljude sündmuste allikaks on ideed. – Areen 17.mai 2000.
25. Önnepalu, Tõnu. Muutumatus, meeldetuletamine. Areen, 7.veebruar 2003.
26. Calvino, Italo. Nähtamatud linnad. Europea 26, Perioodika.

Arhiivi materjalid

27. Looveer, Kristin-Mari; Künnapu, Liivi. Kingissepa (Kuressaare) vanalinna hoonestuse ja tänavavõrgu väärtuste hindamine, Köide I. Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimisinstituut, 1980. Kuressaare Linnavalitsuse arhiiv.
28. Künnapu, Liivi. Kingissepa (Kuressaare) linna areng, Köide II. Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimisinstituut. 1980. Kuressaare Linnavalitsuse arhiiv.
29. Looveer, Kristin-Mari; Künnapu, Liivi. Kuressaare ajaloolised linnaplaanid, linnaplaanide lokaliseerimine, väärtused, ettepanekud, Köide III. Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimisinstituut 1980. Kuressaare Linnavalitsuse arhiiv.
30. Sonn, Aale-Triinu. Linnaruumi kognitiivne analüüs. EKA magistritöö, 2002, EKA arhitektuurikateeder.

8. SUMMARY

The objective of these Master's Thesis is to produce a methodology for assessing environmentally valuable areas of urban structures. In order to reach the objective, I have analysed practical environment assessment systems of earlier periods as well as theoretical bases of environmental aesthetics and the meanings of the terms related to the topic of the current Thesis. I have tested the produced methodology in seven Estonian small-size towns where I identified valuable buildings and areas of built structures.

Conclusions on the systems and theory of the assessment of environmental values.

After getting introduced to Estonian and Scandinavian methodologies for practical assessment of environmental values and analysing them on the basis of theories of environmental aesthetics, I have come to the conclusion that in the assessment systems of earlier periods an analytical approach has been applied while in updated systems a phenomenological approach has been applied.

In assessing the buildings in old-towns of Estonian towns and in the Danish SAVE system, the subject as the assessor and the object that is being assessed have been opposed to each other. A specialist assesses different objects in environment and records the values, relying on his specialist knowledge. These assessment systems are characterised by an analytical approach.

In the assessment of valuable landscapes in Estonia and of urban structures in Helsinki city, together with specialists also local people have been involved in the assessment process. Environmental inspection and cognition together with specialist knowledge have been the basis of cognitive analysis of the centre of Tallinn. In both works, assessment criteria include also what can be perceived and cognised. Environment is not looked at as just a surrounding landscape but as a place, people are a part of and where their daily lives go on. These approaches are in compliance with a phenomenological direction of environmental aesthetics.

In older systems, marks are given to physical objects, dividing them into the categories of high value and low value. In updated systems the objective is to describe and analyse environment, pointing out its values and shortages and marks are not given. The objective of such an analysis is to draw attention at the specific character of the environment and at the need of retaining its values.

The results of the assessment systems of the first group have often not been understood by people, value judgements are not clear for people since they had not been involved in identifying them. In the systems of the second group, the involvement of local people in the assessment process is of particular importance as getting introduced to different attitudes and environment takes place here. Phenomenology involves understanding and describing things, being guided by the experience of the subject. Values are always a subject of estimation and a value judgement is subjective. An ethical value judgement expresses what is really important and valuable. In the course of explaining value judgements, the taste judgements of people are changed. In case people have been involved in identifying the values of their living places, they also feel responsible for retaining them. Retaining environmental values depends on local people. As identification enables people to have a meaningful relation to environment and ensures a relative stability of objectives and activities, it is an important tool for accepting and retaining values of environment.

Although the social aspect of assessment or the involvement of local people is important, respective specialists must direct performing analysis and make final conclusions. Only a specialist having the required knowledge can assess the specific criteria of an urban space like the specific features of planned and spatial structure, composition rules, architectural values etc. For town people these features are relatively unimportant. A comfortable, safe and well functioning living environment is more important for them. Thus, involving local people in the process of assessing urban environment serves a socio-psychological purpose first of all.

The terms like authenticity, identity, space and place, milieu, landscape and environment, symbol and dominating feature, pattern and structure used in the theories of environmental aesthetics and assessment systems enrich understanding in built environment. While broadening the term of landscape, it is found that landscape as environment and thus urban environment can be seen four-dimensional. It is a space changing in time. So, we can reflect on town as a spaced past, as a collective space of memory. Human perception gives the space also a fifth dimension, enabling its endless interpretations. Relying on semiotics, environment can be taken as a text with its symbols and signs. Reading landscape offers us a diversity of opportunities for analysing in depth what is surrounding us. Mostly, a place is regarded being a meaningful centre in space. An experience starts where a place is a perceived part of

space. Space is more abstract. Space is in the context of a situation but without the meanings of places. For people, places always mean somewhat more than just spots of location. Through a place the "I"-identity arises.

Broadening the meaning of terms enables better clarification of urban structures to people. People admit irrational, perceptive and cognisable qualities of environment. Through those it is possible to clarify aesthetic values of visible environment.

Conclusions on the assessment methodology for environmentally valuable areas of urban structures

The produced assessment methodology of environmentally valuable areas of urban structures differs from earlier systems of environmental analysis by its level of generalisation, enabling arranging work during a short period of time. It is necessary in the context of a rapidly developing Estonia where construction activity is focused on renovation in the existing areas without paying attention to the specific features of urban structures and architecture in these areas.

During producing the methodology, I have relied on a traditional way of a scientific thinking - to move from a simple structure to a more complicated one. Proceedingly, the method provides generalisation while analysing only the main structures that form an urban space. A systematic approach does not allow creating any limited and single-meaning systems. Thus, the produced assessment method is neither the only possible one nor final. Town is an ever-changing unit and analysing it means analysing a process.

On the basis of the produced methodology dominating features of urban structures are identified - patterns and environmentally valuable areas.

The environmentally valuable areas provide a significant contribution to the general view of a town. Such areas may be different parts of town, quarters of buildings or ensembles. For identifying environmentally valuable areas or town patterns, a formed entity is assessed - the accordance of a planned structure to a spatial composition. In identifying the areas, the formed structure of the urban plan and urban space are analysed from the point of view of a town as an entity and in the boundaries of a certain area, its originality, specificity or accordance to planning. A structure is shaped by the planning of streets, dimensions of buildings, their location, interrelation and compatibility, planting of greenery and barriers. Environmentally valuable areas are

identified on the territory of a town so that different town development periods would be represented.

Dominating features of urban structures may be views characteristic of the town, topographically specific features, dominating buildings, specific streets, monuments, squares or parks. Dominating features are characterised by their visual distinctness in town, architectural or aesthetic value or by a specific shape on urban plan. Dominating features have a significant importance in town life, they are the bearers of the identity of urban structures.

In the course of developing my work, I experienced that in smaller towns it is possible to identify valuable areas of urban structures and make generalisations by visual observation without a need to analyse every single building. For that purpose preliminary knowledge in the history of town development and architecture as well as professional skills are required. It is important to apply a systematic approach and have a fixed work plan in order to avoid getting into extensive details and enable the required level of generalisation.

The work carried out in small towns of Estonia on the basis of the described methodology includes only the identification, description and analysis of environmentally valuable areas. The follow-up should include a more detailed introduction of these areas to local people, development of planning and construction rules and regulations and proposals for renovation.

Broadening the meaning of the term of heritage conservation

The conservation of cultural heritage is getting focused on cultural environment in general. The values of built environment are likely to natural environment considered not renewable. Conservatism, safekeeping and valuing what has been created should be more broadly understood - it is an issue concerning culture in general. Also the objectives of the developments in the world today, with the keywords of sustainability and stability, require this understanding.

In the Master's Thesis the need for the preservation of architectural heritage has been dealt with in a broader sense, regarding to its material and mental diversity. The objective is to broaden the traditional heritage conservation approach that sees restoration under certain time related or physical limits. The produced methodology enables analysing a built environment in a more comprehensive way than it has been

done so far. The environmentally valuable areas have been dealt with in the whole town.

The objective of protecting valuable objects and areas of urban structures is not keeping them unchanged. In rehabilitating environmentally valuable areas it is important to keep the characteristic of them structure of urban space and other elements and factors forming environment.

Final conclusions on the objectives set in the Master's Thesis

The main objective of the Master's Thesis - producing the assessment methodology for environmentally valuable areas of urban structures has been a success due to the possibility of applying it in practice in small-size towns of Estonia. My earlier experience in developing Kuressaare Municipality Atlas, dealing with the values of urban structures, has been facilitative. I consider it important that the submitted methodology is dealing with the need for keeping the values of urban structures in a more comprehensive way, broadening the existing approach focusing mainly on objects.

Theoretical bases have mainly been aimed at justifying my practical experience in analysing and assessing the environment of urban structures. The theory has provided me with an opportunity to justify my statements and to express myself in a more explicit way. Getting introduced to the theories of environmental aesthetics and getting deeper in the sense of the terms have broadened and enriched my former understanding in environment. As a result, I can state that in analysing the environment of urban structures, a phenomenological approach that includes visual as well as cognisable items and stresses the importance of a human being as a part of environment, must come in addition to the analytical direction that has been a prevailing direction so far.

Trying to find an answer to the question how to justify and clarify the value judgements on environment, I have reached the conclusion that one of the possibilities is involving local people in the assessment process as that enables justifying professional statements as well as making them more understandable to non-professionals. The involvement of local people ensures their identification that is important from the point of view of the mechanism of admitting and retaining environmental values. Although the social aspect of assessment is important, I am

convinced that the assessment must be directed and final conclusion made by respective specialists.

The produced methodology provides only the basis for selecting and assessing environmentally valuable areas. Thus, the work presents just the first phase of the methodology and I have been asked by the Ministry of Environment to develop it further in order to produce methodological basis for identifying environmentally valuable areas as provided in the Planning Act and for developing renovation proposals for Estonian town as a final result.

The topic of the Master's Thesis enables further development and getting into details from the point of view of several aspects. The possible relations between thinking and perception and theory and practice are in the process of revolving. A more detailed identification and analysis of the structures of urban space are issues of interest due to their diversity, meaning and reasons of appearance. A town pattern is an information network including both visible and hidden signs, studying of which provides new opportunities for learning more about the environment of urban structures and retaining identity.

9. LISAD

Lisa 1. Taani SAVE süsteemi hindamistulemuste näited Kuressaarest

Lisa 2. Viljandi maakonna väärtuslike maastike määratlemise registri näidis

Lisa 3. Linnapildi tähelepanuväärsed osad ja omadused (Soome)

Lisa 4. Näited linnapildi kriteeriumidest ja indikaatoritest (Soome)

Kõide II Seitsme Eesti väikelinna identiteedi projekt